

BİLİMSEL EKSEN

SCIENTIFIC AXIS - НАУЧНЫЙ МЕРИДИАН

Kış-Bahar/Winter-Spring / Зима -Весна 2017 • Yıl/Year/Год 7 • Sayı/Number/Число 20

DÖRT AYDA BİR YAYIMLANAN ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ

[İletişim-Arkeoloji-Sosyoloji-Felsefe-Tarih-Antropoloji-Etnoloji-Onomastik- Sanat Tarihi- Hukuk]

FOUR MONTH INTERNATIONAL PEER-REVIEWED JOURNAL

[communication- archeology -sociology- philosophy- history-anthropology- ethnology - onomastic- art history-law.]

РЕФЕРИРУЕМЫЙ ЖУРНАЛ ИЗДАВАЕМЫЙ ОДИН РАЗ В ЧЕТЫРЕ МЕСЯЦА

[Социальные науки- Археология- Социология- Философия- История- Антропология- Этнография- Ономастика- Искусствоведение- Юриспруденция]

ISSN: 1309-5811

Sahibi / Owner / Хозяин

Hayrettin İVGİN

Kültür Ajans Tanıtım ve Organizasyon Ltd. Şti. - Konur Sokak 66/7 Bakanlıklar-ANKARA

Tel: 0090.312 4259353 – bilimseleksendergisi@gmail.com

Sorumlu Yazı İşleri Md./ Associate Editor

Ответственный секретарь

Erhan İVGİN

Editörler Kurulu/ Editorial Board/

Руководитель работы

Hayrettin İVGİN

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Genel Koordinatör / Director / Директор

Erhan İVGİN

Redaktör/Redacteur/Редакция

Osman BAŞ – Ayşe İKİZ

Yayın Kurulu/Editorial Board/Редколлегия

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY • Dr. Yaşar KALAFAT • Prof. Dr. Mehman MUSAOĞLU

Prof. Dr. Taciser ONUK • Prof. Dr. İsmail PARLATIR • Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU

Nail TAN • Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN

Yazışma Adresi / Correspondance Adres / Адрес издательства

Kültür Ajans Ltd. Şti.

Konur Sokak No: 66/7 Bakanlıklar/ANKARA-TÜRKİYE

Tel.: 0090.312 425 93 53 (PBX) - Fax: 0090.312 419 44 43

E-mail: bilimseleksendergisi@gmail.com

www.bilimseleksen.com

Fiyatı / Price /

Стоимость

15 TL (Yurt içi / Domestic)

20 \$ / 15 Euro (Yurt dışı / Abroad)

Abone Bedeli / Subscription Price/ Стоимость

подписки

60 TL (Yurt içi / Domestic)

80 \$ / 60 Euro (Yurt dışı / Abroad)

Baskı Tarihi/ Press Date/ Год Издания

25 Mayıs 2017

Baskı / Pres / Типография

SAGE Yayıncılık Rek.Mat.San.Tic.Ltd.Şti.

Kapak Resmi:

Astronom, Fizikçi, Matematikçi, Jeolog, Filozof Beyruni (973-1051)

Temsilcilikler / Representative / Представители

AZERBAYCAN

Prof. Dr. Gülnaz ABDULLAZADE

e-mail: gabdullazade@rambler.ru Tel: 00994506737860

AZERBAYCAN

Doç. Dr. Nezaket HÜSEYNOVA

e-mail: nezaket_h@yahoo.com Tel: 00994503441135

NAHÇIVAN ÖZERK CUMHURİYETİ

Akd. Prof. Dr. Ebulfez AMANOĞLU

e-mail: ebulfezamanoglu@yahoo.com Tel: 00994503218726

KAZAKİSTAN

Doç. Dr. Bakıtgul KULCANOVA

e-mail: bahit777@mail.ru Tel: 00787017314047

TÜRKMENİSTAN

Wezir AŞİRNEPESOW

e-mail: wezdip@gmail.com Tel: 0099365681139

KOSOVA

Prof. Dr. Nimetullah HAFIZ

e-mail: trhafiz@yahoo.com Tel: 0038129231108

RUSYA FEDERASYONU

Prof. Dr. Elfina SIBGATULLIONA

e-mail: alfine2003@yandex.ru Tel: 0079153847317

ÖZBEKİSTAN

Doç. Dr. Tahir KAHHAR

e-mail: tahirkahhar@gmail.ru Tel: 00998712241310

GÜRCİSTAN

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ

e-mail: roinkav@rambler.ru Tel: 00995599588461

Bilimsel Eksen dergisinin yayın ilkelerine göre yazılarını yayımlatmak isteyenler,
yazışma adresine veya temsilcilerimize başvurmalıdırlar.

Articles submitted for publication will comply with the Publication Policy and the Submission Instructions for
manuscripts. For publication you can refer to adres or to our representative

Желающим публиковаться в журнале **Вселенная Культуры** следует оформлять материалы в соответствии
с требуемыми правилами и обратиться к указанному адресу или к местным представителям журнала

Danışma Kurulu
Advisory Board
Консультативный Совет

- Akd. Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi/AZERBAYCAN)
Akd. Prof. Dr. İsmayıl HACIYEV (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nahçıvan Bölmesi/AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN (Gazi Üniversitesi. Em./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL (Cumhuriyet Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ahmet TAŞĞIN (Necmettin Erbakan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN (Necmettin Erbakan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ali Osman ÖZTÜRK (Necmettin Erbakan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Amanjol KALISH (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
Prof. Dr. Asker KARTARI (Kadir Has Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Kurtuluş KAYALI (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Aynur KOÇAK (Yıldız Teknik Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Bereket KARİBAEV (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN (Atatürk Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Ege Üniversite/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Gülnaz ABDULLAZADE (Üzeyir Hacıbeyli Bakü Müzik Akademisi/AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Maarife HACIYEVA (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Madiyar ELEUOV (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
Prof. Dr. Mahir NAKİP (Çankaya Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet DEMİRYÜREK (Hitit Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Metin EKİCİ (Ege Üniversitesi-/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Metin ERGUN (Gazi Üniversitesi, Em./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Muhtar KUTLU (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mustafa CEMİLOĞLU (Uludağ Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Nabijan MUHAMETHAN (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
Prof. Dr. Nazım Hikmet POLAT (Niğde Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR (Hacettepe Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Nevzat GÖZAYDIN (Ankara Üniversitesi. Em./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Nikolos AKHALKATSİ (Samtskhe-Javakheti Devlet Üniversitesi/GÜRCİSTAN)
Prof. Dr. Nimetullah HAFİZ (Piriştina Üniversite Em. /KOSOVA)
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU (Hacettepe Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Reşat GENÇ (Gazi Üniversitesi. Em./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ (Samtskhe-Javakheti Devlet Üniversitesi/GÜRCİSTAN)
Prof. Dr. Sağıngali AYDARBAEV (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU (Selçuk Üniversitesi. Em. /TÜRKİYE)
Prof. Dr. Suphi SAATÇI (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Tacida HAFİZ (Piriştina Üniversitesi. em./KOSOVA)
Prof. Dr. Taciser ONUK (Gazi Üniversitesi. Em. /TÜRKİYE)
Prof. Dr. Telgoja JANUZAKOV (Ahmet Baytursunuly Dil Bilimi Enstitüsü/KAZAKİSTAN)
Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY (Erciyes Üniversitesi. Em. / TÜRKİYE)

Prof. Dr. Tülay ER (Başkent Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Umay GÜNAY (Girne Amerikan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. İsmail ÖZTÜRK (Dokuz Eylül Üniversitesi, Em./TÜRKİYE)
Doç. Dr. Bakıtgül KULCANOVA (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Bayram DURBİLMEZ (Erciyes Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Çulpan Zaripova ÇETİN (Kars Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Iryna M. DİRYGA (Ukrayna Bilimler Akademisi/UKRAYNA)
Doç. Dr. Tahir KAHHAR (Devlet Cihan Dilleri Üniversitesi/ÖZBEKİSTAN)
Doç. Dr. Vasili MOSİAŞVİLİ (Samtskhe-Javakheti Devlet Üniversitesi/GÜRCİSTAN)
Yrd. Doç. Dr. Kenan KOÇ (Muğla Üniversitesi/TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet KILDIROĞLU (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Mitat DURMUŞ (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Yaşar KALAFAT (Araştırmacı-Yazar/TÜRKİYE)

Dil Danışmanları/Foreign Language Consultants/Советники по иностранным языкам

Atila BAĞCI (Ankara/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Çulpan Zaripova ÇETİN (Kars Üniversitesi/TÜRKİYE)
Gül Mükerrrem ÖZTÜRK (Artvin/TÜRKİYE)
Dr. Reşide GÜRSES (Ankara/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ (Samtskhe-Javakheti Devlet Üniversitesi/GÜRCİSTAN)
Yrd. Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)

Not : Ada göre Alfabetik olarak sıralanmıştır.
Note : It is arranged in accordance with an alphabetical order.
К сведению : Следует в алфавитном порядке

* * *

Bilimsel Eksen Dergisi'ne, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı abonedir.

•

Ministry of Turkish republic Culture and Tourism is a subscriber to Scientific Axis Magazine

•

Министерство Культуры и Туризма Республики Турция является абонементом на журнал «Bilimsel Eksen» («Научный Меридиан»)

İÇİNDEKİLER/ CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ

Editör'den/From The Editor Hayrettin İvgin/Prof. Dr. Erdoğan Altınkaynak	7
Özel Bir Erzurum Kaynakçası Bibliography Of A Special Erzurum Специальные Источники Из Эрзурума Prof. Dr. Saim Sakaoglu	9
Yetmiş Yıl Öncesinde Ankara ve Beykoz (İstanbul) Seventy Years Ago Ankara And Beykoz (Istanbul) Анкара И Бейкоз (Стамбул) В Семидесятые Годы Prof. Dr. Tuncer Gülensoy	23
Ясауи Дүниетанымы Және Қазіргі Діни Көзқарастар Научное Мировоззрение И Современные Религиозные Взгляды Ясави Scientific Worldview And Contemporary Religious Views Yasawa Yesevi Düşüncesi ve Şimdiki Dinî Anlayış Nargiza Baltabayeva - Bagila Panzabek.....	33
“Ümid” Köprüsünde Kavuşan Kültür “Ümid” Köprüsünde Qovuşan Mədəniyyət The Culture Connected On The Bridge Of “Umid” Взаимосвязь Культур Как Мост Надежды Doç. Dr. Alakbar Gasimov	38
Geleneksel Kültürde Ayna ve Kadın Mirror And Women In Traditional Culture Зеркало И Женщина В Традиционной Культуре Hayrettin İvgin	46
Francis Bacon'un Resimlerinin Sinema ile Etkileşimi Interaction Of Francis Bacon's Painting And Cinema Картины Франса Бассоли В Кинематографии Cumhur Okay Özgür.....	56
Makedonya Cumhuriyeti'nde Yaşayan Türkler'de Seyirlik Oyunlar Theatrical Play Of Turkish Lives In The Republic Of Macedonia Зрелищные Танцы Турков, Проживающих В Республике Македонии Mevlüt Özhan	72
Жүсіп Баласағұни Ойларының Ахмед Йасауидің Сопылық Ілімімен Үндестігі The Similar Direction Of The Thoughts Of Yusuf Has Nacip To Ahmet Yesevi's Suffism Yusuf Has Nacip Düşüncelerinin Ahmet Yesevi'nin Tasavvuf İlimiyle Benzer Yönü Doç. Dr. Bahitgül P. Kulzhanova.....	83

XIX. Yüzyıl Âşık Şiirinde Tasavvufi Motifler

XIX Əsr Aşıq Şeirində Təsəvvüfi Motivlər

Sufistic Motifs In The XIX Century Ashug Poems

Суфийских Мотивов В XIX Век Ашугских Стихотворениях

Nailə Əskər 91

Azerbaycan Edebiyatında Tasavvufi Akımlar ve Kimi Şairlerin Eserlerinde Belirtileri

Azərbaycan Ədəbiyyatında Təsəvvüfi Cərəyanlar və Neçə Şairin Əsərlərində

Təzahürü

The Suffism Movement In Azerbaijani Literature And The Manifestation Of The Works Of Poets

Теософские Течения В Азербайджанской Литературе И Их

Проявления В Произведениях Некоторых Поэтов

Qumru Şəhriyar 101

XX. Yüzyılın İkinci Yarısında Azerbaycan'da Vatandaşlık Coşkusunda Sosyal İçerik (Örnekler Mehmet Araz, Söhrab Tahir ve Mehmet İsmail'den Alınmıştır)

Social Content In Azerbaijani Civic Lyrics In The Late XX Century (Based

On The Activities Of Mammad Araz, Sohrab Tahir Azer Azer And Mammad Ismayil)

Развитие Гражданского Самосознания В Азербайджане Во Второй

Половине XX Века

Kardaşxan Azizxanlı 111

Fuzuli Şiir Parçaları ve Kuran'ın Düzgün Kıra'atı ("Hata" Sızlık)

Füzuli Qitəsi və Quranın Düzgün Qiraəti ("Xəta" Sızlıq)

Kita Of Fizuli And Correct Reading Of Koran ("Xəta" Sızlıq-(Innocuous)

Кыта Физули И Правильное Прочтение Корана ("Xəta" Sızlıq-(Негрешность)

Mahirə Quliyeva 123

Haber/ News/Новости

Unesco Yaşayan İnsan Hazinesi Gölge Oyunu/Karagöz Sanatçısı Orhan Kurt'un Ardından

After Unesco Living Human Treasure Shadow Game/Karagöz Artist Orhan Kurt

Живая Сокровищница Человечества Всемирного Наследия Юнеско – Театр

Теней "Карагёз" И Происходящее После Актёра Орхана Курта

Nail Tan 135

EDİTÖRDEN

Saygıdeğer Okuyucularımız,

Bilimsel Eksen dergisinin 20. sayısıyla yine çok değerli bilimsel yazılarla karşınızdayız.

Bu sayımızda 12 adet nitelikli yazı (makale) yer almaktadır. Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU, Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY, Nargiza BALTABAYEVA-Bagilla PANZABEK, Alekber QASIMOV, Hayrettin İVGİN, Cumhuriyet Okay ÖZGÜR, Mevlüt ÖZHAN, Doç. Dr. Bakıtgul P. KULZHANOVA, Doç. Dr. Naile ASKER, Qumru ŞEHİRİYAR, Kardaşxan AZİZXANLI, Mahire QULİYEVA'nın yazıları ile Nail TAN'ın Karagöz Sanatçısı Orhan Kurt'un ölümü üzerine yazdığı haber-yazı bulunmaktadır.

Bu yazıları web sitemizden de okuyabilir ve indirebilirsiniz.

Dergimize yazı göndermeyi düşünen bilim adamı ve uzmanlardan yazılarını dergimizin sonunda verdiğimiz yayın ilkelerine göre hazırlayıp göndermelerini salık veriyoruz.

Derginin bilim dünyasına hayırlı ve yararlı olmasını diliyor, çalışmalarınızda başarı dileklerinizi iletiyoruz.

Hayrettin İVGİN

Editör

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Editör

FROM THE EDITOR

Our Esteemed Readers,

We are together again with the 20th edition of Scientific Axis magazine with many valuable scientific writings.

In this issue, we have 12 qualified writings (articles). There are the articles of Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU, Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY, Nargiza BALTABAYEVA-Bagilla PANZABEK, Alekber QASIMOV, Hayrettin İVGİN, Cumhuriyet Okay ÖZGÜR, Mevlüt ÖZHAN, Assoc. Dr. Bakıtgul P. KULZHANOVA, Assoc. Dr. Naile ASKER, Qumru ŞEHİRİYAR, Kardaşxan AZİZXANLI, Mahire QULİYEVA and the writing-news of Nail TAN about Karagoz Artist Orhan Kurt 's death.

You can read and download these articles from our web site.

We kindly ask the scientists and experts who think to send articles to our magazine to prepare and send them according to the publishing guidelines that we have given at the end of our magazine.

We wish the magazine to be helpful and beneficial to the scientific world, and we wish you success in your studies.

Hayrettin İVGİN

Editor

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Editor

ОТ РЕДАКТОРА

Уважаемый читатель,

Вышёл 20-ый номер журнала “Научный меридиан”. Как и в предыдущих номерах, в этом номере также размещены 12 ценных статей таких выжных исследователей, как профессор Сайм Сакаоглу, профессор Тюнджер Гюленсой, Наргиз Балтабаева – Багилла Панзабек, Алекбер Касымова, Хайреттин Ивгин, Джумхур Окай Ёзгюр, Мевлют Ёзхан, Доцент Бкитгюля П. Кулжанов, Доцент Наиле Аскер, Кумре Шехрияр, Кардашхан Азизханлы, Махире Гулиева и некролог актёра театра теней Орхана Курта от Наила Тана.

Распечатка опубликованных статей возможно с помощью нашей webb страницы.

Просим высылать статьи соблюдая требования по изданию, указанная на последних страницах нашего журнала.

Надеемся, что наш журнал пойдёт в пользу научного общества.

С уважением,

Hayrettin İVGİN

Editör

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Editör

ÖZEL BİR ERZURUM KAYNAKÇASI
BIBLIOGRAPHY OF A SPECIAL ERZURUM
СПЕЦИАЛЬНЫЕ ИСТОЧНИКИ ИЗ ЭРЗУРУМА

Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU*

Öz

Günümüzde başlı başına bir bilim dalı olan ve belki de kaynakça bilimi adını verebileceğimiz dal, ne acıdır ki bazı büyük bilginlerce aşağılanmaktadır. Ayrıca bu iş için zaman harcayanları da küçümseme yanlısına düşmektedirler. Oysa bir kaynakça öncelikle hazırlayanın en büyük yardımcısıdır. Bunun sonucu olarak da en çok onu hazırlayanlar yararlanacaklardır.

Biz de neredeyse 50 yıldan beri bazıları kitap boyutunda olmak üzere pek çok kaynak hazırladık. Bu kaynakçaların en büyük yararlanıcıları da yine hazırlayıcılarıdır. Ancak bazı aşırılar (intihalciler) sizin emeğinizi çalıp çırıp kendilerine mal etmekten de geri kalmamaktadır. O halde dürüst araştırmacılar bu tür aşırılarının peşine düşmeli, onları bilim dünyasına sunmalıdırlar. Biz şimdilik bu yola başvurmadık ama dikkatli okuyucularımızdan bu tür yardımları da beklemekteyiz.

Daha önce Bayburt ilimizle ilgili olarak hazırladığımız kaynakçamızdan sonra gelen bu ikinci çalışmamızı ileride Tokat ilimizin kaynakçası izleyecektir. Böylece biz, hakkında yayın yaptığımız illerimizle ilgili çalışmalarımızı da bir arada bilgilerinize sunmuş olacağız.

Anahtar Kelimeler: Kaynakça, Erzurum, yayınlar, okuyucu

Abstract

Today the bibliography branch, which is a science in itself, is painfully insulting to some great scholars. In addition, they make mistake and insult those who spend time in this business. However, a bibliography is primarily the best contributor to the preparation to the researcher. As a result, those who prepare it will benefit most.

* Selçuk Üniversitesi Em. Öğretim Üyesi. Konya/TÜRKİYE
(saimsakaoglu@hotmail.com)

We've been preparing a lot of resources since about 50 years, some of them in book size. The greatest beneficiaries of this preparations are mostly preparers. But some extremists (plagiarists) do not lag behind in stealing and committing your labor. So honest researchers must seek out such extremists and present them to the world of science. We have not done like this for this time but we look forward to receiving such assistance from our attentive readers. After the bibliography we have previously prepared about Bayburt, this second work will be the bibliography of Tokat province in the future. Thus, we will be presenting our studies related to our publications.

Keywords: Bibliography, Erzurum, publications, reader.

Dergimizin dikkatli okuyucuları hatırlayacaklardır. Geçen yıl Kültür Evreni Dergisinde benzeri bir bibliyografya yayımlamıştım:

“Bayburtlu Zihnî ve Fahrî Hemşerisi Bulduğum Bayburt İlimizle İlgili Yayınlar”, *Kültür Evreni*, 8 (28), Bahar 2016, 9-16.

Evet, ben Bayburt ilimizin (1) numaralı fahrî hemşerisiyim. Dolayısıyla oraya karşı ödenmesi gereken bir borcum olmalıydı. Bu borcu kitaplarla, makalelerle, bildirilerle, derlemelerle süslemiş ve bir bibliyografya bütünlüğü içinde sunmuş-tum.

Hemen belirtelim, illerimizle ilgili bu tür bibliyografya çalışmaları artık yapılmaz oldu. Yapılmıyor demiyorum ama o ilin, hatta ilçenin vefa duygusunu hâlâ koruyan evlatları zaman zaman bu tür çalışmalara imza atıyorlar.

Ben de, 21 yıl görev yaptığım Erzurum'un ve Atatürk Üniversitesi'nin hakkını teslim etmek amacıyla yazdıklarımın bir bibliyografyasını hazırlamaya karar verdim. Bu yazılar arasında hatıraların da önemli bir yeri vardır. Ayrıca şunu da hemen belirtmeliyim ki bu yazıların az sayılmayacak bir bölümü Erzurum'dan ayrıldıktan sonra yazılmıştır.

Öğretmenliğe, Tokat ilimizin, o yıllarda ildeki tek lisesi olan Gaziosmanpaşa Lisesi'nin edebiyat öğretmeni olarak başlamıştım. 28 Mart 1965-28 Eylül 1967 tarihleri arasında iki buçuk yıl görev yaptığım bu okuldan Atatürk Üniversitesi'ne atanmıştım. O yıllarda yaptığım derlemeler, daha sonraki yıllarda Erzurum'da yanımızda kalan, eşimin anneannesi ünlü masal anlatıcısı Şehadet Göl'den derlediklerim vb. bu ilimizle ilgili çalışmalarımın sayısını da artırmış oldu. İleride bu ilimizle de ilgili bir bibliyografya hazırlamayı düşünüyorum.

Bizdeki bazı âlimler veya bilginler, siz ne dersiniz deyiniz, bu tür bibliyografya hazırlamamızı bir çeşit hırsızlıkları teşvik gibi görürler. Doğrudur, ama çalınacaktır diye bu güzel ve anlamlı işten vaz mı geçeceğiz. Hayır. Bir güzel örnekle bu durumu bilim dünyasına hatırlatıverelim.

Şubat 1974 ile Haziran 1975 tarihleri arasında Amerika Birleşik Devletleri'nde bulundum. Önceleri üç ay kadar Texas eyaletinin Lubbock şehrindeki *Texas Tech*

University’de hem arşiv çalışması yaptım, hem de bazı dersleri takip ettim. . Burada, o yıllarda Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü’nde öğretim üyesi olan Prof. Dr. Ahmet E[dip] Uysal’ın Amerikalı meslektaşı Prof. Dr. Warren S[tanley] Walker ile kurdukları arşivin bir kopyası bulunuyordu. Kurulan arşivin adı, *Archive of Turkish Oral Narrative* (ATON) idi. Bu kısaltma bazen de (U-W-ATON) olarak gösteriliyordu. Ülkemizde ise, galiba Prof. Uysal’ın önerisiyle *Türk Öyküleri Sandığı* diye adlandırılmıştı.

Bu arşivde üç ay kadar çalıştıktan sonra Batı’ya gitmeyi planlamıştım. Orada dünyanın sayılı üniversitelerinden biri vardı: University of California. Bu üniversitenin eyaletin güneyinde yedi şubesi bulunuyordu. Bunların en ünlüsü ve dünyanın ilk on üniversitesi arasında yer alanı ise Los Angeles’ta idi: *University of California at Los Angeles*. İşte ben bu üniversitede çok değişik dersleri takip ettim. Burada bir de benim alanımla ilgili bir department vardı. Orada da 13 ay kalarak çalışmamı sürdürdüm. *Folklore and Mythology Department*’ında çok ünlü öğretim üeleri vardı. Efsane alanındaki Prof. Dr. Wayland D. Hand ile Prof. Dr. Robert A. Georges’ın derslerini dinlemek, yayınlarını takip etmek benim için büyük bir keyif idi.

Ancak gerek Department’ın ihtisas kitaplığı, gerekse üniversitenin birbirinden büyük üç ayrı kitaplık binası benim için bir hazine idi. Ders dışı zamanlarımı bu kitaplıkların altını üstüne getirmekle geçiriyordum. Ayrıca, üniversitenin bulunduğu Weswood kasabasındaki çok büyük kitap satış mağazalarını da raf raf inceliyordum. Özellikle ikinci el kitapların satıldığı raflarda çok değerli eserleri almam mümkün oluyordu.

O yıllarda ülkemizde fotokopi makinesi yok denecek kadar az idi. Orada ise fotokopiyi hem kendim çekebiliyor, hem de görevlilere çektirebiliyordum.

Özetlemek gerekirse bütün bu topladıklarımın ortaya pek çok kitap, makale, bildiri ve bibliyografya ortaya koyabildim. Bu bibliyografyalardan ikisini tanıtıp ikincisi üzerinde bazı bilgiler vermek istiyorum.

“Dünya Folklor Dergileri Bibliyografyası”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, 12 (1), 1980, 115-171.

Burada, dünyanın çeşitli ülkelerinde yayımlanan 403 derginin tanıtması yer almaktadır. Bu dergilerin bazılarında yer alan Türk dünyası ile ilgili 193 yazının da künyesi verilmiştir. 54 ülkenin dergilerinin tanıtıldığı yazıda, *ABD, Almanya, Avusturya, Fransa, Sovyetler Birliği* gibi ülkelerde pek çok yayının olmasına karşılık *Endonezya, Nijerya, Irak* gibi ülkelerde pek az yayının olduğu görülmektedir. Ancak bu bibliyografyamızdan kaç gencimiz haberdar olmuş ve yararlanabilmiştir, merak konusudur.

“İngiliz, Fransız ve Alman Dillerinde Anadolu Masalları Bibliyografyası”, *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı 1975*, Ankara 1976, 209-222.

Bu yazı, daha sonra *Masal Araştırmaları* (Ankara 1999, 255-269) adlı makaleler külliyatımıza da alınmıştır.

1976 yılında yayımlanan bu makalemizin başında yer alan birkaç cümleyi burada aktarmak istiyorum:

“Türk folkloru hakkında yabancı dillerde yapılan neşriyat ile ilgili hiçbir bibliyografya yoktur. Ancak, üzerinde çalışılan konu ile ilgili olarak Türkçe kaynaklara da yer veren kitap sonu bibliyografyaları vardır. Karışık olarak verilen müstakil bibliyografyalardan en eskisi ... W. D. Preston’un makalesidir.” (s. 209)

W. D. Preston’un yazısını künyesi şöyledir: “A Preliminary Bibliography of Turkish Folkloru”, *Journal of American Folklore*, 58 (229), Temmuz-Eylül 1945, 245-251.

Bu makalemden birkaç yıl sonra yayımlanan bir ‘seçme kaynakça’da bizden büyük ölçüde yararlanılmakla birlikte adımıza yer verilmemiştir. Daha ilk kaynağın alınmasında görülen yanlışlık veya cehalet bu işin nasıl kotarıldığını göstermektedir. Burada o makalenin yer aldığı kitabın ve devşiricinin adını vermeyeceğiz. Gerçek masal araştırmacıları bu adın kime ait olduğunu bulacaklardır. Ancak alanımızda o adı taşıyan bir ‘uzman’a rastlanılamamıştır. Acaba takma ad olabilir mi? Tahsin Yıldırım’ın *Edebiyatımızda Müstear İsimler* (İstanbul 2016) adlı, alanının en kapsamlı kitabında böyle bir ada yer verilmemiştir. Demek ki bu ad, bir defa kullanılıp atılan bir takma ad imiş!

Beyaz Erzurum’umuzla ilgili yayınlarıma gelince... Bunları aşağıda yıllarına göre bulacaksınız. ‘Az’ diyeniniz de olacak, ‘Başkaları ne yapmış ki?’ diyenleriniz de. Bu yazı, başkalarıyla kıyaslamamız üzerine kurulmamıştır. Bakalım, askerlik görevi, doktora çalışmaları, yurt dışı incelemeleri, yıllık izinler çıkarılsa bile fiilen 18 yıl kaldığım bu şehre borcumuzu ödemeye çalışacağız.

1981 yılında Erzurum Radyosu için pek çok program hazırlamıştım. Bunlar; *Bölgemizden Yetişenler*, *Köy Odalarımızdan*, vb. adları taşıyordu. İlkinde Erzurum’un doğusu, batısı ve kuzeyinde yetişen ünlüler dile getirilmişti. İkincisinde ise köylere gidilmiş, evlerde ve ocak başlarında derlemeler yapılmıştı. Hatırlayabildiğim köylerden biri, o yılların Avrupa grekoromen sitilde 79 kiloda şampiyon olan Reşit Karabacak’ın köyü Aktaş ile Ilıca’nın ötelerinde bir yerde bulunan Ocak köyü idi. Bu sonuncu köye gittiğim gün, ovada beyazın dışında bir renk görünmüyordu. Yer yer köy yolunu kaybettiğimiz de oluyordu. Derleme yaptığımız mekân iki katlı idi. Biz üst katta işimizi yaparken alt katta da büyükbaş hayvanlar yemlerini yiyor, bizlere de ısı sağlıyordu. Akşama doğru geç vakitte Erzurum’a dönüşümüz ise ayrı bir macera idi. Bu köyümüzle ilgili olarak daha sonraki yıllarda Nimet adlı bir hanım öğrencimiz de bitirme tezi hazırlamıştı.

Bu radyo programlarının hepsinin metinleri elimizin altında olup, ne acıdır ki, zaman ayırıp yayımlamayı başaramadık. Ayrıca, Konya’nın ilk televizyonlarının birinde üç ay boyunca eşimle birlikte yürüttüğümüz *Kültürümüzden Damlalar* adlı dizimizin metinleri de gün ışığına çıkacakları zamanı bekliyor.

Elbette Erzurum’la ilgili halk kültürü ürünlerinin bazıları öğrencilerimizin derleme, ödev ve tezlerinden yararlanılarak buraya alınmıştır. Alınan her bilginin, üç satır bile olsa, yayımlandıkları yerlerde tam künyeleri gösterilmiştir. Burada, bütün

bu ek bilgilerin alınması bibliyografya tekniğine uygun düşmeyeceği için sadece hatırlatmakla yetinilmiştir.

Erzurumlu Behçet Mahir'in anlattıklarından olan iki ciltlik hikâye külliyyatı Erzurum için yaptığımız hizmetlerin başında gelmektedir. İlimizin adıyla özdeşleşen meddahımız hakkında Amerika Birleşik Devletleri'nde de bir kitabın yayımlandığını ilgililere hatırlatmak isteriz: *A Turkish Folktale: The Art of Behçet Mahir* (ed. Warren S. Walker), 1996, 136 s, ciltli. Yazımızın gönderilmesi aşamasında elimize ulaşan, Behçet Mahir ile ilgili bir küçük kitabı da hatırlatmak isteriz. Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü'nce hazırlanması planlanan *Erzurum'un Yüzleri* adlı dizinin *Behçet Mahir* adını taşıyanı Üniversitenin 1133 numaralı yayını olarak ortaya konuldu. 48 sayfalık olan bu kitap, artık ülkemizde Behçet Mahir Uzmanı olarak bilinen öğrencim Prof. Dr. Ali Berat Alptekin tarafından hazırlanmıştır.

Bizim üzerinde daha çok durduğumuz konuları ise; efsaneler, âşıklar, âşık bayramları, bilmeceler ve gelenekler oluşturmaktadır. Ayrıca yıllarca dile getirdiğimiz Erzurum sevgisi ve hasreti de pek çok yazımızda birer hatıra boyutunda sunulmuştur.

Bazı yazlarımız veya kitap bölümlerimiz daha sonra başka kaynaklara da alınmıştır. Bu alıntılarımızı da ilgili yazımızın hemen altında dikkatlerinize sunmak istedik. Böylece birinci kaynağa ulaşamaması durumunda ikinci kaynağa ulaşılması düşünülmüştür.

Keşke daha çoğunu yazabilseydim...

Aşağıda, 60'ı basılı 62 kaynak yayın tarihlerine göre sıralanmış olarak verilmiştir. Farklı alanla ilgili olup da içinde Erzurum ile ilgili yazı veya derlememin bulunduğu kaynaklar da buraya alınmıştır.

1970

1) "Bilmecelerimiz ve Dört Mısradan Kurulu Erzurum Bilmeceleri", **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi**, 1 (1), Ekim 1970, 55-63

1973

2) "Beyitlerden Kurulu Erzurum Bilmeceleri", **Türk Kültürü**, 11 (125), Mart 1973, 274-282.

3) "Erzurumlu ve Karşlı Âşıkların Diliyle Âşık Veysel", **Sivas Folkloru**, 6 (62), Mart 1973, 3-5.

1974

4) "Doğu Anadolu'da Masal Anlatma Geleneği", **Karseli**, 10 (114-115-116-117), Şubat Mart-Nisan-Mayıs 1974, 26-28.

a) **Masal Araştırmaları**, Ankara 1999, 134-138.

5) "Doğu Anadolu'da Âşık Karşılaşmaları II", **Karseli**, 10 (118-119-120), Haziran -Temmuz - Ağustos 1974. 13-14.

6) “Yurttan Bilmeceler: Kadirli ve Erzurum Bilmeceleri”, **Türk Folklor Araştırmaları**, 15 (303), Ekim 1974, 7108-7109.

7) “Erzurum'da Halk Hikâyesi ve Masal Anlatma Geleneği”, **Atatürk Üniversitesi 50. Yıl Armağanı**, Erzurum 1974, 237-246.

Not: Bu yazı; Umay Günay, Fikret Türkmen ve Ensar Aslan'ın da yer aldığı bir asistan ekibi tarafından hazırlanmıştır. Masalla ilgili bölüm Sakaoğlu tarafından yazılmıştır.

1976

8) **101 Anadolu Efsanesi**, İstanbul 1976 222 s., Damla Yayınevi; Ankara 1989, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayını; 2003 ve 2004 Akçağ Yayınevi, (İlk 71 efsane 1978'de Japonca'ya çevrilmiştir.)

Bu kitabımızın değişik sayfalarında 14 Erzurum efsanesine yer verilmiştir.

1. Gelin Taşları, 15-16.
2. Ejder ve Çoban, 35-36.
3. Çobandede, 39-40.
4. Evrenli Dağı, 73-74.
5. Çobandede Köprüsü, 87-88.
6. Hıyarlık Düzü, 91-92.
7. İbrahim Hakkı ve Oğulları, 117-118.
8. Söylemez Baba, 131-132.
9. Kervankıran, 148-150.
10. Tortum Gölü, 169-170.
11. Sesi Kesilen Aras, 174-175.
12. Yusufçuk Kuşu, 188-190.
13. Tortum, 222-223.
14. Gelin Geldi Gölü, 231-232.

1978

9) “Bir Yazı Üzerine: Âşık Ümmanî Can'a Dair Bazı Notlar”, **Türk Folklor Araştırmaları**, 18 (343), Şubat 1978 , 8235-8236.

Not: Doç. Dr. Muhan Bali'nin “Âşık Ümmanî Can”, adlı yazısının (**Türk Folklor Araştırmaları**, 18 (343), Ağustos 1977, 8063- 8065) tenkididir. Sadi Dirlik takma adıdır.

10) “Anadolu Efsaneleri: 1 Ağrı Dağları”, **Türk Folklor Araştırmaları**, 8 (360), Ağustos 1978, 8398.

1. Yıldırım Taşı efsanesi

Merdiven köyünde derlenmiştir.

1979

11) “Atatürk Üniversitesi 1. Geleneksel Âşıklar Şenliği”, **Türk Kültürü**, 17 (200-201-202), Haziran - Temmuz - Ağustos 1979, 445-448.

1980

12) “Meddah Behçet Mahir”, **Millî Kültür**, 2 (1), Haziran 1980, 49-57.

13) “II Geleneksel Âşıklar Şenliği Erzurum’da Yapıldı”, **Türk Folkloru**, 1 (10), Mayıs 1980, 29.

1981

14) “Atatürk Üniversitesi 3. Ananevi Âşıklar Bayramı”, **Türk Edebiyatı**, 91, Mayıs 1981, 31-33.

15) “Günümüz Âşıklarından: Erzurumlu Ali Rahmanî”, **Erciyes**, 4 (37), 29 Mayıs 1981, 2-4.

16) “Atatürk Üniversitesi 3. An’anevî Âşıklar Şenliği”, **Türk Edebiyatı**, (91), Mayıs 1981, 31-33.

1982

17) “Doğu Anadolu’da Âşık Toplantıları”, **Türk Folkloru** , 3 (36), Temmuz 1982, 6-8.

Not: 2-3 Ocak 1982 tarihlerinde yapılan, *I. Ağrı Âşıklar Bayramı* ile 7-9 Mayıs 1982 tarihleri arasında Erzurum’da yapılan, *Atatürk Üniversitesi 4. Ananevi Âşıklar Şenliği* hakkında bilgi verilmektedir.

18) “Atatürk Üniversitesi 4. Geleneksel Âşıklar Bayramı”, **Türk Folkloru**, 3 (36), Temmuz 1982, 6-8.

1983

19) “Yunus Emre Efsanesi”, **Erciyes**, 5 (52), Mayıs 1983, 14-16.

20) “Yaşayan Son Meddah Behçet Mahir ile Sohbet”, **Kaynaklar**, 1, Güz (Eylül – Ekim - Kasım) 1983, 54-58. yyy

Not: bk. Ünver Oral (hızl.), **Meddah Kitabı**, İstanbul 2003, 95-99.

1985

21) “Kültür Turizmi ve Erzurum’un Yeri”, **Elif**, 1 (4), Mart 1985, 3-5.

a) Atatürk, Gençlik ve Kültür, Konya 1990, 160- 162.

22) “Yunus Emre ve Efsanesi”, **Türk Dili ve Yunus Emre**, [Karaman], 1985-61-63.

23) “Erzurum’da Yaz Eğlenceleri”, **Görgü Ansiklopedisi**, İstanbul 1985, 122-123.

24) “Erzurum Köyünde Bahar”, **Görgü Ansiklopedisi**, İstanbul 1985, 118.

25) “Arafalık”, **Görgü Ansiklopedisi**, İstanbul 1985, 138-139.

26) “Ramazan Geceleri” **Görgü Ansiklopedisi**, İstanbul 1985, 153-155.

1986

27) “Erzurumlu Emrah Üzerine”, **Belde ve Belediyemiz**, 2 (2), 28 Mart 1986, 2.

28) “Emrah'ın Hayatı ve Hakkında Yapılan Yayınlar”, **Erciyes**, 9 (101), Mayıs 1986, 3-5.

Not: 13 Mart 1986 tarihinde Erzurum'da toplanan, *Erzurumlu Emrah Semineri*'nin açış konuşmasıdır. Seminer, Sakaoğlu tarafından düzenlenmiştir.

29) “Emrah'ın Türk Saz Şiiri İçindeki Yeri ve Yetiştirdiği Ustalar”, **Erciyes**, 9 (101), Mayıs 1986, 31-34.

Not: 3-4 Mayıs 1986 tarihleri arasında, Niksar / Tokat'ta gerçekleştirilen, 7. *Niksar Kültür ve Sanat Şenliği* içinde yer alan bilimsel toplantıda (3 Mayıs 1986) bildiri olarak sunulmuştur.

30) “Şifalı Bitkiler ve Erzurum'da Bir Baharatçı”, **Türk Folkloru Araştırmaları 1986**, (1), Ankara 1986, 161-174. İngilizce özet: 174.

Not: Üç nesilden beri baharatçılıkla uğraşan bir sülalenin son temsilcisi olan İsmail Hakkı Özdicile (Erzurum 1929) tanıtılmaktadır.

1987

31) “Erzurumlu Meddah Behçet Mahir ve Köroğlu ile Kızıroğlu Mustafa Bey Hikâyesi”, **Erciyes**, 10 (110), Şubat 1987, 14-17.

32) “Sözümüz Erzurum Üstüne”, **Belde Ve Belediyemiz**, 3 (23), Mayıs 1987, 2.

1988

33) “Son Meddah Behçet Mahir'in Ardından”, **Tercüman**, 3 Temmuz 1988, 8.

34) “Bir Behçet Mahir Vardı”, **Türk Edebiyatı**, (179), Eylül 1988, 39-40.

Not: Son iki yazı, 22 Haziran 1988 tarihinde Erzurum'da kaybettiğimiz son meddahı konu almaktadır.

35) “Erzurumlu Meddah Behçet Mahir'in Hikâye Anlatma Tekniği”, **Türk Kültürü Araştırmaları**, 25 (1), 1988, Ankara 1988, 21-29,

1989

36) “Erzurum'a Veda”, **Palandöken**, 2 (3), 12 Mart 1989, 26.

Not: İktibas için **bk. Yeni Konya**, 7 Şubat 1990.

37) “Erzurumlu Emrah”, “Türk Saz Şiirine Genel Bir Bakış”, **Türk Dili**, 57 (445-450), Ocak-Haziran 1989, 105-251 (Türk Şiiri Özel Sayısı III / Halk Şiiri). 205-206.

Kısa hayatı ve 3 şiiri

38) “Sümmanî”, “Türk Saz Şiirine Genel Bir Bakış”, **Türk Dili**, 57 (445-450), Ocak-Haziran 1989, 105-251 (Türk Şiiri Özel Sayısı III / Halk Şiiri). 21219.

Kısa hayatı ve bir şiiri

39) “Bir Sabah Yeniden Uyanmak Erzurum'da”, **Mina**, 9, Kasım 1989, 3-4.

Not: İktibası için bk. **Yeni Konya**, 17 Ocak 1990.

40) “Erzurum, Ağrı ve Kars Kültürünün Millî Kültürümüz İçindeki Yeri”, **Erdem**, 5 (14), Mayıs 1989 (basımı 1991), 549-569.

Not: 6 Mart 1985'te Ağrı Naci Gökçe Lisesinde, 15 Mart 1985'te Atatürk Üniversitesinde verilen konferansın metnidir. bk. “Bölge Kültürümüzün Millî Kültürümüz İçindeki Yeri” başlığıyla, **Mesuliyet** (Ağrı), (25-30 Mart 1985) gazetesinde tefrika edilmiştir.

ay. bk. **Atatürk Gençlik ve Kültür**, Konya 1990, 140-159.

41) “Erzurumlu Emrah”, **Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri /Tarih-Antoloji-Ansiklopedi/Dokuzuncu Cilt**, İstanbul 1989, 238-240.

Not: Hayatı ve altı şiiri

42) “Sümmanî”, **Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri /Tarih-Antoloji-Ansiklopedi/Dokuzuncu Cilt**, İstanbul 1989, 260-261.

Not: Hayatı ve üç şiiri.

1991

43) “Son Meddah Behçet Mahir'in Hikâye Repertuarı”, **Millî Folklor**, 9, Bahar 1991, 7-8.

Not: 22-23 Ekim 1990 tarihleri arasında Konya'da toplanan **IV. Millî Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru Kongresi** 'nde bildiri olarak sunulmuştur

1992

44) “Erzurumlu Emrah”, “Türk Saz Şiiri”. **Türk Dünyası El Kitabı / Üçüncü Cilt - Edebiyat**, 2. Baskı Ankara 1992, s. Sistem Ofset Matbaacılık Limited Şirketi, 282-304 (VI+778 s.) Kısa hayat hikâyesi verilmiştir.

Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 121.

3. Baskı, Ankara 1998, s. 390, Ankara Üniversitesi Basımevi, 369-401. ([VI] + 719 s.) Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 158.

45) “Sümmanî”, “Türk Saz Şiiri”. **Türk Dünyası El Kitabı / Üçüncü Cilt - Edebiyat**, 2. Baskı Ankara 1992, s. 390, Sistem Ofset Matbaacılık Limited Şirketi, 282-304 (VI+778 s.) Kısa hayat hikâyesi verilmiştir.

Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 121.

3. Baskı, Ankara 1998, s. 393, Ankara Üniversitesi Basımevi, 369-401. ([VI] + 719 s.) Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 158.

1996

46) “Yıllar Sonra Erzurum”, **Palandöken**, (11), Mart 1996, 13.

1997

47) Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri I, Ankara 1997, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını, VII-416 s. (Alptekin, Y. Sakaoğlu ve Şimşek ile)

1999

48) Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri II, Ankara 1999, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını, XXIV 362 s. (Alptekin, Y. Sakaoğlu ve Şimşek ile).

2001

49) "Hemşin Pastanesi", **Erciyes**, 24 (281), Mayıs 2001, 5-6.

2002

50) 101 Türk Efsanesi, Ankara 2002, Akçağ Yayınevi, 252 s.

Bu kitabımızda bir Erzurum efsanesine yer verilmiştir.

1. Çifte Minareler, 188-189.

2004

51) "Âşıkların Dilinde Atatürk ve Erzurum Kongresi", **Anma Toplantıları II**, Erzurum 2004, 217-224..

Not: 18 Mayıs 2002 tarihinde Erzurum Kalkınma Vakfı'nca düzenlenen *Hemşerimiz Atatürk* konulu toplantıda yapılan konuşmanın metnidir.

52) "Erzurumlu Emrah ile Karaca Oğlan", **Karaca Oğlan**, Ankara 2004, Akçağ Yayınevi, 178-181; 2012, 175-178.

2005

53) "Kahve, Kahvehane ve Erzurum Âşık Kahvehaneleri", **Türk Dili**, 90 (648), Aralık 2005, 490-493.

Not: Doç. Dr. (şimdi Prof. Dr.) Dilaver Düzgün'ün Erzurum'da **Âşık Kahvesi Geleneği adlı** kitabının tanıtımıdır.

2006

54) "Geçmiş Zaman Olur ki... / Yar Bana Bir Erzurum (Hatıra İçre Hatıra)", **Motif Akademi / Halkbilimi Dergisi**, 2009, 1-2, 7-16.

NOT: Bu sayı **Prof. Dr. Muhan Bali Armağanı** olarak hazırlanmıştır.

2009

55) "Son Erzurum Yolculuğumdan İki Hatıra!", **Merhaba / Akademik Sayfalar**, 9 (33), 16 Aralık 2009, 516-517.

2011

56) "Bir Meddah Behçet Mahir Vardı", **Merhaba / Akademik Sayfalar**, 11 (23), 22 Haziran 2011, 356-358.

2015

57) “Meddah Behçet Mahir’in Köroğlu Anlatması Üzerine Farklı Bir Yaklaşım”, **IV. Uluslararası Bolu Halk Kültürü ve Köroğlu Sempozyumu**, Ankara 2015.

26-27 Ekim 2013 tarihlerinde Bolu’da düzenlenen 4. Uluslararası Bolu Halk Kültürü ve Köroğlu Sempozyumu’nda okunmuştur. Toplantıyı, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi (BAMER) ile Bolu Belediye Başkanlığı birlikte düzenlemişlerdir.

2016

58) “Bir Zamanlar Benim Erzurum’um”, **Beyazşehir Palandöken / Kültür Sanat Tarih Edebiyat**, 19, Ekim-Kasım-Aralık 2016, 12-20.

2017

59) “Prof. Dr. Saim Sakaoğlu ile ‘Erzurum Üzerine’” **Beyazşehir Palandöken / Kültür Sanat Tarih Edebiyat**, 20, Ocak-Şubat-Mart 2017, 126-131

BASIM İÇİN BEKLEYENLER

60) “Erzurum’dan 21 Yıllık Çizgiler (Uluslararası Kültür Dil ve Edebiyat Derneği (UKDE)’nin ikinci kitabı için) 206’da gönderildi.

61) “Erzurum, Âşıklar, Kahvehaneler, Toplantılar”, **Beyazşehir Palandöken / Kültür Sanat Tarih Edebiyat**.

DİZİNLER

A. KONU DİZİNİ

Yazılarda adları geçen kişi ve yer adlarının ağırlıklı olarak yer aldığı bu dizinin bazı maddelerinin birden fazla başlık altında yer aldığı görülecektir. Bu, okuyucularımıza bir kolaylık sağlamak amacıyla yapılmıştır. Erzurum adı çeşitli sebeplerle sık sık geçtiği için buraya alınmamıştır.

Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi (BAMER) : 57

Ağrı: 40

Arafalık: 25

Atatürk: 51

Âşık: 3, 9, 13, 51

Âşık karşılaşmaları: 5

Âşık Rahmanî: 15

Âşık Ümmanî Can: 9

Âşıklar şenliği / toplantıları: 13, 14, 16, 17

Atatürk Üniversitesi: 1, 7, 11, 14, 16, 17, 18, 40

Baharatçı: 30

Behçet Mahir / Mahir: 12, 20, 31, 33, 34, 35, 43, 47, 48, 56, 57

Bilmece: 1, 2, 6

Bolu: 57

Bolu Belediye Başkanlığı: 57

Dilaver Düzgün: 53

Erzurum Kongresi: 51

Efsane: 8, 10, 19, 20, 50

Eleştiri: 9

Emrah: 27, 28, 29, 37, 41, 44

Ensar Aslan: 7

Erzurum köyünde bahar: 24

Erzurum’da yaz eğlenceleri. 23

Fikret Türkmen: 7

Hatıra: 32, 36, 39, 46, 49, 54, 55, 58, 60

İsmail Hakkı Özdicile: 30 (baharatçı)

Kahvehane: 53

Karaca Oğlan: 52

Kars ili: 40

Kızıroğlu Mustafa Bey: 31

Köroğlu: 31, 57

Kültür turizmi: 21

Masal: 4, 7

Meddah (Behçet Mahir / Mahir): 12, 20, 31, 33, 34, 35, 43, 47, 48, 49, 56, 57

Millî kültür: 40

Muhan Bali: 9, 54

Mülakat: 59

Naci Elmalı: 59

Naci Gökçe Lisesi: 40

Ramazan geceleri: 26

Saim Sakaoglu: 59

Sümmanî: 38, 42, 45

Şifalı bitkiler: 30

Tanıtma: 53

Uluslararası Kültür Dil ve Edebiyat Derneği (UKDE): 60

Umay Günay: 7

Turizm: 21

Yaz eğlenceleri: 23

Yunus Emre: 19, 22

B. SÜRELİ YAYIN DİZİNİ

Kaynaklarımızda yer alan yayınların türleri (kitap, dergi, gazete, armağan) olmalarının yanında bu kaynakların yayımlandıkları illeri de vermeyi uygun bulduk.

Akademik Sayfalar (Gazete kültür eki, Konya): 55, 56

Anma Toplantıları II, 51 (Kitap, Erzurum)

Atatürk, Gençlik ve Kültür: 21, 40 (Kitap, Konya)

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi: 1 (Dergi, Erzurum)

Atatürk Üniversitesi 50. Yıl Armağanı: 7 (Kitap, Erzurum)

Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri/Tarih-Antoloji - Ansiklopedi/Dokuzuncu Cilt: 40, 41 (Kitap, İstanbul)

Belde ve Belediyemiz: 27, 32 (Gazete, Erzurum)

Beyazşehir Palandöken/Kültür, Sanat, Tarih, Edebiyat: 58, 59, 61 (Dergi, Erzurum)

Elif: 21 (Dergi, Erzurum)

Erciyes: 15, 18, 28, 29, 31, 49 (Dergi, Kayseri)

Erdem: 40 (Dergi, Ankara)

Erzurum'da Âşık Kahvesi Geleneği: 53 (Kitap, Erzurum)

Görgü Ansiklopedisi: 23, 24, 25, 26 (Kitap, İstanbul)

Karaca Oğlan: 52 (Kitap, Ankara)

Karseli: 4, 5 (Dergi, Kars)

Kaynaklar: 20 (Dergi, Ankara)

Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri I: 47 (Kitap, Ankara)

Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikâyeleri II: 48 (Kitap, Ankara)

Meddah Kitabı: 20 (Kitap, İstanbul)

Merhaba (Gazete. Konya) 55, 56

Mesuliyet: 40 (Gazete, Ağrı)

Millî Kültür: 12 (Dergi, Ankara)
Mina: 39 (Dergi, Erzurum)
Motif Akademi/Halkbilim Dergisi: 54 (Dergi, İstanbul)
Muhan Bali Armağanı: 54 (Dergi, İstanbul)
Palandöken: 36, 46 (Dergi, İzmir)
Sivas Folkloru: 3 (Dergi, Sivas)
Tercüman: 33 (Gazete, İstanbul)
Türk Dili: 37, 38, 53 (Dergi, Ankara)
Türk Dili ve Yunus Emre: 22 (Kitap, Karaman)
Türk Dünyası El Kitabı/Üçüncü Cilt-Edebiyat: 44, 45 (Kitap, Ankara)
Türk Edebiyatı: 16, 34 (Dergi, İstanbul)
Türk Folkloru: 13, 17, 18 (Dergi, İstanbul)
Türk Folklor Araştırmaları: 6, 9 (Dergi, İstanbul)
Türk Folkloru Araştırmaları 1986: 30 (Yıllık, Ankara)
Türk Kültürü: 2, 11 (Dergi, Ankara)
Türk Kültürü Araştırmaları: 35 (Dergi, Ankara)
Yeni Konya: 36, 39 (Gazete, Konya)
101 Anadolu Efsanesi: 8 (Kitap, İstanbul-Ankara)
101 Türk Efsanesi: 50 (Kitap, Ankara)

YETMİŞ YIL ÖNCESİNDE ANKARA VE BEYKOZ (İSTANBUL)

SEVENTY YEARS AGO ANKARA AND BEYKOZ (ISTANBUL)

АНКАРА И БЕЙКОЗ (СТАМБУЛ) В СЕМИДЕСЯТЫЕ ГОДЫ

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY*

Öz

Makalede 1945 yılının Ankara'sı anlatılmaktadır. Kayaş, Kızılay semti, Ulus, Topraklık Mahallesi, Dikmen, Kuyubaşı, Öveçler ve Keklik Pınar'ı o yılların gözlemleriyle anlatılmaktadır.

Yazarın babasının memuriyeti sebebiyle 1948 yılında İstanbul'a tayini ve o yılların İstanbul'u dile getiriliyor. Özellikle Beykoz'da ikâmet ettiklerinden bu semt anlatılmaktadır.

Beykozda'ki Onçeşmeler, Vapur İskelesi, Avram Paşa Korusu, Subaşıların Dalyanı, Yalıköy, Beykoz Çayırı, Ulu Çınarlar, Beykoz Deri Fabrikası, Beykoz Kasrı, Beykoz Kestane Ormanı, Beykoz Paşabahçe Cam Fabrikası ve tanınmış Beykozlular bir bilim adamı görüşüyle makalede anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: 1945 yılı, Ankara, 1948 yılı, İstanbul (Beykoz), hatırlanan anılar.

Abstract

The article tells about Ankara in 1945. Kayaş, Kızılay district, Ulus, Topraklık neighbourhood unit, Dikmen, Kuyubaşı, Öveçler and Keklikpınarı are explained with observations of those years.

Because of the author's father's job, he was appointed to Istanbul in 1948 and the Istanbul of those years is expressed. Especially since they are residing in Beykoz, this region is explained.

In article; Beykoz's Onçeşmeler, Ferryboat, Avram Paşa Korusu, Subaşıların Dalyanı, Yalıköy, Beykoz Çayırı, Ulu Çınarlar, Beykoz Leather Factory, Beykoz

* Em. Öğretim Üyesi. İLESAM Yönetim Kurulu Üyesi. Ankara/TÜRKİYE
(t.gulensoy@gmail.com)

Kasrı, Beykoz Chestnut Forest, Beykoz Paşabahçe Glass Factory and well-known people from Beykoz are explained according to a scientist.

Keywords: 1945, Ankara, 1948, Istanbul (Beykoz), remembered memorials

Altı yaşıma kadar Uşak'tan başka bir yer gördüğümü hatırlamıyorum. Babam rahmetli Şevki Bey Uşak'ta Komiser imiş. Ben 1939 yılının 30 Ocak'ta Uşak'ta doğmuşum. Rahmetli annem Lutfiye Hanım da Uşaklı imiş. Baba tarafından Kırım Türkü Lâtif ustanın kızı; anne tarafından Tomaslar'dan Hasan Öztomas'ın torunu. Annesinin adı Ümmühan imiş; hiç fotoğrafı yok...

Babam 1315'li Şevki Bey "93 Harbi" (1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı) nden sonra Dobruca'nın bir köyünden Anadolu'ya göç eden bir ailenin en büyük oğlu... **Hasan, Hakkı ve Nurettin** adlı kardeşleri de vardı. Onların hepsi de Bursa'da doğmuşlar. Hasan amcam Bursa-Yalova-İstanbul arasında "emanetçilik" (şimdiki kargo işi), Hakkı amcam babasının mesleği bakkallık, Nurettin de matbaacılık yapıyordu. Oğlu **Abdulkadir** de bu mesleği devam ettiriyor.

Şevki Bey Atatürk Cumhuriyetinin ilk polislerinden. 1914-1915 yılları arasında Haydarpaşa (Selimiye Kışlasında) "*Osmanlı neferi*" olarak vatani görevini yapmış. Henüz 15 yaşında daha oyun çağında bir çocuk iken eline mavzer verip Karacaahmet Mezarlığında gece nöbetine göndermişler. Geceleri mezar taşları arasında nöbet tutarken çok korktuğunu anlatırdı. Bir de İngilizler sık sık Selimiye Kışlasını uçaklarla bombalarlarmış. Bombaların çoğunun patlamadığını, öylece ortalıkta kaldığını söylerdi.

İkinci Cihan Harbi başladığında işgal kuvvetleri Osmanlı ordusunu dağıtmışlar, "nefer"lerin ellerindeki mavzerleri de alıp, memleketlerine göndermişler. Şevki Bey de Bursa'ya ailesinin yanına dönmüş, babası "**Molla Mehmet**"in Setbaşı'ndaki bakkal dükkânında kardeşleriyle birlikte çalışmaya başlamış. Evleri Altıparmak'ta Çatalfırın'ın *Şapkacı Çıkmazı*'nın çıkmazındaymış. Ben bu evi çocukluğumda gördüm. İki katlı, altı bodrum, her katta iki büyük oda olmak üzere dört odası, bahçede büyük bir mutfak ve "hela"sı vardı. Dört kardeş ayrı ayrı odalarda oturabilecek şekilde idi. Hasan amcam **Setbaşı**'nda, karısının evinde, Şevki Bey de memur olduğu için Bursa dışında oturuyordu. Bu yüzden koca ev Hakkı ile Nurettin'e kalmıştı. Bahçesi oldukça büyüktü. "*O sokaktan yol geçecek, ev yıkılacak*" diye, 1960'lı yıllarda o evi satarak parasını dört kardeş paylaştılar. O ev hâlâ yerinde duruyor; üzerine "**Tarihî binadır, yıkılmaz**" diye pirinç bir levha takmışlar...

Bu arada Bursa Yunanlılar tarafından işgal edilmiş, birkaç yıl esaret altında yaşamışlar. İstiklâl Savaşının kazanılmasından sonra da Yunanlılar Mudanya'ya doğru kaçarlarken Bursa'yı yakıp yıkmışlar, yüzlerce Türk'ü öldürmüşler. Şevki Bey "*Ölenlerin cesetlerini zeytinliklere gömdüler; uzun zaman zeytinler insan etki ko-kuyordu!*" diye anlatırdı.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan birkaç yıl sonra İstanbul'daki Polis Okuluna kaydolan Şevki Bey, iki yıllık bir eğitimden sonra "*Âliyü'l-A'lâ*" (=çok üstün) derece ile okulunu bitirir ve "Komiser Muavini" unvanı ile Kütahya'nın *Tavşanlı* ilçesine atanır. Daha sonra Uşak'a tayini çıkar ve buraya gelir. Evli ve **Muhittin, Mediha** ve **Kemal** adlı iki erkek bir kız çocuğu olan Şevki Bey'in eşi vefat eder. Üç çocukla ortada kalan Şevki Bey'e, dedesi Hasan ve (anneannesi, ninesi) Ayşe'nin elinde büyüyen öksüz ve çocuk yaşta evlendirdikleri **Enteoğlu Mehmet**'in ölümüyle de dul kalan, yetim Lütfiye'yi ikinci eş olarak verirler. Bu evlilikten **Tuncer** (1939), **Dinçer** (1941), **Ülkü** (1944), **Güzin** (1946) ve **Günay** (1948) adlı beş çocuğu daha olur.

Uşak'tan Ankara'ya:

Ben altı yaşıma girdiğimde, 1945 yılında, Uşak'ta "*Gazi Mustafa Kemal İlkokulu*"nda eğitime başladım. Bizim ev ile okul arası, yayan, 15-20 dakika sürüyordu. O zamanlar o okulun etrafı bomboştı. Biraz ilerisinde, Cumhuriyet öncesinde eğitim veren, "*Medrese*" adını verdikleri harabe bir yer vardı. Çocukluğumda "*YAZI*" dedikleri bu boş araziye Uşak Lisesi, Uşak Erkek Sanat Okulu, Uşak Kız Sanat Okulu ve Meteoroloji binaları yapılmıştı.

1946 yılında babam Şevki Bey'i Ankara'da Emniyet Genel Müdürlüğü "Sicil Bürosu"na Komiser olarak atamışlardı. Üç çocuklu bir aile olarak, Uşak'tan *Basmane-Ankara* trenine binerek Ankara'ya geldik. Hatırladığım kadarıyla 2 yatak-yorgan-yastık-çarşaf, bir tahta sandık içinde bakır kap-kacak, bir bakır başlıklı yaylı karyola, 1 demirden yapılmış açılır kapanır masa, 4 demirden açılır kapanır sandalye, 2 Uşak halısı, birkaç kilim ve giyim kuşamlarımız vardı. Önce *İç Cebece*'de iki küçük odalı bir evde kaldık. Birkaç ay sonra da *Topraklık* semtine yakın bir yerde bir odalı bir ev tutmuşlar. Zemini toprak, mutfığı küçük, helâsi dışarıda, suyu olmayan, yolu olmayan bu evde 3 kardeş ve anne-baba 5 kişi kalıyorduk. Helâsi kerpiçten, kapısına bir çuval eskisi asılmış bu yeri 3-4 aile kullanıyordu. Suyu "saka"lar eşek sırtında tenekelerle getiriyorlardı.

Beni Kurtuluş'ta "*Kurtuluş İlkokulu*"na yazdırmışlardı. Evden okula gidinceye kadar meyve bahçelerinin içinden geçiyorduk. Her yer çamur deryası idi. O bahçelerin ortasında bir bakkal dükkânı vardı. Hâlâ elimde olan nüfus cüzdanımdaki [*ekmek karnesi verildi / Amerikan Bezi karnesi verildi / şeker karnesi verildi*] damgalarına göre, İkinci Cihan Harbi'nin sıkıntılarını yaşamıştık. Kısa bir pantolonum, beyaz yakalı siyah bir okul önlüğüm, siyah bir ayakkabım, uzun konçlu siyah bir çorabım vardı... Bunlar günlük okul kıyafetlerim idi. *Gizlilik*, yani gezmeye giderken giyeceğim kıyafetlerim de vardı ama hatırlamıyorum. Üç çocuklu bir polis ailesinin tek odalı bir gecekonduda oturmasını bugün imkânsız görürsünüz ama harbin en şiddetli zamanlarında Ankara'nın durumunu da bir düşünün. Ekmek yok, un yok, şeker yok, kumaş yok, bez yok... Ve bir aile bilmem kaç lira ile geçiyor.

Bugün de adı “**KURTULUŞ**” olan bu semtin devamında “**Topraklık**” adı verilen bir mahalle vardı. İç Anadolu’nun bir şehrinden Ankara’ya göçmüş bir sınıf arkadaşımın ailesi de burada yaşıyordu. Bir gün beni evlerine götürmüştü. Yerlere kilimler serilmişti. Duvarlarda da sucuk ve pastırmalar asılmıştı. Ev dedikleri kayalara oyulmuş üç odalı bir “*mağara*” idi. Şimdi o mağara evler var mı yok mu bilmiyorum...

Bizim gecekondlu eve yakın bir yerde **Necip amca** dediğimiz bir komiser ve ailesi oturuyordu. Karısına **Cicianne** diyorduk. **Hediye, Ahmet** ve **Burhan** adlı üç çocuğu vardı. Necip amcanın kızı Hediye ablanın kocası **Ahmet Kural** ağabeyin babası Ankaralı bir celep ve kasap idi. Onların bir bağı vardı; yazın eşeklere binecek o bağa gider piknik yapardık. Hani “*Ankara’nın bağları da бүклүм бүклүм yolları...*” diye bir türkü var ya, sanırım bu bağlar için söylenmiş olmalı. Şimdi o bağların “*yerinde yeller esiyor!*”

Beni daha sonraları Kızılay’daki **Mimar Kemal İlkokulu**’na yazdırdılar. Babamla beraber okula kadar gidiyorduk. Babam, elinde üç katlı sefertasının içindeki öğle yemeği ile Emniyet Genel Müdürlüğüne devam ediyordu. Evden okula giden yol da bahçelerin içinden geçiyordu. Bayır aşağıya iniyor, oradan **Ankara Çayı**’nın üzerine kurulmuş tahta köprüden geçerek karşıya ulaşıyorduk. Şimdi **Kolej** denilen bu semtin o zamanki adını hatırlamıyorum. Ankara Çayı o zamanlar çok temiz akardı. (*Bazen çaydan sel gelir, o tahta köprüyü de götürürdü.*) Çay, bugünkü Kolej’in oradan Sıhhiye’ye doğru gider, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin önünden geçerek şimdiki **Akköprü**’nün orada başka bir çayla birleşirdi. Akköprü’nün ucunda, çayın kenarında babamın akrabası **Necmiye Halamın** kocası **Haşmet (Egemen)** amcanın bir evi vardı. Tam önünden akan çayın içinde kardeşim **Dinçer** ile oynardık. Etrafında, dalları suya değen yemyeşil söğüt ağaçları vardı. Bugün Ankara’nın lâğım sularını taşıyan bu çayın kokusundan duramazsınız. Ankara Çayı’nın üzeri de kapatılarak yol yapıldı.

Haşmet amca Ulus’taki “*Hâkimiyet-i Milliye*” [sonradan: **Ulus**] gazetesinde klişe ustası olarak çalışmış. Emekli olduktan sonra, Denizciler caddesinde “*Egemen Klişe*” adlı bir yer açtıklarını biliyorum.

Biz Topraklık tarafında otururken Uşaklı Üsteğmen **İsmail Alakaya** ile evlenen ablam **Mediha**, Kara Harp Okulu’na sınıf subayı olarak atanan kocasına yakın olmak için **Dikmen Kuyubaşı**’nda bir eve taşınmışlardı. Bugün de “*Kuyubaşı*” olarak anılan bu yerde o zamanlar gerçekten bir kuyu vardı. Şimdi mi? Kuyu kaldı mı, bilmiyorum. Fakat “*Kuyubaşı*” diye bir otobüs durağı var. Etrafında da **Öveçler** ve **Keklik Pınarı** diye yeni semtler oluşmuş. (*İsmail eniştem ile Mediha ablamın 1947 yılında Oktay (vefatı: 2015), 1957’li yıllarda da Okan adlı iki oğlu oldu.*)

Haftanın bazı günlerinde belediye otobüsüne arka kapıdan “kaçak” olarak biner, ablama giderdim. Ufak tefek önlüklü bir ilkokul öğrencisi olduğum için kimse ses etmez, beni bileteçiden sakarlardı. Ablamın yaptığı “*konserve*” ve “*makarna*”

varsa onları yemek çok hoşuma giderdi. Eve dönünce de “*Ne yedin?*” diye sorduklarında “*Komserve*” dermişim.

Kayaş’ın adı o zamanlarda da vardı. Oraya banliyö dedikleri bir tren ile giderdik. Demiryolunun iki tarafı da sebze bahçeleri, bahçelerin içinde de “*dolaplı su kuyuları*” bulunurdu. At ya da eşeğin çektiği su kuyularından akan buz gibi ve tertemiz su ile sebzeler sulanır, aynı zamanda içilirdi. O bahçelerde yetişen *domates*, *biber*, *patlıcan*, *marul* gibi sebzeler ile *dut*, *kiraz*, *kaysı*, *vişne*, *elma*, *armut*, *ayva* gibi meyvelerin lezzetini unutmak mümkün değil.

Ankara’dan İstanbul’a:

1948 yılının ortalarında babam Şevki Bey’in tayini İstanbul Anadolu Hisarı Emniyet Amirliğine çıktı. Biz de Ankara-Haydarpaşa treninin bir kompartımanına sığışarak yolculuğa başlamıştık. Bu defa en küçük kız kardeşim **Günay** da aramıza katılmıştı. Onun için de kompartımanın içine bir ip salıncak kurmuşlardı. Sanırım yirmi saate yakın bir zaman sonra, yüzümüz gözümüz kapkara, **Haydarpaşa Garı**na girmiştik. Bir at arabasına eşyaları yüklediler; biz de yatak denklelerinin üzerinde **Küçükusu**’ya geldik. Babamın meslektaşları, **Küçükusu Deresinin** sağ yamacında, **Anadolu Hisarı** kalesinin karşı tarafında bir ev tutmuşlar. İki küçük odalı, bahçeli bir yer. Beni de Anadolu Hisarı İlkokulu’na yazdırdılar. Okul denize nâzır güzel ve tarihi bir bina. Sanırım bir ay kadar bu okula gittim. Hayatımda ilk defa “*deniz*”i görmüştüm. **Küçükusu Kasrı**’nın yanından ayağımı denize sokmuş, **Boğaziçi** vapuruna da ilk defa buradan, **Küçükusu vapur iskelesinden** binmişim. O gün deniz çok güzeldi, dalga yoktu; üst güvertede oturmuş Boğaziçi’nin güzelliklerini seyreliyordum. Kolumu güvertenin demirlerine dayamış, mutlulukla etrafıma bakınıyordum. Sanki Boğaziçi’nin sahibi bendim...

Beykoz’a:

Babamı bu defa Beykoz Emniyet Âmirliğine “*başkomiser*” olarak atamışlar; haydi yine bir at arabası ile **Beykoz**’a doğru yola düştük. Beykoz’daki evimiz, **Yalılköy**’de sahilde yer alan, altı *kayıkhaneli*, yanında *bahçesi* ve *iskelesi* bulunan karakolun tam karşısındaki tarihi mezarlığın üstündeydi. Mezarlığın yanından tırmanan merdivenlerden dolayı buraya “*Kırk Merdivenler*” de deniyordu. Mezarlık çok büyük olmamakla birlikte Osmanlı döneminin özelliklerini taşıyordu. Pek çok taşın üzerindeki yazılar henüz kırılıp bozulmamıştı. [*Karakolun denize uzanan iskelesinden izmarit, istavrit ve kaya balığı gibi balıklardan tutar, bazen eve 1-2 kilo götürürdüm. Şimdi o karakol ve iskele yok, yıkılmış; yazık olmuş...*]

Beykoz’daki 2 odalı bu eve de nasıl sığıştığımızı bilemiyorum. Bir hafta sonra **Taşocakları** semtinde, ahşap ve üzeri çinko kaplı, iki katlı bir eve taşınmıştık. Ev çok tepede bir yerdeydi, “*Terkos*” dedikleri suyu yoktu. Evin içinde “*sarnıç*” adı verilen, içinde kar ve yağmur sularının toplandığı, üzeri kapaklı bir havuz vardı. Bu su içilmiyordu ama temizlikte ve banyoda kullanılıyordu. Bu evde otururken annem, **Saadet** adlı, evlere kendi yetiştirdiği *soğan*, *patates*, *domates*, *biber*, *turp* gibi sebzeleri satan bir kadınla tanışmış. Kendisi Erzurumlu, kocası Kütahya’nın Dum-

lupınar kazasından **Ahmet Arman** imiş. **Hayri, Yaşar, Mustafa** ve **Mehmet** adlı dört oğlu varmış. Bizi bir Pazar bahçelerine davet etmişler. Biz de ailecek gittik. **Hünkâr Tepesi** denilen Beykoz'un en yüksek tepesinde yer alan bu bahçede her Pazar güzel günler geçiriyorduk. Bu aile ile sonradan akraba gibi olduk. Mustafa benimle, Mehmet Dinçer'le yaşıt idi. Yıllar sonra da en büyük oğulları Hayri'ye annemin akrabası olan Mısırların **Melek** ablayı gelin olarak Uşak'tan getirdik. Bu evlilikten bir oğulları, iki de kızları oldu. Hünkâr tepesinin büyük bir bölümünde şimdi Mustafa ve Mehmet'in çocukları ve torunları oturuyor. [1960 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümüne kaydolunca iki yıl buradan fakülteye gidip geldim.]

Beykoz'da "**Ahmet Mithat Efendi İlkokulu**" (Kırkinci İlkokul) adlı, deniz kenarında yer alan, temiz ve pırıl pırıl bir okulun 3. sınıfına kaydoldum. **Emine Kızıltan** adlı yaşlı bir öğretmenimiz vardı. Yüzü çilli, saçları kızıl renkli bu öğretmeni mi çok severdim. Ona kır çiçekleri toplayıp götürdüğümü, tatil dönüşü Uşak tarhanası hediye verdiğimi hatırlıyorum. Sınıf arkadaşlarım arasında **Mete Tapan** (Sanat Tarihi profesörü oldu), **Remzi**, kız kardeşi **Seher**, **Betül** (babası zenci bir öğretmen idi), **İnci**, **Sevim**, **Hüseyin Baş**, **Mustafa Arman**, ailesi balıkçılık yapan **Uluer**, **Güneş Özki** (bir deniz kazasında vefat etti) vb. adlı arkadaşlarım vardı. Şimdi kaç hayatta bilemiyorum.

Bir yıl sonra **Şahinkaya Caddesi** üzerinde, Beykoz'da lokantası olan, **Aslan** adlı birisinin evine taşındık. Ev iki katlı, ikisi önde ikisi arkada dört dairesi olan bir kârgir bina idi. Üstümüzde "Kaptan amca" dediğimiz bir denizci, arkada "Ali Çavuş" adlı, Beykoz Deri Kundura Fabrikasında çalışan, **Erkul** adlı bir oğlu (sınıf arkadaşımı) ile üç kızları olan bir aile oturuyordu. Evin yakınında bir çeşme vardı. Evin musluklarından su da akıyordu. *İki oda+hol+mutfak+banyo+hela* olan, önünde de bahçesi bulunan bu evde dört yıl kaldık. Mahalledeki herkesle dosttuk. **Havva** teyze ile oğlu **Mustafa Narmanlı**, **Mediha** teyze ve ailesi, **Komik Mustafa** ve ailesi, **Belgin** ve **Belma** kardeşler...ve başkaları.

Onçeşmeler:

Beykoz'un tarihî çeşmelerinden birisi olan "**Onçeşmeler**" Şahinkaya Caddesinin hemen altında yer alıyordu. İki ortada "büyük", dördü sağda, dördü de solda sekiz "küçük" çeşmesi olmak üzere on çeşmesi vardı. Her gün, yirmi dört saat şırıl şırıl akan bu çeşmeler Beykoz'un sembolü idi. Yakınında da büyük bir çınar vardı. Hâlâ da öyle. Şimdi etrafında dizi filmleri çeviriyorlar da biz de uzaktan Beykoz hasreti gideriyoruz.

Beykoz Vapur İskelesi:

Vapur iskelesi Beykoz Parkının yanında idi. **Paşabahçesi**'nden **Köprü**'ye, **Yeniköy**'e ve **Sarıyer**'e, yani Anadolu ve Rumeli yakasındaki bütün yerlere gitmeniz için bu iskeleyi kullanmanız gerekirdi. İskelenin üzerinde "**Beykoz Kültür Cemiyeti**" adlı bir dernek vardı. 1960 yılında Edebiyat Fakültesi'ne başladığımda bu Cemiyet biz gençlerin buluşma, kültür sohbetleri ve şiir geceleri yaptığımız bir yerdi. Ne yazık ki o tarihî iskele yıkıldığı için her şey '*yok olup gitmiş*'ti.

İskelenin tam karşısındaki küçük bir yerde “poğaça”, “açma”, “simit” gibi hazır yiyecekler satılırdı. Buradan aldığımız bu sıcacık yiyecekler, Boğaziçi vapurlarında demlenen “tavşankanı” çaylarla o kadar güzel giderdi ki tadına doyum olmazdı.

O sırada yer alan kırtasiyecisi, tekel bayii, lokanta gibi iş yerleri de Beykozlulara hizmet ediyordu. Beykoz’da *Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler* de Türklerle birlikte yaşıyorlardı. **Nesim Bahar** adlı bir Yahudi’nin dükkânı iskelenin karşısında idi. Aynı sırada bir yazlık sinema vardı. Onçeşmeler’e yakın yerde de bir kapalı sinema vardı. Güzel filmler seyrederdik. Meselâ, seyrederken çok ağladığım “*Vurun Kah-peye!*” adlı tarihî bir filmi hiç unutamam.

Avram Paşa Korusu:

Bu koruyu, 1951 yılında Orta Okula başladığımda yakından tanımıştım. **Beykoz Ortaokulu** bu korunun hemen yanında idi. İki ayrı binadan oluşan okul bize dar geliyordu ama, tâ **Çubuklu**’dan buraya öğrenci geliyordu. Bizim Şahinkaya’daki ev ile okul arası 15 dakika kadar tutuyordu. **Avram Paşa** adı bir Ermeni vezirin adından geliyormuş. Hâlâ da o adla anılıyor. Ama içine çay bahçeleri, yürüme yolları falan yapmışlar, doğası bozulmuş.

Bu korunun içindeki bir gecekonduda anneannesi ile yaşayan **Muzaffer** adlı bir arkadaşım vardı. Okuldan önce her sabah günlük gazeteleri abonelerine dağıtır ve satarmış. Sonra da okula gelirmiş. O Muzaffer’in yıllar sonra Kuleli Askeri Lisesi’ne ve oradan da Harp Okulu’na gittiğini duymuştum. Şimdi O da, yaşıyorsa, benim gibi emekli bir “albay” olmuş, torun seviyordur. Bu okulda iken Beden eğitimi öğretmenimiz **Hatice Hocanın** kurduğu “İzcilik” teşkilatımız da vardı. Ben de izciliğe burada başladım; sonra Eskişehir ve Uşak Liselerinde de devam ettim. 14 yıl kadar izcilik yaptığımı hatırlıyorum. Hatice Hoca on kişilik izci mangamızı birkaç kez Taksim’deki Cumhuriyet merasimlerine, bir kez de Heybeli Ada gezisine götürmüştü.

Subaşların Dalyanı:

Beykoz’dan Yalıköy’e giderken, Karakolu geçince, sahilde kurulmuş bir dalyan vardı. Ben de “dalyan”ı ilk defa burada görmüştüm. Sahile 50 metre kadar uzakta denize büyük kazıklar çakılmış, kazıkların etrafında da ağlar gerilmişti. Üç tarafı ağlarla kaplı bir havuzu andıran bu dalyanın bir tarafı açıktı. Açık yerin ucundaki bir direkte “gözcü” adlı bir balıkçı oturur, içeri giren “orkinos”, “yunus” ve “palamut” sürülerinin girişini haber verirmiş. Büyük bir sürü ağa girdiğinde, açık olan kapının ağları süratle çekilerek kapatılıyor, iki büyük mavnada yer alan dalyancılar ağları toplayarak içindeki balıkları sıkıştırıyorlardı. *Orkinos* ve *Yunus balıkları* dalyana dolduğu zaman onları önce zıpkınlayarak öldürüyorlar, sonra mavnalara çekiyorlardı. Deniz kıpkızıl olur, biz de çok üzülürdük.

Yalıköy:

Yalıköy, *Beykoz’u Orta Çeşme, Deri Kundura Fabrikası, Kaymakdonduran, Tokatköy, Akbaba, Dereseki, Yuşa Tepesi* gibi yerlere bağlayan bir sahil şeridi idi. Ahmet Mithat Efendi İlkokulu da Yalıköy’de idi. Buradaki bir fırında çıkan ekme-

ğın kokusu hâlâ burnumda tüter. Cumartesi günleri Pazar kurulurdu. Günlük taze balık, taze yerli sebze de burada satılırdı. Bizim berber de burada idi. Saçımız biraz uzayınca, babam elimize 10ar kuruş verir, Dinçer’le beni berberimize gönderirdi. O da “üç numara” ile traş eder, “sıhhatler olsun!” derdi.

Beykoz Çayırı ve Ulu Çınarlar:

Beykoz Çayırı, Boğaziçi’nin bir Cenneti gibiydi. Çayırın içinde çift sıra dikilmiş, birkaç yüz, ulu ulu çınarların her biri bir tarihi anlatıyordu. Kim bilir hangi sultan ve şehzâde doğunca, onun anısına dikilmişlerdi. Öyleleri vardı ki birkaç kişi el ele tutuşsa onun belini kuşatamazlardı. Pazar günleri tâ **Fâtih**’lerden buraya gelirler, piknik yaparlardı. Şimdilerde bu tarihî çayırın özelliği kalmış mı bilemiyorum...

Orta Çeşme:

Orta Çeşme, Beykoz Çayırının orta yerinde yer alan tarihî bir çeşmeden dolayı bu adı alıyordu. O zamanlar çok sakın, bir sayfiye yeri gibiydi. Buradan Tokatköy’e, Yuşa Tepesi’ne, Akbaba ve Dereseki köylerine ulaşılyordu.

Beykoz Deri Kundura Fabrikası:

Deri Kundura Fabrikası, Atatürk’ün kurduğu “**Sümerbank**” şirketinin bir kuruluşu idi. Her sabah fabrikanın sireninden çıkan düdük seslerinden saatin kaç olduğunu öğrenirdik. Bizim mahalleden de beş altı “amca” bu fabrikada çalışırdı. Ahmet amca, Hayri ağabey de buradan emekli olmuşlardı. Yıllar sonra, ne hikmetse, Beykoz Deri Kundura Fabrikası da kapatıldı; Türk ekonomisinin bir kolu tarihin derinliklerine gömüldü.

Geleneksel Sünnet Düşünleri:

Deri Kundura Fabrikasının spora da katkısı vardı. “Beykoz Spor Kulübü”nün finansörü fabrika idi. Fabrikanın karşısında yer alan sahada maçlar da yapılırdı.

Her yıl, futbol sahasının etrafı kapatılarak, fabrikanın düzenlediği bir “*geleneksel sünnet düğünü*” yapılırdı. Sahanın bir ucuna sahne kurulur, bu sahnede zamanın **Hamiyet Yüceses**, **Perihan Altındağ**, **Müzeyyen Senar** gibi ses sanatçıları ile **İsmail Dümbüllü** gibi komedyenler yer alırlardı. Pek çok fakir ailenin çocuklarının sünnet edildiği bu düşünleri hatırlayan kaç kişi vardır acaba!

Beykoz Kasrı:

Yalıköy’den (eski) Deri Kundura Fabrikasına giderken, Ahmet Mithat Efendi İlkokulundan sonra, Osmanlı döneminden kalan bir “**Kasr**” olduğunu kaç Beykozlu bilir? Eğer denizden bu sahili geçiyorsanız o Kasr’ın tarihî yapısını görebilirsiniz. Bir zamanların Osmanlı sultan ve şehzadelerine hizmet etmiş olan Kasr’ın Türk halkına tanıtılması ve tarihî yapısının kitaplaştırılması gerekir.

Beykoz Kestane Ormanı:

Beykoz’un etrafı tabii ormanlar ve koruluklar ile çevrili idi. **Kaymak Donduran**, **Avram Paşa Korusu**, **Akbaba Köyü**, **Dereseki**, **Tokatköy** yemyeşil idi. Kaymak Donduran bir mesire yeri idi. 6 Mayıs taki Hıdırellez günlerinde bir mahalle

halkı burada toplanır, hem “Hıdırrellez Şenlikleri”ni kutlar, hem de bir mahallenin dostluğunu canlı tutarlardı. Her aile çoluk çocuk bu şenliklere katılır, börekler, köfteler, kaynamış yumurtalarla Kaymak Donduran’da olurlardı.

Kaymak Donduran’ın içinde yer alan “*kestane ormanı*” da bizim ziyaret yerimizdi. Sonbaharda olgunlaşıp yerlere dökülen “*kuzu kestaneleri*”ni toplayarak eve götürür, kaynatarak ya da ateşte közleyerek yerdik. Şimdilerde bu kestane ormanı kaldı mı acaba?

Kaymak Donduran’ın içinde yer alan mis kokulu, tarihî “*İhlamur*” ağaçlarını unutmamak gerekir.

Akbaba ve Dereseği Köyleri:

Beykoz’a bağlı iki çok güzel köy vardı. Akbaba Köyüne birkaç kez gitmiştik. Yemyeşil, sebzecilik yapılan bir yerdi. Dereseği Köyünde de “*Karakulak*” adlı bir kaynak suyu vardı.

Beykoz Spor Kulübü ve Yüzme Yarışları:

Beykoz Spor Kulübü, 1950li yıllarda çok başarılı idi. *Futbol, yüzme, futa* bölümleri vardı. Yüzme derslerini “*Nihat*” adlı bir hocamız veriyordu. Kulübün önündeki yüzme parkurunda *kulaç atma, ayak vurma, kurbağalama* gibi dersler alıp yarışlara hazırlanırdık.

Beykoz’un oynadığı mahallî lig maçlarına bir vapur dolusu Beykozlu ile beraber gider, kale arkasındaki yerimizde oyuncularımızı desteklerdik. Bir keresinde, yanlışlıkla bizim tarafa geçmiş rakip takımın bir seyircisini iyice patakladıklarını hatırlıyorum. O zamanlar Beykoz futbol takımı hem meşhur, hem de güçlü idi. “*SARI-SİYAH*” formasını ben de yüzme takımında kullanmıştım.

Beykoz-Paşabahçe-Üsküdar yolu:

Beykoz’dan Üsküdar yönüne kalkan belediye otobüslerinin sayısı çok azdı. Sanırım saat başında kalkan otobüsler *Paşabahçe-Çubuklu-Kanlıca-Kandilli-Anadoluhisarı-Küçüksu-Beylerbeyi-Çengelköyü-Vaniköy-Üsküdar* yolunu izlerlerdi. Biz çocuklar Beykoz Kulübünün yanındaki çınarların yanından denize girer, üşüdüğümüz zaman sudan çıkarak asfalta uzanarak ısınırdık. Yoldan geçen otobüs ve araç sayısı çok az olduğu için pek rahatsız olmazdık.

Çubuklu’da küçük çaplı *cam atölyeleri* vardı. Bir de “doğal kaynak su” çeşmesi şırıl şırıl akardı. O yıllarda Beykoz’a karadan ulaşan başka yol yoktu.

Küçüksu çayırı o zamanlar Beykoz çayırından sonra en güzel mesire yeri idi. Pazar günleri eğlence için bütün İstanbul’dan aileler gelirdi. Beykoz’dan Küçüksu’ya 20-30 kadar bisiklet getirilir, gençlere kiraya verilirdi. Bazı haftalar ben de o bisikletlerden birisine biner Küçüksu’ya kadar pedal basardım. Akşama da yine bisikleti Beykoz’a geri götürürdük. İşte böyle bisiklete binme işini “bedavaya getirirdik”.

Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası ve Beykoz “Çeşm-i Bülbül”leri:

Paşabahçe’nin Beykoz tarafından girişinde Şişe-Cam Fabrikası vardı. *Türkiye’nin çay bardağı, su bardağı, sürahi, şişe, kavanoz* vb. gibi ihtiyaçlarını bu fabrikada üretirlerdi. Ayrıca, Osmanlı devri cam işçiliğine kadar uzanan “*çeşm-i bülbül*”ler de Beykoz’da yapılmış. Bende de babadan kalan çok güzel, tarihî bir *çeşm-i bülbül* var. Gözüm gibi koruyorum.

Tanınmış Beykozlular (Kelle İbrahim, Komik Mustafa):

Beykoz, bir zamanlar Boğaziçi’nin incisi idi. Tabiat bozulmadığı için yeşillikler de boldu. *Beykoz paçası, Beykoz İşkembesi, Beykoz kalkanı* gibi yiyeceklerin yanında, “**KELLE İBRAHİM**” adlı tarihe mal olmuş bir futbolcusu ile “**KOMİK MUSTAFA**” adlı çok neşeli, çocukların dostu bir ağabeyimiz vardı. Şahinkaya Caddesi üzerindeki evlerinin önünden her geçişimizde, onu evlerinin köşesinde görür sohbet ederdik. **Ayhan Işık**’ın da Beykozlu olduğunu söylerler...

Bugün yaşayan Beykozlulardan birisi de Türk Ocağı Beykoz Şubesi Reisi **Mustafa Arman**’dır. Ortaçeşme İlkokulu’nda uzun yıllar müdürlük de yapan Mustafa’yı hemen her Beykozlu tanır ve sever. Ocağın sosyal faaliyetlerini düzenleyen ve Beykozlu gençlerin aydınlanmasını sağlayan Mustafa Hoca 76 yaşına rağmen her gün Çayırda koşar ve yazları da Poyraz’da denize girip yüzerek sağlıklı kalmayı başarmıştır. Tanıdığım öteki Beykozlular şimdi yaşıyorlar mı, ne yapıyorlar, bilemiyorum...

Beykoz benim gönlümde yaşayan bir Boğaziçi güzeli... Çocukluğumun beş, üniversite gençliğimin iki yılı burada geçti. Yılda bir kere bu güzel beldeyi ziyaret etmeye çalışıyorum. Gözümde her zaman tütüyor ama kısmet....Yetmiş yıl sonra aklımda kalanlarla Beykoz’u ve Beykozlu dostlarımı anlatmaya çalıştım. Bu dünyadan göçüp gidenlere Rahmet, kalanlara sağlıklı günler diliyorum.

Ankara (Batıkent), 15 Ağustos 2015

ЯСАУИ ДҮНИЕТАНЫМЫ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ДІНИ КӨЗҚАРАСТАР

НАУЧНОЕ МИРОВОЗЗРЕНИЕ И СОВРЕМЕННЫЕ РЕЛИГИОЗНЫЕ ВЗГЛЯДЫ ЯСАВИ

SCIENTIFIC WORLDVIEW AND CONTEMPORARY RELIGIOUS VIEWS YASAWA

YESEVİ DÜŞÜNCESİ VE ŞİMDİKİ DİNİ ANLAYIŞ

Nargiza BALTABAYEVA* - Bagila PANZABEK**
(Балтабаева Наргиза) (Панзабек Бағила)

Аңдатпа

Бұл мақалада түркі дүниесінің ғұламасы Қ. А. Ясауидың көзқарастары мен діни танымы жөнінде сөз болады, сонымен бірге қазіргі қазақ әдебиетіндегі зерттелу мәселесі қарастырылады.

Кілт сөздер: Сопылық, ислам, дін, поэзия, түркі, ілім.

Аннотация

В данной статье речь идет о религиозных взглядах и познаний мира тюркского мыслителя А. Ясави, а также рассматривается проблема исследовательности (изученности) в современной казахской литературе.

Ключевые слова: Суфизм, ислам, религия, поэзия, тюркский, учение

Abstract

In this article we are talking about religious beliefs and world knowledge of the Turkic thinker A. Yasavi, as well as the problem of issledovatelnosti (study) in modern Kazakh literature.

*Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi Öğretim elemanı.
Almati/KAZAKİSTAN

** Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi Öğretim elemanı.
Almati/KAZAKİSTAN

Keywords: Sufism, Islam, religion, poetry, Turkish, doctrine

Öz

Bu makelede, Türk dünyasının alimi H.A. Yesevinin düşüncesi ve dini bakış açısı hakkında bahsedilir. Bununla birlikte Yesevinin Yeni Kazak Edebiyatındaki yeri de araştırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, islam, din, şiir, türk, ilim.

Қазақ халқында Қожа Ахмет Ясауиге деген құрмет ерекше қалыптасқан. Оның себептері де жоқ емес.

Қожа Ахмет Ясауи «Хужжат аз-закирин», «Танбих уз-заллин», «Рисала дар әдәб-ул-тарихат», «Мират ул-қулуб», «Фақырнама», «Дафтари сани» (Екінші дәптер), «Диуани хикмет» сынды еңбектерімен белгілі. Ясауи ой-танымын қазақ болмысынан бөліп қарауға әсте болмайды. Ол берісі – қазақ, арысы – алаш, қала берді адамзаттың маңдай түзер темірқазығы!

Ясауи дүниетанымы – қазақ ғылымының бастамасы.

Ясауи ілімі – миратул құлыпты, яки көңіл айнасын тазартатын, жүректің көзін ашатын Алла-Тағаланың Хақ Расуліміз (с.ғ.с.) арқылы жіберген ұлық ілім.

Ясауи ілімі - ең алдымен рухани-моральдық ілім. Түркі халықтарына ортақ ұлы ойшыл Ясауи жасаған ілім өз бастауын түркі халықтарының ғасырлар бойы қалыптасқан рухани құндылықтарынан алады. Қожа Ахмет Ясауи осы рухани құндылықтарды жинақтап, қорытып, оны ислам дінінің қағидаларымен үйлестіріп, біртұтас ілімге айналдырды. Ол өз ілімінің барлық қағидаларын ханафи мазхабы ұстанымдарының аясында дамытты. Ясауи ілімі барша түркі халықтарының, соның ішінде ол дүниеге келген өлкенің иесі - қазақ халқының да ислами дүниетанымына негіз болып қаланды. Қазақ халқының діни-ислами түсініктері Ясауи ілімінің аясында қалыптасты. Ұлттың ар-ождан кодексі рөлін атқарған Ясауи ілімінің негізгі ұстанымдары қазақ халқының рухани-моральдық қағидаларында көрініс тапты. Мұның нақты мысалын біз халқымыздың ізгілікке, имандылыққа негізделген әдет-ғұрып, салт-дәстүрлерінен, жыр-аңыздары мен мақал-мәтелдерінен, кешегі жыраулар поэзиясы мен би-шешендердің нақыл сөздерінен, Абай, Шәкәрім, Мәшһүр Жүсіп секілді көрнекті тұлғаларымыздың туындыларынан айқын аңғарамыз.

Қожа Ахмет Ясауидің өмірі мен шыққан тегі, өскен ортасы, әдеби дәстүрі туралы мәліметтер аз сақталған. Бұған басты себеп, Кеңес үкіметі кезеңінде Ұлы ғұламаның өмірі мен шығармашылығы зерттелмей келді, ал өзі бірыңғай діншіл, мистик ақын, оның шығармалары зиянды деп теріс қорытынды жасалды.

Ясауи хикметтерінің мәні, философиясының өзегі – адам. Хикмет – Алладан берілген ілім, адамның өзін тану арқылы Алланы тану ілімі. Рухты кемелдендіру арқылы болмыстың бірлігін түйсіну, жаратылыс сырларын ұғыну, Жаратушының хикметін сезіну ілімі. Сопылық танымының негізі хикмет ілімі. «Хикмет» сөзі(арабша) тілдік тұрғыдан алғанымызда «ақыл», «парасатты сөз», «дін ілімі», «ең шынайы ілім арқылы ең шынайы болмысты тану» деген мағыналарды білдіреді. Сонымен қатар хикмет – Құранның мазмұны мен мәні болып табылады.

Сопылық – құт ілімі, даналықтың кені, парасаттылықтың бағдары. Даналық – хикмет, ал, хикметті беретін Алла.

Бұл жол туралы сопылар өздерінің хәлі мен мақамдарына қарай әр түрлі анықтама береді. Бұрынғылар сопылықтың мәні мен мазмұнын, ұстанымы мен мұратын, тәртібі мен жүйесін, этикасы мен негізін ислам мәдениетінің ішкі қыры деп қарады, әрі осы жолды жаңадан таңдағандарға қайтадан түсіндіріп дәстүрлі сабақтастықты жалғап отырды. Міне, осы тұрғыдан сопылық – дүниетану ілімінің шексіздік пен үздіксіз жалғасу тапқан толассыз жаңару үдерісі болып табылды.

Сопылық ислам философиясы тарихында ең алғаш исламды және оның осы дүниедегі өмір сүру қағидаларын ұғынудағы және танудағы өзіндік ерекшелігімен танылған ілім. Сопылық деп аталатын дүниетанымдық ағымның мәні мен тарихының орны ерекше. Соңғы жылдары Қазақстанның ғылыми ортасында да, қарапайым халықтың арасында да әр алуан пікір қайшылықтарына, тіпті, кейде ғылыми дау-дамайға да негіз болып жүрген діни ұғымдардың бірі - сопылық. Бұл кейде «сопылық жолы» немесе «сопылық ілімі» деп аталады. Тек Қазақстанда емес, дүниежүзінде де сопылық ілімі тұрғысында бір-бірінен алшақ немесе мүлдем кереғар пікірлер ғасырлар болып жалғасып келеді. Сондықтан болса керек, әлемнің, әсіресе, тарихи жолы ислам дінімен тамырласып жатқан елдерде сопылық ілімі ғылыми айналымға ертерек түскен. Бұл тақырып - исламның ғылыми әлемінде өте маңызды, өзекті, ауқымды сала.

Сопылық ілім әуелден-ақ дүниенің тетігін адамға тән деп таныды. Оларға адамның жан дүниесінің нәзік құбылыстарына талдау жасау, адам әрекеттерінің құпия себептеріне, өз басының қайғысына назар аудару, діни шындыққа іштей барлау жасау сияқты ерекшеліктер тән. Сопылық тарихына өшпес ізін қалдырған осындай діни түсінік, Ясауидің ой-пікірлерінде де тереңге тамырын жайған. Орта Азияның ортасынан орын алған Түркістан аймағында Ислами сенім мен сана-сезімнің енді-енді орнығып келе жатқан тұсында-ақ осындай қос түсініктің қоғамға жаңа серпін бермегенін пайымдаймыз. Бұл түсінік әлі күнге дейін Ислам әлемінің түкпір-түкпірінде жалғасын табуда. Бұған күдікпен қарауымыздың бірден бір себебі – оның діни ілімдер мен сопылық түсініктің арасындағы елеулі бөлінушілікке алып келуі. Екіншіден, Ясауидің мұндай діни түсінігі оның жоғарыда айтылған Құран мен хадиске толассыз жүгіну түсінігімен қарама-қайшы секілді болып көрінеді. Өйткені аяттар мен хадистер шарифат-тариқат жіктеліміне рұқсат

бермейді. Анығырақ айтқанда, Ясауидің өзі Құран мен хадиске жүгіну керектігін сан рет қайталап, шарифаттың негіздеріне әрдайым айрықша мән берген.

Ясауи хикметтері сопылық ілімнің жалаң уағызшысы емес. Автордың болмысты сопы ретінде түйсінуді қаншалықты терең болса, ақын ретінде сезінуді де соншалықты шынайы. Хикметтерде баяндалатын оқиға, суреттелетін жағдай, насихатталатын ілім ең алдымен сыршыл сезім көрігінен өткізіліп, тұнық поэзия табиғатына тән бейнелілікпен көркемдеп жеткізіледі.

Ахмет Ясауи даңққұмарлық, мақтансүйгіштік, күншілдік, екіжүзділік, сатқындық, надандық, кекшілдік, алдау сияқты жаман әдеттердің кең етек алып кеткендігіне, ұят, ынсап, әділдік, кішіпейілдік, қарапайымдылық, адалдық, тақуалық секілді ізгі қасиеттердің төмендеп кеткеніне күйінеді. Саналы болуға, терең ойлануға, өмірдің ақиқатын түсінуге шақырады. Сол үшін әдептілік пен тектілікті дәріптеуді, туған ел мен жерге деген сүйіспеншілікті өз шығармашылығының мұраты етеді.

Өткенсіз бүгін, бүгінсіз ертең жоғын мойындасақ, осынау өміршен Ясауидің рухани дәстүрін, көркемдік нақыштарын қазақтың ақын ұл-қыздары Есенбай Дүйсенбай, Есенғали Раушан, Гүлнар Салықбай, Темірғали Көпбай, Жанат Әскербекқызы, Светқали Нұржан, т.б. жалғастырып, олардан кейінгі ұрпаққа сабақтаса жалғасқаны көңілге үміт ұялатады.

Ал, кеңес кезеңінде Ясауи мұраларына алғаш мойын бұрып, оның адам тәрбиелеудегі өлшеусіз қызметіне тоқталған ғалым Құдайберген Жұбанов еді. Ол 1936 жылы өзі оқтың аузында тұрса да Қожа Ахмет Ясауи жайында толымды еңбек жазып қалдырды. Ұлы бабамыздың шығармаларын қазіргі тіліміз бен заманауи өрнек-үзінге түсіру жұмысымен М.Тыныштықұлы, С.Битенов, Х.Иманжанов, Х.Сүйіншәлиев, Ә.Жәмішев, М.Жармұхамедұлы, М.Шафиғи, Е.Дүйсенбай, Қ.Қари, Ғ.Қамбарбекова сынды ғалымдар айналысқаны белгілі.

Қожа Ахмет Ясауиді түркі халықтары жазба әдебиетінің бастауында тұрған көрнекті тұлғалардың бірі, түркі сопылық поэзиясының негізін салушы, қазақ әдебиетінің белгілі ғұламасы ретінде таныған ғалым зерттеушілер М.Мырзахметов, А.Жаксылықов, С.Дәуітұлы, М.Жармұхамедұлы, А.Егеубаев, Зікірия Жандарбек, Досай Кенжетай, Айнұр Өбдірәсілқызы еңбектерін ерекше атауға болады.

Ясауи мұраларының мәні ешқашан жойылмақ емес. Ол бүгінгі өмір үшін де аса маңызды. Әсіресе, жастарды имандылық пен ізгілікке, отансүйгіштікке, адалдық пен тазалыққа, төзімділікке шақыруда оның берері мол. Қазіргі уақытта қоғамның әрбір мүшесінің елге жанашыр азамат болып қалыптасуы, адами құндылықтарды құрметтеуі, өзге дін өкілдеріне төзімділікпен қарауы қаншалықты маңызды болса, біз сол идеялардың кешегі Ясауи бабаларымыздың мұраларынан бастау алатынына қазір анық көз жеткізіп отырмыз. Сол үшін исламның тарихын, жүріп өткен жолын, ата-

бабаларымыздың ислам мәдениеті мен өркениетіне қосқан үлесін тану – парыз. Осы орайда, бүкіл түркі жұртының мұсылман дінін қабылдауында үлкен рөл ойнаған Ясауи жолын, оның діни-ағартушылық көзқарастарын концептуалды түрде дамыту қажет. Сонда ғана биік дамуға бет алған әлемдік өркениетке өз үлесімізді қоса алмақпыз.

Ясауи ілімі тек тарихи рөл атқарып қана қойған жоқ. Бұл ілімде қазіргі қоғамға қажетті идеологиялық ұстанымдардың барлығының негізі қаланған. Қазіргі зайырлы, өркениетті Қазақстан қоғамына зәру парасатты идеология мен қастерлі қағидалар Ясауи ілімінде көрініс тапқан. Рухани тәжірибесі аса бай қазақ халқы өзінің ұлттық бастауларындағы осындай табиғи, тұнық ілімдерді жаңғырту арқылы жаһандану жағдайында да өзінің бірегей болмысын сақтап қала алады. Тарихтың тар жол, тайғақ кешулерінде ұлтты ұйыстыра білген Ясауи ілімі қазіргі қазақ қоғамына да рухани бағдар болмақ. Тамырын туған топырағымыздан алатын, ұлттық болмысымыз бен ділімізге етене жақын Ясауи ілімін бүгінгі Қазақстан мемлекетінің идеологиялық тұғырнамасы ретінде орнықтыруға барлық негіздер бар.

Жалпы айтқанда, сопылық жолды ұстанушы Ясауи бабамыздың жетпекші нысанасы, мақсаты – Алламен байланған терең байлау, бұл байлауды тура жалғай алған адам Алла тағаланың досы, уәлиі бола алады, сонда ғана ол адам көркем ахлақтан нәр алған болады. Хазіретті Пайғамбарымыздың ахлағы және жасаған рухани тіршілігі сахабалардың, сопылық жолды ұстанғандардың тіршілігінде өз өрнектерін тапты, бірақ бұл тек бір қауымға ғана тән емес, барлық үмбетке тән, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасқан болуы керек.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қожа Ахмет Иассауи. Диуани хикмет. – Алматы: Арыс, 2001.
2. Көпрүлү М.Ф. Ясауи танымы мен тағылымы (Ауд. К.Коч). – Шымкент, 1999.
3. Кенжетай Д. Қожа Ахмет Йасауи дүниетанымы. – Түркістан: Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық Қазақ-түрік университеті, 2004.
4. Ясауи тағылымы. Ғылыми мақалалар мен жаңа деректер жинағы. – Түркістан: Мұра, 1996.

“ÜMİD” KÖPRÜSÜNDE KAVUŞAN KÜLTÜR

“ÜMİD” KÖRPÜSÜNDƏ QOVUŞAN MƏDƏNİYYƏT

THE CULTURE CONNECTED ON THE BRIDGE OF “UMİD”

ВЗАИМОСВЯЗЬ КУЛЬТУР КАК МОСТ НАДЕЖДЫ

Doç. Dr. Alakbar GASIMOV*

Öz

Makalede; 1992 yılının Mayıs ayının 28. günü Aras Nehri üzerinde inşa edilen, Azərbaycan'la Türkiyə'yi birləşdirən “Ümid” körpüsündən söz edilməkdir.

Burada; her daim bu körpünün, her iki ölkənin; tiyatro ve musiqi toplulukları, rəssamları və digər sənətkarları aracılığıyla kultürlərin kəvuştüğü unutulmaz günler xatırlanmaktadır.

Anahtar Kelimələr: Köprü, tiyatro, seyir, rəssam, sergi.

Hülxə

Məqalədə 1992-ci il mayın 28-də Araz çayı üzərindən salınan və Azərbaycanla Türkiyəni birləşdirən “Ümid” körpüsündən bəhs olunur. Burada həmçinin bu körpünün–hər iki ölkənin teatr və musiqi kollektivləri, rəssamları və digər sənətkarları vasitəsilə mədəniyyətlərinin qovuşduğu unudulmaz günlər xatırlanır.

Açar Sözlər: körpü, teatr, tamaşa, rəssam, sergi.

Abstract

In the article it is dealt with the bridge of “Umid” which built over the Araz in 1992 that connects Azerbaijan and Turkey. At the same time this bridge is remembered the unforgettable days by the collectives of the artists and artisans of both countrys.

Keywords: bridge, theatre, performanse, artist, exhibition.

* AMEA Naxçıvan Bölməsi İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat İnstitutu teatr və musiqi şöbəsinin böyük elmi işçisi, sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent. Naxçıvan/AZERBAIJAN
(E-mail: elekberqasimov@mail.ru)

28 may 1992-ci il... Bu tarix müstəqil Azərbaycanla Türkiyə arasında XX əsrin sonlarında bərpa olunan dostluq və qardaşlıq əlaqələrinin yeni salnaməsinin ilk səhifələrinə qızıl hərflərlə həkk olunub desəm, yəqin ki, yanılmaram. Həmin gün Araz çayı üzərindən salınan və otaylı, bu taylı insanların – naxçıvanlıların “Ümid”, türkiyəlilərin isə “Həsərət” adlandırdıqları Sədərək-Dilucu körpüsünün təntənəli açılış günü idi.

Türkiyənin o zamankı Baş naziri Süleyman Dəmirəl başda olmaqla qardaş ölkədən gəlmiş nazirlər, dövlət məmurları, millət vəkilləri və jurnalistlərdən ibarət 155 nəfərlik nümayəndə heyətini Naxçıvan Hava Limanında salamlayan Muxtar Respublika Ali Məclisinin Sədri Heydər Əliyev belə demişdir: **“Əminəm ki, hörmətli Baş nazir, Sizin səfəriniz siyasi, iqtisadiq və mədəni əməkdaşlığımızın daha da inkişaf etdirilməsinə güclü təkan verəcəkdir”** (6). Böyük uzaqgörənliklə deyilmiş bu sözlər elə həmin ilin ortalarından reallığa çevrildi.

“Qarşılama mərasimi başa çatdıqdan sonra dünyanın nüfuzlu və müdrik siyasətçiləri sayılan Heydər Əliyev və Süleyman Dəmirəl, eləcə də Bakıdan və Türkiyədən gəlmiş qonaqlar Sədərəyə yola düşdülər. Yol boyu qonaqları qarşılamağa çıxmış minlərlə adam dahi siyasətçiləri hərarətlə salamlayı, öz sevgi və məhəbbətlərini, hörmət və ehtiramlarını bildirirdilər. Əhalinin çox toplaşdığı yerlərdə - yol kənarlarında maşın karvanı tez-tez dayanır, Heydər Əliyev və Süleyman Dəmirəl adamlarla görüşüb söhbət edirdilər.

Bir azdan qarşıda möhkəm beton dayaqqlar üzərində tikilən əzəmətli, yaraşıqlı körpü görünür. Bu, Heydər Əliyevin uzaqgörənliyi sayəsində inşa olunan, bir millət, iki dövləti bir-birinə birləşdirən “Ümid körpüsü”dür. Elə körpüyə bu adı da Heydər Əliyev vermişdi.

Arazın o tayında isə özgə bir büsat qurulmuşdu. Minlərlə adam bir-birlərilə görüşür, qucaqlaşırdılar. Sovet hakimiyyətinin 70 ili ərzində ayrılığa məruz qalmış yaxın adamlar bir-birinə qovuşur, bu vüsaldan, bu sevincdən doğan göz yaşlarını gizlədə bilmirdilər. Türkiyə ərazisində, körpüdən bir az aralıda peyk teleötürücülərinin antenləri qurulmuş, körpünün açılış mərasimini dünyaya nümayiş etdirmək üçün hazırlıq işləri görülmüşdü” (1).

Nəhayət, təntənəli açılış mərasimi başlanır. Heydər Əliyev, Süleyman Dəmirəl, onlarla bərabər Ankaradan, Bakıdan gəlmiş dövlətvə hökumət nümayəndələri burada hazırlanmış xüsusi tribunay qalxırlar. Ətrafı bürüyən gurultulu və sürəkli alqışlar altında təntənəli mərasim açıq elan edilir..

“Mərasimdə çıxış edən Heydər Əliyev qürurla dedi: **“Bu gün bu qocaman Araz çayı üzərində, qədim türk dünyasında, Azərbaycan torpağında böyük bir tarixi hadisə baş verir. Türkiyə ilə Azərbaycan arasında “Ümid” körpüsü, “Həsərət” körpüsü açılır. Biz azərbaycanlılar, türklər əsrlər boyu Araz çayının o sahilində, bu sahilində dost, qardaş kimi yaşamışıq. Ancaq 70 il bir-birimizlə görüşmək üçün, əlaqə saxlamaq üçün həsrət çəkmişik. 70 il biz bu görüşü həsrətlə gözləmişik. İndi isə bizim bu arzularımız, diləklərimiz həyata**

keçibdir. Naxçıvan ilə, Azərbaycan ilə Türkiyəni bağlayan nəhəng bir körpü tikilmişdir".

"...Süleyman Dəmirəl isə çıxışında belə dedi: "Bu gün burada cərəyan edən hadisə tək bir körpünün açılışı deyildir. Cərəyan edən əsas hadisə 70 il bir-biriylə qütbətdə, həsrətdə qalmış qardaşlarımızın yenidən görüşməsidir. Bu coşqunluğu anlamaq lazımdır. Bu, bir birlik, milli coşqunluqdur... Qardaşlıq, dostluq bundan sonra daha da sıx olacaqdır. Türkiyə ilə Azərbaycan, Naxçıvan arasında əlaqələr genişlənəcək, adamlar bir-biri ilə yaxınlaşacaqdır. Bu körpü təkcə Azərbaycanı və Türkiyəni birləşdirmir, bu, Avropa ilə Asiya arasında körpüdür" (1).

Sonrakı illər, müstəqil Azərbaycanın inkişafı, tərəqqisi və çiçəklənməsi bir daha "Ümid" körpüsünün təkcə Azərbaycanı və Türkiyəni deyil, həm də Avropa ilə Asiyayı birləşdirən körpü olduğunu sübuta yetirdi. Bu körpüdən Azərbaycanın və Türkiyənin mədəniyyəti də bir-birinə qovuşdu.

Lakin danılmaz faktdır ki, bu sahədə ilk addımları məhz Naxçıvan Muxtar Respublikasının mədəniyyət və incəsənət xadimləri atmışlar. Belə ki, 1992-ci ilin noyabrında Cəlil Məmmədquluzadə adına Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrı Türkiyəyə ilk qastrol səfəri etdi. Qars şəhərində nümayiş etdirilən Nazim Hikmətin "Ölən adam", Hüseyn Cavidin "Ana" və Üzeyir Hacıbəyovun "Ordan-burdan" tamaşaları böyük rəğbətlə qarşılandı.

Bundan sonra teatrın kollektivi 1993-cü ilin iyun və oktyabrında, 1994-cü ilin sentyabrında, 1997-ci ilin yanvarında, 1998-ci ilin noyabrında, 1999-cu ilin yanvarında və iyulunda, 2000-ci ilin dekabrında Qars şəhərində Ü.Hacıbəyovun "Məşədi İbad", "Arşın malalan", "Ər və arvad", Zülfüqar Hacıbəyovun "Əlli yaşında cavan", Georgi Xuqayevin "Arvadımın əri", Rauf İçərişəhərlinin "Kələkbaz qızlar" tamaşalarını nümayiş etdirdilər. "Arşın malalan" və "Məşədi İbad" tamaşaları 2001-ci ilin noyabrında və dekabrında İğdır şəhərində də göstərildi. 1993-cü ildə Naxçıvan Dövlət Filarmoniyasının da Qars Vilayətində möhtəşəm qastrol səfəri olmuşdur (3, s. 338).

1993-cü ildə Naxçıvan Dövlət Kukla Teatrında Türkiyə Cümhuriyyətinin 70 illiyi ərəfəsində "Türkiyə günü" təşkil olundu. Baş konsulluğun əməkdaşları, şəhərdəki Türkiyədən olan iş adamları, Naxçıvan Türk Bankının kollektivi, Naxçıvan Türk Liseyinin müəllim və şagird heyəti həmin gecəyə dəvət olundular. Qonaqlara Naxçıvan Dövlət Kukla Teatrının 4 illik fəaliyyəti, repertuarı və yaradıcı heyəti barədə bədii rəhbər-direktor tərəfindən ətraflı məlumat verildikdən sonra Abdulla Şaiqin "Tülkü həccə gedir" mənzum nağılının motivləri əsasında Ə.Qasimovun səhnələşdirdiyi "İnanmayaq tülkülərə!" tamaşası nümayiş etdirildi. Teatr bu mənzum tamaşanı Xocalı soyqırımına ithaf etmişdi (7).

1994-cü ilin mart ayında Naxçıvan Dövlət Kukla Teatrına Ərzincan Radio və Televiziya İdarəsindən (ERT) xüsusi məktub gəldi. Məktubda teatr bir tamaşa ilə Ərzincan şəhərinə dəvət olunurdu. O zaman teatrın ədəbi hissə müdiri işləyən, görkəmli şairə-dramaturq Kəmalənin (indi Azərbaycan Respublikasının Əməkdar

incəsənət xadimi, Prezident təqaüdü) xalq nağılı əsasında səhnələşdirdiyi “Göycək Fatma” mənzum tamaşası ilə iyun ayında Ərzincan şəhərində bir həftəlik gastrol səfərində olan teatr ERT-nin “Fəxri Təşəkkürnamə”silə geri döndü.

1995-ci il fevralın sonunda isə kukla teatrının yaradıcı heyəti İzmir Valiliyinin dəvətilə bu şəhərə yola düşdü. Demək olar ki, mart ayının sonunadək İzmirin özündə, həmçinin İzmir Vilayətinin Səlcuqlu, Menemen, Efes, Berqama, Turqutlu, Bayraqlı kimi bölgələrində teatr “Göycək Fatma” və Tofiq Ağayevin “Cırtanın kələyi” tamaşalarını böyük müvəffəqiyyətlə nümayiş etdirdi.

“O vaxtlar İzmirin “9 Eylül” (9 Sentyabr) Universitetinin incəsənət fakültəsində çalışan SSRİ Xalq artisti, professor Lütfiyar İmanovun köməkliyi ilə martın 10-u – Azərbaycan Milli Teatrı Günü ayrıca bir tədbir kimi İzmirdə qeyd olundu. Martın 9-da axşam məşhur İzmir Fuarının (Beynəlxalq Nailiyyətlər Sərgisinin) ərazisində yerləşən İsmət İnönü Salonunun 800 nəfərlik zalı Böyükşəhər Bələdiyyəsinin bu gecə üçün buraxdığı xüsusi dəvətnamələr əsasında tam dolmuşdu.

Gecədə İzmir Valiliyinin və Böyükşəhər Bələdiyyəsinin rəhbərləri də iştirak edirdilər. Lütfiyar İmanov Azərbaycan teatrının dünəni və bugünü haqqında müfəssəl danışdıqdan sonra qeyd etdi ki, Naxçıvan Dövlət Kukla Teatrı prezidentlər Heydər Əliyevin və Süleyman Dəmrəlin üç il əvvəl birgə açıqları, həsrətləri qovuşduran “Ümid” körpüsündən keçərək, 2000 kilometrədən artıq yol qət edib İzmirə gələn ilk Azərbaycan dövlət teatridir” (4). Beləliklə, gecənin birinci hissəsi Lütfiyar İmanovun və onun kukla teatrının yaradıcı heyətindən təşkil etdiyi xor qrupunun ifasında maraqlı konsert proqramı ilə, səhnəciklərlə və Cəlil Məmmədquluzadənin “Çay dəstgahı” tamaşası ilə başa çatdı. İkinci hissədə isə “Göycək Fatma” tamaşası göstərildi (2).

Həmin il martın 21-i Novruz bayramı Türkiyədə ilk dəfə olaraq rəsmi surətdə, dövlət səviyyəsində qeyd olundu. Bu bayramın İzmirdə təşkilində və keçirilməsində Naxçıvan Dövlət Kukla Teatrının da özünəməxsus rolu oldu. Naxçıvanlı aktyorların bu şənliklərindəki fəal iştirakı böyük rəğbətlə qarşılandı (5). Martın 25-də İzmir valiliyində təntənəli qəbul oldu. İzmir Vilayətində uğurlu və səmərəli çıxışlarına görə Naxçıvan Dövlət Kukla Teatrı və onun səfərdə iştirak edən bütün işçiləri İzmir Valiliyinin Fəxri fərmanları ilə təltif edildilər.

1995-ci ilin avqust ayında Trabzon Vilayətinin Uzungöl bölgəsindəki İstirahət Kompleksində “Milli-mənəvi dəyərlər və teatr” mövzusunda həsr olunmuş beynəlxalq konqres keçirildi. Bu tədbirə Azərbaycandan Bakı Kamera Teatrı və Naxçıvan Dövlət Kukla Teatrı dəvət olunmuşdu. Trabzona Bakıdan deyil, “Ümid” körpüsündən keçib-getməyə üstünlük verən kamera teatrının kollektivi Naxçıvana gələrək, Buradan kukla teatrının aktyorları ilə birlikdə birbaşa Trabzona yola düşdü və çox uğurla keçən 10 günlük səfərdən hər iki kollektiv xoş təəssüratla geri döndü.

1996-cı il Türkiyə ilə Naxçıvan arasında ən məhsuldar və çoxşaxəli mədəni əlaqələr ili kimi yadda qalmışdır. “Ümid” körpüsü həmin ildəki qədər o taylı, bu

taylı mədəniyyət və incəsənət xadimlərini, xüsusən də teatr sənətkarlarını qarşılayıb yola salmamışdı.

Həmin ilin fevralında Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrında türk dünyasında aşırıq sənətinin görkəmli nümayəndələrindən sayılan Aşırıq Veysəlin anadan olmasının 102-ci ildönümü dövlət səviyyəsində, böyük təntənə ilə qeyd olundu. Aşırıq Veysəlin oğlu da daxil olmaqla Sivas şəhərindən gəlmiş nümayəndə heyəti də gecədə iştirak edirdi. Türkiyəli vətəndaşlar hələ 20 il əvvəl sovet dövründə Naxçıvanda Aşırıq Veysəlin həyatını əks etdirən həvəskar kinofilmin çəkildiyini, Azərbaycanda dəfələrlə onun şeirlərinin dərc olunduğunu, kitabının buraxıldığını, haqqında tez-tez radio və televiziya verilişlərinin hazırlandığını eşidib heyratlarını gizlədə bilmirdilər. Həmin gecənin aparıcısı olmağım indi mənim üçün xoş bir xatirəyə çevrilmişdir. Naxçıvanın incəsənət ustalarının çıxışları ilə başa çatan bu gecədən sonra Naxçıvandan bir qrup nümayəndə heyəti Sivasda keçirilən tədbirlərdə iştirak etdi (8).

Türkiyə Respublikasının Naxçıvandakı Baş Konsulluğunun təşəbbüsü və köməklili ilə Naxçıvan Dövlət Kukla Teatrı 1996-cı ilin aprel ayında Van şəhərinə yola düşdü. Bu səfərdə məqsəd Türkiyədə hər il keçirilən ənənəvi “23 Nisan – Çocuk Bayramı”na Van şəhərləri çərçivəsində qatılmaq idi. Vanlı uşaqlar 3 gün ərzində naxçıvanlı aktyorların ifasında “Göyçək Fatma” tamaşasını və rəngarəng səhnəcikləri böyük maraqla və alqışlarla izlədilər. Səfərin sonuncu günü müvəffəqiyyətli çıxışlarına görə Naxçıvan Dövlət Kukla Teatrı Van Milli Təhsil Müdirliyinin Fəxri Fərmanı ilə təltif edildi. Elə həmin ilin mayında isə naxçıvanlı sənətkarlar yenə də 3 gün olmaqla İğdır məktəblilərinin qonağı oldu.

Muxtar Respublika Ali Məclisi Sədrinin xüsusi dəvətilə İstanbul Dövlət Teatrı 1996-cı ilin mayında Naxçıvana gəldi və Dövlət Musiqili Dram Teatrının binasında “İçəridəkilər” tamaşası ilə çıxış etdi. Teatrın səhnə amiri (baş inzibatçısı) Ediz Baysal və teatrın aparıcı aktyorlarından, Türkiyənin məşhur teatr və kino aktyoru Uğur Polad, yaradıcı qrupun digər üzvləri səfərin və tamaşanın yüksək səviyyədə təşkilindən, mehribanlıqla qarşılanmaqlarından, tamaşaçıların böyük rəğbətindən ağızdolsu danışdılar və vurğuladılar ki, “Ümid” körpüsünün hesabına bu mədəni əlaqələr daha da genişlənəcək bir-birimizə daha sıx qaynayıb-qarışacaq, təki belə görüşlər tez-tez olsun.

Doğrudan da belə görüşlərin sayı get-gedə artmağa başladı. 1996-cı ilin noyabrında Ankara Dövlət Teatrı “Haray” tamaşası ilə naxçıvanlı tamaşaçıları sevindirdi.

1996-cı ilin oktyabr ayında Naxçıvanda daha bir mədəni əməkdaşlıq tədbiri həyata keçirildi. Türkiyə Respublikasının Baş Konsulluğunda Naxçıvan Dövlət Kukla Teatrı rəssamlarının sərgisi təşkil olundu. Konsulluğun üç zalında müxtəlif tamaşaların personajları olan kuklalardan, rekvizitlərdən, butafor əşyalardan, eskizlərdən, maketlərdən və ayrı-ayrı rəssamların – teatrın baş rəssamı Əli Səfərovun (indi muxtar respublikanın əməkdar rəssamı), kuklahazırlayan Rafael Qədimovun və butaforçu Akif Həsənovun öz əl işlərindən ibarət (ağac üzərində oyma, mis üzərində döymə və s.) əşyalar və yağlı boya, akvarellə müxtəlif

janrlarda çəkilmiş əsərləri nümayiş etdirilirdi. Bu sərgi Naxçıvanda fəaliyyət göstərən Türkiyə vətəndaşlarının, həmçinin naxçıvanlıların böyük marağına və rəğbətinə səbəb oldu (9).

1997-ci ilin yanvarında Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrı “Məşədi İbad” tamaşası ilə Trabzon və Ankara şəhərlərinə dəvət olundu. Teatr 1998-ci ilin oktyabr-noyabr aylarında isə Qars, sonra isə Ankara, İstanbul və Bursada “Arşın malalan” tamaşası ilə qastrolda oldu. Dövlət Musiqili Dram Teatrının bu səfəri Türkiyə Respublikasının 75 illiyinə həsr edilmişdi.

1999-cu ilin fevral ayında Türkiyənin Naxçıvandakı Baş Konsulluğunun təşəbbüsü ilə nəinki muxtar respublikada, 15 ildən artıq bir müddət ərzində bütün Azərbaycanda məşhur olan bir özfəaliyyət kollektivi – “Hüseynlilər” ailə ansamblı Afyon şəhərində, yeni, nəhəng “Orucoğlu” İstirahət və Sağlamlıq Kompleksində bir həftəlik konsert proqramı ilə çıxış etdi. Ansambl üzvlərinin maraqlı və rəngarəng çıxışları yerli vətəndaşlarla yanaşı xarici turistləri də məftun etdi (10).

Həmin ilin iyununda isə Van Dövlət Teatrı naxçıvanlıların qonağı oldu. Dövlət Musiqili Dram Teatrında göstərilən “Köhnə fotosəkillər” tamaşası böyük maraq və rəğbətlə qarşılandı. Bu görüşlər, qarşılıqlı əlaqələr daha intensiv xarakter aldı.

2001-ci il noyabr ayının əvvəllində İğdırda “Naxçıvan Muxtar Respublikası günləri” təşkil olundu. Rəsmi səviyyədə keçirilən bu günlər gün ardarda muxtar respublika incəsənət ustalarının rəngarəng çıxışları ilə yaddaşlara həkk olundu. Noyabrın 5-də Naxçıvan Dövlət Kukla Teatrının çıxışı və naxçıvanlı rəssamların əsərlərindən ibarət sərginin açılışı ilə başlayan mədəniyyət günləri, noyabrın 6-da Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrının tamaşası ilə davam etmiş, noyabrın 7-də isə Naxçıvan Dövlət Filarmoniyasının və muxtar respublikanın digər musiqi kollektivlərinin iştirak etdikləri möhtəşəm konsert proqramı ilə yekunlaşmışdır. Bağlanmış mərasimində Muxtar Respublika Ali Məclisinin Sədri Vasif Talıbov və İğdır valisi Mustafa Tamel başda olmaqla hər iki tərəfdən rəsmi nümayəndələr, ziyalılar iştirak etmiş və nitq söyləmişlər (11).

2003-cü ilin iyun ayında Qars şəhərində “Heydər Əliyev Parkı”nın və həmin parkda bu dahi şəxsiyyətin büstünün təntənəli açılışı böyük tarixi hadisə ilə yanaşı əsl mədəniyyət bayramına çevrildi. Yerli özfəaliyyət kollektivlərinin və Şərrur rayonunun xalq yallı ansamblının gözəl çıxışları həmin tədbiri daha da rəvnəqləndirmişdi.

Son 15 il ərzində “Ümid” körpüsü üzərindən təsviri sənət sahəsində də yaddaqalan və məhsuldar sərgilər vasitəsilə mübadilələr olmuşdur. Əsasən Naxçıvanın fırça ustaları, sonralar xalq rəssamı, Azərbaycan Respublikasının əməkdar rəssamları kimi tanınan Hüseynqulu Əliyevin, Mircəlil Seyidovun, Şəmil Mustafayevin, Telman Abdinovun Ülviyyə Həmzəyevanın, digər gənc sənətkarların bu körpü vasitəsilə Ankarada, İstanbulda, İzmirdə, Bursada, Vanda, Qarsda, İğdırda, eləcə də Türkiyənin başqa şəhərlərində fərdi və birgə sərgiləri nümayiş etdirilmişdir.

Qarşılıqlı olaraq Türkiyə Respublikasının Naxçıvandakı Baş Konsulluğunun vasitəçiliyi ilə 2010-cu ildən üzübəri, demək olar ki, hər il qardaş ölkə rəssamlarının da Naxçıvan şəhərində - həm Baş Konsulluğun salonunda, həm də MR Rəssamlar Birliyinin sərgi salonunda maraqla qarşılanan sərgiləri təşkil olunmuşdur. Buna bir neçə misal olaraq Naxçıvan Rəssamlar Birliyinin sərgi salonunda Türkiyənin tanınmış rəssamlarından Nilüfər xanım İnaltınqun 2011-ci il aprel 7-də açılan və ayın sonuna – 30-dək nümayiş etdirilən sərgisini, Tamer Tuğrulun yenə orada, 2013-cü il noyabrın 26-da açılan və ayın sonunadək davam edən sərgisini, eləcə də naxçıvanlı rəssam Məmmədli Ələkbərovun Baş Konsulluğun salonunda təşkil olunmuş fərdi sərgisini nümunə göstərmək olar (13).

2013-cü il avqust ayının 30-31-də Trabzon Dövlət Teatrı Naxçıvanın qonağı oldu. Teatrın bir qrup yaradıcı heyəti naxçıvanlılara və şəhərin qonaqlarına iki gün “Bu da keçər ya hu” adlı tamaşanı təqdim etmişdir. Bəriş Erdenkin rejissorluğu ilə Uğur Saatçının eyniadlı əsəri əsasında hazırlanmış bu tamaşada Osmanlının süqutu və türkiyənin işğala məruz qaldığı bir vaxtda İstanbulda baş verən hadisələr canlandırılır (12). Türkiyənin Zəfər bayramı münasibətilə təşkil olunmuş bu səfər böyük rəğbətlə qarşılanmışdır. Yaradıcı heyət üç gün ərzində muxtar respublikanın muzeyləri, tarixi abidələri və digər görməli yerlərlə tanış olmuşlar.

2014-cü ildə Naxçıvan MR Rəssamlar Birliyi və TR Baş Konsulluğunun birgə təşkilatçılığı ilə “Türkiyədə və Naxçıvanda keramika-rəsm sənəti və öncülləri” mövzusunda konfrans keçirilmiş və həmin gün martın 8-dək fəaliyyət göstərən “Qadınlarda nağıllar” adlı sərginin açılışı olmuşdur. Adından göründüyü kimi bu sərgi Beynəlxalq Qadınlar Gününə, həmçinin Naxçıvan Muxtar Respublikasının 90 illiyinə həsr edilmişdi. Həmin sərgidə Türkiyənin dünyaşöhrətli keramika rəssamı, onlarla ölkədə əsərləri sərgilənən professor Zehra Çobanlının əl işləri tamaşaçılarda böyük maraq və rəğbət hissi oyatmışdır (13).

2015-ci ilin 8-10 aprelində İğdır Universiteti təşkil etdiyi “Xalq sənətləri sərgisi”ni Naxçıvan Dövlət Universitetində nümayiş etdirmişdir. Sərgidə Rabia Karta və Pelin Güledanın 50 adda ebru, miniatür, nəqqaşlıq və xalçatoxuma nümunələri məmnunluqla qarşılanmışdır. Həmin il aprel 9-da yenə də Baş Konsulluğun Türkiyə Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin dəstəyi ilə təşkil etdiyi “Son məktub” filminin təqdimat mərasimi keçirilmişdir. Çanaqqala zəfərinin 100 illiyinə həsr olunmuş bu filmə Naxçıvan Şəhər Kino Mərkəzində baxış və yaradıcı heyətin bir qrupu ilə görüş böyük müvəffəqiyyətlə keçmişdir.

2015-ci ilin 23-25 iyununda Naxçıvan Rəssamlar Birliyinin sərgi salonunda Türkiyə İncəsənət Əsərləri Sahiblərinin Məslək Birliyindən (GESAM) 30 üzvün əsərlərindən ibarət bir rəsm sərgisi də təşkil olunmuşdur (13).

MR Rəssamlar Birliyi tərəfindən 2014-cü ildən bəri mütəmadi keçirilən “Naxçıvan – Bəşəriyyətin beşiyi” adlı beynəlxalq festivalda bir sıra ölkələr kimi Türkiyədən də rəssamlar gəlib iştirak edirlər. 2016-cı ilin mayında təşkil olunan III festivalın yekun sərgisində Mine S.Çaylak, Olga Eren, Hülya Sezgin və Nevin Aytekin kimi türkiyəli rəssamlar da uğurla iştirak etmişlər.

Ümumiyyətlə, 1995-ci ildən başlayaraq Azərbaycanın paytaxt Bakıda və digər bölgələrdə olan teatr və musiqi kollektivlərinin də “Ümid” körpüsü üzərindən qardaş ölkəyə səfərləri başladı. Türkiyənin müxtəlif şəhərlərinə belə yaradıcı səfərlər həmin vaxtdan bugünədək davam etməkdədir.

“Ümid” körpüsü eyni zamanda hər ik qardaş ölkə arasında elm və təhsil mübadiləsinə də böyük vəsilə olmuşdur. Bu işdə ilk növbədə körpüdən daha mütəmadi və səmərəli yararlanan AMEA Naxçıvan Bölməsinin elmi işçilərini, Naxçıvan Dövlət Universiteti, Müəllimlər İnstitutu, “Naxçıvan” Universiteti professor-müəllim heyətlərini beynəlxalq səviyyəli tədbirlərdə, simpoziumlarda iştirak etmələrini nümunə göstərmək olar.

Sədərk-Dilucu körpüsü təkcə ölkələrimiz arasında iqtisadi əlaqələrin göstəricisi yox, həm də mədəni-tarixi dəyərlərin möhkəmləndirilməsinin göstəricisi oldu. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti möhtərəm İlham Əliyevin dediyi kimi: **"Naxçıvanın inkişafında, xüsusilə, onun 1990-cı illərin əvvəllərində yaşanan böhranlı vəziyyətdən çıxmasında Türkiyə ilə olan əlaqələr, körpünün tikilməsi və bütövlükdə Türkiyədən alınan dəstək çox mühüm rol oynamışdır"** (1).

Tam 25 il bundan əvvəl dünyaşöhrətli siyasətçilər və dövlət xadimləri Heydər Əliyevin və Süleyman Dəmirəlin xeyir-duası ilə açılan “Bir millət, iki dövlət”in “Ümid” – “Həsərət” körpüsündə qovuşan mədəniyyəti daha da inkişaf edərək çiçəklənməkdədir.

ƏDƏBİYYAT

1. “Azərbaycan” qəzeti, 28 may 2011-ci il.
2. “Milliyet” qəzeti (Türkiyə, İstanbul), 10 mart 1995-ci il.
3. Naxçıvan tarixi. Üç cildə, III c., Naxçıvan: Əcəmi, 2015, 560 s.
4. “Naxçıvan” qəzeti, 15 iyun 2009-cu il.
5. “Yeni asır” qəzeti (Türkiyə, İzmir), 10 mart 1995-ci il.
6. “Şərq qapısı” qəzeti, 29 may 1992-ci il.
7. “Şərq qapısı” qəzeti, 16 oktyabr 1993-cü il.
8. “Şərq qapısı” qəzeti, 27 fevral 1996-cı il.
9. “Şərq qapısı” qəzeti, 26 oktyabr 1996-cı il.
10. “Şərq qapısı” qəzeti, 3 mart 1999-cu il.
11. “Şərq qapısı” qəzeti, 8 noyabr 2001-ci il.
12. “Şərq qapısı” qəzeti, 3 sentyabr 2013-cü il.
13. TC Naxçıvandakı Baş Konsulluğunun arxiv materialları.

GELENEKSEL KÜLTÜRDE AYNA VE KADIN

MIRROR AND WOMEN IN TRADITIONAL CULTURE

ЗЕРКАЛО И ЖЕНЩИНА В ТРАДИЦИОННОЙ КУЛЬТУРЕ

Hayrettin İVGİN*

Öz

Ayna; ışıĒı yansıtan, varlıkların görüntüsünü veren, cilâlı ve sırlı camlara verilen addır. Tarihten bu yana çeşitli safhalar geçirerek XX. yüzyılın başına kadar gelişmesini sürdürmüştür.

Yazıda aynanın türkülerdeki yerinden söz edilmekte; bu türkülen ve türkü içinde geçen ayna kelimeleri kadın imajı ile ilişkilendirilmektedir. Yazıda ayrıca; şarkı, atasözü, mani, deyim, bileşik kelime ve inançlardaki ayna unsurları anlatılmaktadır. Yine bunların da kadın imajını yansıtmaları anlatılmaktadır.

Yazıda “Kadınlar ve Aynalar” başlıklı bir yazı nakledilmektedir. Özellikle inanışlarda ayna ve kadın ilişkisi vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: geleneksel kültür, ayna, kadın, türküler, inanışlar.

Abstract

Mirrors are polished and glazed windows that reflect the light and give the appearance of the beings. Passing various phases during the history, it continued to develop until the beginning of the XXth century.

In the article, the importance of mirror in türkü (Turkish folk songs) is mentioned; and the mirror words in this türkü (Turkish folk song) are associated with the image of the woman. Also in the article; mirror element in songs, proverbs, mania, idioms, compound words and in beliefs are mentioned. They also mention that the mirrors to reflect the image of women.

* Halk Bilim Araştırmacısı-Yazar. Ankara/TÜRKİYE
(hayrettinivgin@gmail.com)

In the article there is a writing that entitled as "Women and Mirrors". Especially in the beliefs, mirror and woman relation is emphasized.

Keywords: traditional culture, mirror, türkü (woman, folk songs), beliefs.

Ayna; Türkçe'ye Fasça "âyîne" sözcüğü ile girmiştir. Farsça'da aslı "âylene"dir. Âyen (veya âhen) "demir" anlamına gelir. Aynaya Uygurlar "közgü" demektedirler. Anadolu ağızlarında çok değişik adlar verilir. "Bakanak", "bakar", "bakbakı", "düzenge", "düzünge", "düzüngü", "gözgeç", "gözgör", "gözürge", "gözüngü", "gözünke", "kılık", "yüzgörgü", "yüzgörgüsü", "yüzügör", "yüzgü", "yüzügü" vb.

Azerbaycan Türkleri "güzgü" derler. Balkan Türkleri de "gözünge", "yüzünge", "güzünge" diye adlandıırırlar. Sibiry Türklerinden Tuva (Tuba)lar ise "küzünge" demektedirler.

Arapça'dan Türkçeye geçen "Mirât" kelimesi de Osmanlıca Türkçesinde kullanılmıştır. Divan edebiyatında hem âyîne, hem de mirât kelimelerinin yer aldığını görüyoruz.

Ayna; ışığı yansıtan, varlıkların görüntüsünü veren, cilâlı ve sırlı camlara verilen addır. Aynaların veya ayna gibi kullanılan nesnelerin ne zaman, nasıl kullanıldığını bilmek çok zordur. Bilinen ilk ayna Cilâlı Taş devrine aittir. M.Ö.VII. bin yılda Çatalhöyük'te (Çumra ilçesi yakınında) kullanıldığı sanılıyor. Bu ayna, çok sert opsidyenden yapılmıştır. M.Ö. III.bin yılda Mısırlıların altın ve gümüş ayna kullanıldığı bilinmektedir. M.Ö. I. bin yılda ise bronz ayna kullanılmıştır.

O çağlarda bu aynaların dinsel ayinlerde güneş sembolü olarak kullanıldığını uzmanlar ifade ediyor. Hattâ bu ayinlerde bu aynaların kadınlar tarafından taşındığı söyleniyor. Kadınlar aynaları tanrılara armağan olarak sunuyorlardı.

Diğer madeni aynaların, Ön Asya, Yunan ve Etrüst uygarlıklarında saplı ve ayaklı olarak yapıldığı görülüyor.

İlk cam aynalar ise M.S.II. yüzyılda Romalılar tarafından kullanılmıştır ama bunlar siyah cam aynalardı. Bütün Ortaçağ boyunca madenî aynalar ile siyah cam aynalar birlikte kullanılmıştır. Peki, ilk sırlı ayna ne zaman yapıldı? İlk sırlı ayna XV. yüzyılda Flandra'da yapılarak Rönesans döneminde tüm Avrupa'ya yayılmıştır. Ama XIII. yüzyılda camın veya kuvarsın (kaya kristali) arkasına gümüş veya kurşun levha konularak bir çeşit sırlı ayna ile ilgili ilk devrim kabul edilen icadı Venedikliler gerçekleştirmiştir. Murano'daki cam üretim mekanlarında elde ettikleri yeni bir alaşımı beyaz camın arkasına getirerek kusursuz görüntü elde etmeyi başarmışlardır. Bu alaşım, gümüş karışımı olduğu için maliyeti yüksekti. Ama yeni buluşlarla Venedikliler daha ucuz alaşım bularak maliyeti düşürmüşler ve kaliteyi artırmışlardır. XVIII. yüzyıldan itibaren çeşitli ülkelere ayna ihraç etmeye başlamışlardır. Venedikliler aynayı sadece sırlı cam olarak ihraç etmemişler, XX. yüzyılın başlarına kadar aynaları, çerçeveli olarak satmışlardır. Barok tarzının en çok uygulandığı alan, ayna çerçevesi olmuştur. Zengin kabartmalar, oymalar ve yaldızlı süslemeler ile dünyayı Venedik aynaları sarmıştır. Her boy ayna; "göz aynası",

“yüz aynası”, “endam aynası”, “boy aynası”, “duvar aynası” olarak dünyayı kaplamıştır.

“Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler” adlı Batı kaynaklı masalda, kralın karısı kötü kadın, her gün aynaya bakar ve şöyle der: “Ayna, ayna söyle bana! Benden güzel var mı bu dünyada?” Masal bu ya! Ayna, kötü kadından daha güzel bir bayan olduğunu gösterirse; o güzel ne yapılır, ne edilir ortadan kaldırılır. Aynanın kadınla ilgisi bu masalla başlar.

Tarihten bu yana, ayna kadından farklı düşünilemeyen bir nesnedir. Oysaki ayna; çirkinini de, güzeli de olduğu gibi yansıtır. “Ayna; sadece çirkinin değil, güzelin bile kusurunu gören kör bir kadındır.” diye boşuna dememişler.

Aynanın sanatla da çok ilgisi bulunmaktadır. Kadının eline daha çok yakıştığı söylenmektedir. Tarihten bu yana yapılan kadın resimlerine bakın; çoğunun elinde ayna bulunur. “Siret, suretin aynasıdır.” derler. Hz. İsa resimlerinin çoğu ressamların aynanın karşısına geçerek yaptıkları kendi portreleridir. Nice ressamlar, kilise duvarlarında bu yolla “İsa” oluvermişlerdir.

Baleciler, ayna karşısında provalarını yaparlar. Operacılar ayna karşısında aryalarını söylerler. Toplum karşısında konuşacak olanlar önce aynanın karşısında konuşmalarının provalarını gerçekleştirirler. Sanatçı, tiyatrodaki hazırlanacağı için rol için aynanın karşısında defalarca kendinin rol alacağı tipi canlandırır.

Ressamlar, heykeltıraşlar atölyelerin dört bir yanını, hattâ tavanını bile ayna ile kaplatırlar ki karşılarındaki değerini veya canlı modelin her tarafını rahatlıkla görebilsinler.

Türkülerimizde ayna epeyce konu edinmektedir. Hem kadın, hem de erkek türkülerinde ayna objesi türkü sözlerinde yer almaktadır. Birkaç örnek vermek istiyorum.

1) *Ayna Çaktım Yüzüne:* (Yöresi: Lâpseki-Çardak, TRT Repertuvar No: 03352, Kaynak Kişi: İsmail Günay-Nazife Ergin, Derleyen: Yaşar Şen, Notaya Alan: Altan Demirel)

2) *Hekimoğlu Derler Benim Aslıma:* (Yöresi: Ordu-Fatsa, Kaynak Kişi: Kadir İnandır, Derleyen ve Notaya Alan: Ümit Tokcan)

3) *Aynam Düştü Belimden:* (Yöresi: Elazığ/Ağın, TRT Repertuvar No: 03353, Kaynak Kişi: İsmail Nazım Demir, Derleyen: Kadir Sırrı Öztürk, Notaya Alan: Altan Demirel)

4) *Aynam Düştü Yerlere:* (Yöre: Eskişehir, TRT Repertuvar No: 00939, Kaynak Kişi: Ayşe Yürekli, Derleyen ve Notaya Alan: Muzaffer Sarısözen)

5) *Ayna Ayna Ellere:* (Yöre: Trabzon: TRT Repertuvar No: 00400, Kaynak Kişi: Fahrettin Dilâver, Derleyen ve Notaya Alan: Muzaffer Sarısözen)

6) *Ayna Astım Meşeye:* (Yöre: Eskişehir, TRT Repertuvar No: 00065, Kaynak Kişi: Cemal Karaaslan, Derleyen ve Notaya Alan: Mustafa Hoşsu)

7) *Yeşil Ayna Takındın mı Beline:* (Yöre: Yozgat, TRT Repertuvar No: 02360, Kaynak Kişi: Fahri Akbilek, Derleyen ve Notaya Alan: Nida Tüfekçi)

8) *Oğlanın Adı Ömer:* (Yöre: Yozgat, TRT Repertuvar No: 03832, Kaynak : Yöre Ekibi, Derleme: Banddan yazıldı, Notaya Alan: Soner Özbilen)

Bunlardan “*Yeşil Ayna Takındın mı Beline*” türküsü, Yozgat’ın Eski Pazar Mahallesinde oturan çok fakir bir ailenin genci ile yine çok fakir bir ailenin kızı arasında geçen bir öykünün türküsüdür.

“Birbirine komşu olan aileler çocuklarını küçük iken komşu şakalarıyla onları evlendirirler. Akraba olurlar. Oğlanlarını okumak, kızlarını verip müritvetlerini görmek isterler.

Gel gör ki zaman geçer, çocuklar büyür yavaş yavaş, kaş göz ile gençler birbirlerine jest mimikler yaparlar, git gide ilgileri sevgiye dönüşür.

Genç durumu ailesine büyük bir mahcubiyetle açar, aile çok perişan. Oğluna da üzülerek yapamayacaklarını izah ederler. Ancak, zaman gelir kızı istemeye giderler. Kız tarafı tamamen değişir, isteyenlerin isimleri sayılır. Gencin ismi yok tabiki...

Kız tarafı kızını başkasına verir, düğün hazırlıkları başlar. Damat tarafı kız tarafına baklava tepsisi içinde üzeri ipek örtü kapalı hediye gönderirken fakir genç çarşıya koşar. Yeşil bir cep aynası alır ve bir pusula yazar. Aynayı sarar, tepsinin bir köşesine ne yapar yapar ilişirmeyi becerir.”

Bu güzel türkünün sözleri şöyledir:

*Yeşil ayna dakındın mı beline,
Gelin gurban olam datlı diline anam diline.
Sen düşürdün beni âlem diline,
Kendi melül melül gözü yaşlı da yâr
Sen sefa geldin,
Benim ile mercimeği daşlı da yâr
Sen sefa geldin.*

*Çarşıdan aldırıldım yeşil aynayı,
Boşa çiğnemişim yalan dünyayı yalan dünyayı
Ne İstanbul goydum ne de Konya'yı
Kendime münasip yâr bulamadım
Sen sefa geldin.
Kendime münasip yâr bulamadım
Sen sefa geldin.*

“*Aynalı Körük*” olarak da bilinen “*Oğlanın Adı Ömer*” adlı Yozgat türküsü, kadın ağzı bir gelin havasıdır. Bu türkünün; üzülür müsün, güler misin denecek bir hikâyesi bulunuyor. Öncelikle bu türkünün literatürlere yansıyan öyküsünü yazalım:

“Sultan ile Ömer’in nişanı yapılır. Fakat herkese hava atmayı seven Sultan, düğün için öyle şartlar ortaya koyar ki; Ömer bunların altından kalkmak için türlü planlar yapar. Sultan arkadaşı Felihan’a nispet yapmak için nişanlısı Ömer’den olmayacak şeyler istemeye başlar. Ömer yoksul olduğundan Sultan’ın isteklerini yerine getiremez. Ve durumu dedesine açar. Ömer ve dedesi Sultan’ın isteklerine karşı yalan söylemeye karar verirler.

Sultan’a bütün isteklerinin olacağını söylerler ve düğün günü gelir çatar. Fakat düğün günü Sultan isteklerinin yerine gelmediğini görünce kıyameti koparır ve düğün alayı dağılır.”

Bu türkünün sözleri şöyledir:

Oğlanın adı Ömer
Belimi sıktı kemer
Yârin ince beline
Yakışır gümüş kemer
Aynalı körük olmazsa
Ben gelin gitmem
Ud kemane çalmazsa
Aynalı körüğe binmem

Gel dağları aşalım
Hilâlde buluşalım
Girelim biz kol kola
Çamlıkta dolaşalım
Aynalı körük olmazsa
Ben gelin gitmem
Ud kemane çalmazsa
Aynalı körüğe binmem

Gitme fazla ileri
Gel bu işten dön geri
İnattan hayır gelmez
Küpe yap bu sözleri
Aynalı körük olmazsa
Ben gelin gitmem
Ud kemane çalmazsa
Aynalı körüğe binmem

Bu türkünün nakaratlarında geçen “aynalı körük” tamlamasından biraz söz etmek istiyorum. Aynalı körük bir fayton çeşitidir. Türkiye’de özellikle 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarında kullanılan Batı tarzı bu yolcu taşıma arabaları henüz motorlu taşıtların yaygın olmadığı zamanlarda şehirlerde işliyordu. Türkiye’ye Batıdan 12 çeşit fayton girmiştir. Briska, kabriyole, kinto, landon, victoria, spider gibi çeşitleri olan faytonlar Türkiye’de de üretilmiştir. Bugün gelin arabaları olarak nasıl ki limuzinler kullanılıyorsa; geçmişte de faytonlar gelin arabası olarak işlev

görüyordu. Bu arabaların “Victoria Körüklü Gelin Faytonu”nu daha çok zenginler gelin çıkarmada kullanırlardı. Sıradan faytonlar tek atla çekmeli olduğu halde bu faytonlar, iki yada daha fazla at koşularak çekilirdi. Sürücü hariç 4 yolcu taşırdı, körüklüdür. Yolcu koltukları bir geniş, bir dar ikişer kişilik olurdu, yani dört yolcu alırdı. Körük yarım da, tam da açılabilirdi. Halkımız victor ya tipi bu faytonlara “körüklü” derlerdi. Bazı körüklü faytonlarda çok güzel ve oturanların kendilerini seyredebileceği aynalar da bulunurdu. Halk arasında bu faytonların adı “aynalı körük” idi. Gelin adaylarının ve genç kızların düğünlerinde “aynalı körük”e binmek hayalleriydi. Visa a Vis, aynalı körükler de gelin almalarda kullanılırdı.

Hekimoğlu türküsü olarak bilinen ve Ümit Tokcan’ın meşhur ettiği Fatsa’ya ait türkünün ilk bendi şöyledir.

Hekimoğlu derler benim aslıma

Aynalı martin yaptırdım da (Narinim) kendi neslime

Türküde geçen “aynalı martin” 1900’lerin başında çokca kullanılan bir tüfektir. Aynalı tüfeği aslında İngilizler icad etmiş, Çanakkale kara savaşlarında kullanmışlar. Türk askerleri de tüfeklerine ayna takarak aynalı tüfek yapmışlardır. İngilizlerden öğrenip tüfeğe ayna takan da Ali Demirel adlı bir askerdir.

Ayna şarkılara da konu olmuştur:

Sözleri Rıza Polat’a ait Kürdilihicazkâr makamında 1949 yılında Tanburi Selahattin Pınar’ın bestelediği şarkı Türkakşığı tarzındadır. Sözleri şöyledir.

Yalancıdır hep aynalar

Gir kalbime gör kendini

Gerçek yüzün bir bende var

Gir kalbime gör kendini

Kâh güllerde gül nefesin

Kâh bülbülde şakrak sesin

Nere gitsem benimlesin

Gir kalbime gör kendini

Pınarlardan akış gibi

Halılarda nakış gibi

İlk sevgide bakış gibi

Gir kalbime gör kendini

Atasözlerinde de ayna kullanılmıştır. Örnek olarak birkaç atasözü sıralamak istiyorum:

-Kişinin sermayesi iki paralık aynadır.

-İş insanın aynasıdır.

-İş işin aynasıdır.

-Adamın aynası arkadaşısıdır.

-Sevginin aynası kördür.

Örnek olarak bir-kaç deyim de yazalım:

-Aynan yoksa komşuna bak.

-Aynaya nasıl bakarsan yüzünü öyle görürsün.

Tanzimat şairlerinden Ziya Paşa'nın bir şiirindeki bir mısra Atasözü niteliğine kavuşmuştur.

“Ayinesi iştir kişinin lâfa bakılmaz”

(Ziya Paşa)

Bir sahih Hadis-i Şerif’de Hz. Peygamberimizin bir sözünde ayna suje olmuştur.

“Mümin müminin aynasıdır.”

(Hadis-i Şerif)

Karagöz sanatında; Karagöz perdesine, hattâ biraz daha genişleterek söylersek Karagöz oyununa “âyine-i devran” denir. Yani “zaman aynası” anlamında oyunlar ifade edilir. Karagözcü oyununa başlarken “Hey Hak! Bakalım ayine-i devran ne suret gösterir.” sözünü kullanır.

Çok değil bundan yaklaşık 50 yıl önce elinden ayna düşmeyen, süsüne düşkün kadınlar için söylenen “Aynalı pempe” yakıştırması çok kullanılırdı.

Dilimizde “ayna aksi”, “ayna gibi olmak”, “ayna gibi”, “ayna turnağı” gibi söz öbekleri de bulunmaktadır.

Doğal olarak ayna üzerine söylenmiş manilere de kültürümüz içinde rastlıyoruz. Bu manilerden birkaç örnek aşağıya alıyorum.

Geçmiş ayna önüne

Saçlarını tarıyor

Ben aşkından ölürken

Sağa sola yarıyor

Ayna nara değer mi

Gül fidana erer mi

Kurban olam bezirgân

Bu yol yâre gider mi

Ayna tuttum çimene

Çimenin çiçeğine

Bülbül olsam da konsam

Yârimin pençesine

Bazı aynalar yapılışına ve kullanıldığı yere göre çeşitlenmiş ve dilimizde pek çok ayna ile bileşik kelimeler ortaya çıkmıştır. Meselâ; “devaynası”, “dışbükey ayna”, “dikiz aynası”, “el aynası”, “içbükey ayna”, “kristal ayna”, “yarı geçirgen ayna”, “ayna çektirmek” (rontgen çektirmek), “düz ayna”, “mağnetik ayna”, “uçak iniş aynası”, “ayna açmak” (sakar açma), “ayna yazısı”, “fay aynası”,

“ayna taşı”, “büyü aynası”, “gözetleme aynası”, “küresel ayna”, “minder aynası”, “elips ayna”, “silindir ayna”, “ayna falı”, “gırtlak aynası” vb. yüzlerce bileşik kelimelerle yeni kavramlar ortaya çıkmıştır.

İnançlarda aynaya yüklenen bazı anlamlar halk kültürümüzde bulunuyor. Bunlardan bazılarını sıralamak istiyorum:

Ayna aydınlık ve ferahlıktır. Yeni taşınılan eve Kuran’la birlikte ilk olarak ayna götürülür. Gelin başlıklarında ayna bulundurulur. Yolcu uğurlanırken ayna üzerinden su akıtılır. İki kişi aynı anda aynaya bakmaz çünkü bu ikisine ayrılık gelir. Ayna kırılması hayırlı sayılmaz. Bazı inançlarda ayna kırıldıktan sonra 7 sene evliliğin olmayacağına inanılır. Gece aynaya bakılmaz, hattâ gece ayna karşısında traş hiç olunmaz uğursuzluk gelir düşüncesi vardır.

Çocukların aynaya bakması bazı yerlerde hoş karşılanmaz. Bazı kırsal kesim insanları şöyle düşünürler: Cinler, geceleri aynanın etrafında toplanırlar. Eğer birisi gece aynaya bakarsa, cinler bakan kişinin gözlerinden onun ruhuna girerler. Aynaya bakan hamile kadının doğacak olan çocuğunun bazı azalarında eksiklikler olur. (Şaşılık, körlük, topallık vb.)

Tunceli’nde, bazı eski mezarlara özellikle ayna konulmaktadır. Orman içlerinde ve dağ zirvelerinde bulunan mezarlara ayna konulmaktadır. Çünkü ölenin ruhu yükselmektedir. Mezarı artık zirvededir ve yaşayanlar bu aynadan bakarak hem onu, hem de kendilerini göreceklerdir.

Başkalarının ölümü bizim aynamızdır. Biz bu aynaya bakarak kendimizi görürüz, diye inanılır. Bazı yörelerin inanışına göre kırık ayna evde bulundurulmaz, hemen atılır. Kırık aynanın uğursuzluk getirdiğine inanılır.

Ayna yalnızca Türk kültüründe ve geleneğinde değil, dünya kültür ve geleneğinde; kadın ve kadın güzelliği ile birlikte anılmıştır. Neredeyse ayna kadın için icad edilmiş ve kadın için üretilmiştir, diyenlerin sayısı az değildir.

Sözcü Gazetesinin 4 Ocak 2015 Pazar günü nüshasının 6. sayfasında “Kadınlar ve Ayna” başlıklı küçük bir yazıyı aşağıya alıntılar istiyorum. Her ne kadar bu yazının bilimsel bir yanı olmasa da bir “halk irfanî kültürü” olduğu için olduğu gibi yazıyorum.

“5 Yaşında : Aynada kendisine bakar ve bir kraliçe görür.

10 Yaşında : Aynada kendisine bakar ve bir Sinderella görür.

15 Yaşında : Aynada kendisine bakar ve çirkin bir kız görür.

20 Yaşında : Aynada kendisine bakar ve çok zayıf veya çok şişman, çok kısa veya uzun, çok düzgün veya çok yuvarlak hatlı görür.

30 Yaşında : Aynada kendisine bakar ve bütün kusurlarını görür ama aldırmaz.

40 Yaşında : Aynada kendisine bakar ve güzelliğini sürdürdüğünü görür.

50 Yaşında : Aynada kendisine bakar ve dışını değil içini görür.

60 Yaşında : Aynada kendisine bakar ve artık aynaya bakmayan insanları hatırlayıp dünyayı fethetmeye gider.

70 Yaşında : Aynada kendisine bakar ve bilgelik, kahkaha ve yetenek görür. Hayatından memnundur.”

80 Yaşında : Aynaya bakmaya zahmet etmez.”

Hamile kadın doğum yapmadan önce, yatağının yanına ayna ve su konulmaktadır. Bu ayna yastığına ters olarak yani kapatılarak konur. Hamile kadın rüyasında bahtını görebilecektir ve de doğacak çocuğunun bahtının güzel olacağına inanılır.

Şamanların elbiselerinin pek çok yerinin ayna ile süslü olduğu bilinmektedir. Şamanlar aynaların gökten geldiğine ve her türlü belâların onların hükmü altında olduğuna inanılırdı.

Gelinlerin başlıklarına bazı yörelerde ayna konduğu da bir gerçektir. Gelin başlıklarının ve yeleğinin ayna parçalarıyla süslendiği de bilinmektedir.

Ayna, yatak odalarında eksik edilmeyen bir aksesuardır. Şu bir gerçektir ki ister genç kız olsun, isterse hangi yaşta olursa olsun; bir kadının çantasında mutlaka ama mutlaka bir göz veya yüz aynası bulunur. Kadını aynadan ayrı tutmak mümkün değildir. Bu gerçek, geçmişte böyleydi, bugün de böyledir.

KAYNAKLAR

1) AKSEL, Malik; *Sanat ve Folklor*, 1. bsm, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kütüphaneleri Çağdaş Yazarlar Makale Serisi: 2, MEB Basımevi, İstanbul 1971.

Not: *Aynalar* adlı yazı, s. 89-91

2) BEYDİLİ, Celal; *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Yurt Yayınları, Ankara 2005 (Şubat).

Not: *Ayna*, s.80-81

3) ÇAĞIRIR, Mustafa-Aytürk Durgun; “*Camın Halkbilimindeki Yeri*,” *Folklor/Halkbilim Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 40, Eylül 1990, s. 34-39.

4) ERSOY, Necmettin; *Semboller ve Yorumları*, 3. bsm. Dönence Yayınları, İstanbul 2007 (Haziran).

Not: *Ayna*, s. 195-197

5) EMİROĞLU, Kudret; *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2011 Gene Yayın 2462, Yayıncılık Matbaacılık, İstanbul 2002 (Şubat).

Not: *Ayna ve Ayna kırılması*, s. 20-21 ve s. 286-287

6) İVGİN, Hayrettin-Salih Turhan- Ömer Ünal; *Yozgat Türküleri ve Oyun Havaları*, Yozgatlı Dernekler Federasyonu Yayınları 2 Kültür Eserleri Serisi 2, Ankara 2009, s.143 ve s. 175-176

7) *Kadınlar ve Ayna*; Sözcü Gazetesi, 4 Ocak 2015 Pazar, s. 6.

8) Meydan Larousse/Büyük Lügat ve Ansiklopedisi (Ant-Bas), Cilt: 2, Sabah Yayınları.

Not: a) “Ayine”, s. 392.

b) Ayna, s. 394-397

9) ONAY, Ahmet Tâlat; Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar, (Hazırlayan: Doç. Dr. Cemal Kurnaz), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 77, Ankara 1992.

Not: Ayine, s. 55-59

10) PALA, İskender; Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü, Cilt : 1, Kültür Bakanlığı Yayınları 1018 Kaynak Eserler Dizisi 24, Sevinç Matbaası, Ankara 1989.

Not: Ayine, s. 103-106

11) RICE, D. Storm; Bir Selçuk Aynası, (Çeviren: Ahmet Uysal), Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi (Ankara/19-24 Ekim 1959). A.Ü İlahiyat Fakültesi Türk-İslâm Sanatları Tarihi Enstitüsü, Ankara 1962, s. 330-332+7 resim.

12) TECEMEN, Dr. Ahmet; Türk Fin-Ugur, Mogol-Mançu Toplulukları İnanışları Zemininde Bulgaristan Türkleri İnanışları veya Türk Kimliği, Üçbilek Matbaası, Ankara 1995.

Not: Ayna Adeti, s. 476-477

13) TURHAN, Salih; Meşhur Olmuş Türkülerimiz, 1. Cilt, Alfa Yayınları 1392 Müzik Kültürü 2, İstanbul 2003 (Ekim).

Not: Hekimoğlu Türküsü, s. 556

14) YILDIRIM, Prof. Dr. Nimet; Fars Mitolojisi Sözlüğü, Kabalcı Yayınevi 331 Sözlük Dizisi 8, Yaylacık Matbaacılık, İstanbul 2008 (Kasım).

Not: Ayine, s. 112-116

15) YÜCEL, Müslüm; Kentlerde Ölüm ve İntihar, 3.bsm, Agora Kitaplığı Kültürel Çalışmalar: 23, İstanbul 2010.

Not: Kına ve Ayna adlı bölüm, s. 71-73

FRANCIS BACON'UN RESİMLERİNİN SINEMA İLE ETKİLEŞİMİ

INTERACTION OF FRANCIS BACON'S PAINTING AND CINEMA

КАРТИНЫ ФРАНСА БАССОЛИ В КИНЕМАТОГРАФИИ

Cumhur Okay ÖZGÜR*

“Bütün gerçekler, Doğum, Çiftleşme ve Ölümden ibarettir.”
Sweeney AGONİSTES

Öz

Resimlerinde bedeni/eti kullanması açısından, teni alışagelmış estetik kalıplarının dışında yorumlaması, Francis Bacon'ı, günümüzde en çok ilgi duyulan, merak uyandıran sanatçılardan biri haline getirmiştir. Çalışmalarında, insanlığın geriye doğru evrilişini vurgulayacak şekilde deformasyona uğrayan, izole edilmiş, hap-solmuş bedenler, grotesk öğeler yer alır. Sinemayla etkileşim içerisinde olan sanatçı, özellikle fantastik, grotesk, kafkaesk ve gore öğeleriyle günümüzde çoğu yönetmeni etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Grotesk, Sinema, Lynch, Bacon

Abstract

In terms of using the body in his paintings, commenting the skin except for the usual aesthetic patterns have made Francis Bacon who is one of the most interrested artist. Deferred ,trapped, isoleted bodies ,Grotesque items took place in his workings as emphasizing the backyard evolution of mankind. Nowadays, the artist who interacting with cinema ,has impressed most of directors especially according to fantastic,Grotesque,Kafkaesque items.

Keywords: Grotesk, Cinema, Lynch, Bacon

* Batman Üniversitesi Araştırma Görevlisi. Batman/TÜRKİYE
(kaedeoky@hotmail.com)

Giriş

Hastalık, reddedilmişlik, eşcinsellik ve II. Dünya Savaşında yer almak gibi yaşamında ağır travmalar açacak bir geçmişe sahip olan sanatçı bütün bunlara rağmen şiddete, korkunç olana sırt çevirmez aksine onun peşinden gider. Figürlerindeki deformasyonlar çeşitli düşünlere göre değişik evrelere ayrılır.

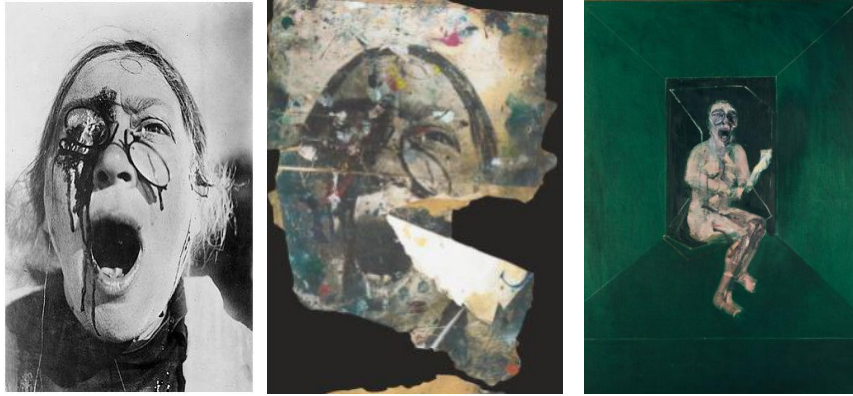
Bacon'un figüre yaklaşımını sosyolojik ve psikolojik şartlara göre değerlendirdiğimizde 1960'lara kadar olan ilk dönemi ve soyuta yaklaştığı ikinci dönemi göze çarpar. 1960'a kadar olan ilk dönemi, kolay anlaşılır, fotoğraf yardımıyla geleneksel gerçekçiliğe ve doğalcılığa sırt çevirdiği, figürün bilerek çarpıtıldığı, kübizm, dışavurumculuk ve gerçeküstücülük gibi akımların izlerini taşıyan özelliklerdedir. Fotoğraftan yararlanan sanatçı zihnimiz, anlatımsal olarak, anılar, fantazmalar; fotoğraflar ve gazeteler olarak sarmış durumdadır. Resmi, figüratif olandan kurtarmaya çabalar. Muybridge'nin dizi halindeki fotoğraflarından yararlanır, onlarla kumarbazın desteleriyle oynadığı gibi oynar.

II. Dünya Savaşı sonrasındaki on beş yılda soyut sanata yakın, cisimlerin birer kopyası yerine sanatçıya özgü biçim ve renk kompozisyonları yaratmaya çalışmıştır. Sanatçının resimlerinde özellikle üç temel dikkat çeker: Yapı, figür ve kontur (Delluze, 2009, s.36). Düz yapı olarak aktarılan zeminde gerilme etkisi yaratan figür, konturun çevrelemesiyle kapalı bir dünyaya tecrit edilir. Bacon, figürleri genellikle yuvarlaklarla sınırlandırılmış, uzatılmış ve kıvrılmış halde resmeder. Bu yuvarlak alanlar, tablonun kenarına taşabilir ya da alanla sınırlandırılır. Çoğunlukla pisti veya sirki anımsatan bu oval ve yuvarlak zeminler figürün bedenini saracak döngüselliktedir. Figürlerini ayrıca cam ya da buzdan bir küpün içine hapsederek onları bir nevi tecrit eder. Buradaki amacı bedeni hareketsizliğe mahkum etmektir. Figürü tecrit eden yer onu bir çeşit imgeye, ikona dönüşmesini sağlar. Figürleri, çubuğun üzerinde, pistte, perdenin arkasında, bozulmuş, izole edilmiş, bir biçimde gözden kaybolurcasına kaçıp kurtulmaya çalışan bir haldedir. Resimlerinde zaman zaman, nesnesiz, saf kuvvet olarak çerçevenin dışında başlayıp ilerleyen simetrik ve organik hareketin karşısında sezgiyle hayat kazanmış güç hakimdir. Bedenleri dik kesen, kuşatan, lekeler halinde büyük düz zeminler perde dikeyleri, panjurlar bedeni keserek hapseder.

Sanatçının etkilendiği resimlerden biri Degas'ın "*Banyonun Ardından*" isimli eseridir. Resimde omurgası kırılıp teninden fırlayacakmış gibi duran kadına hayrandır (Delluze, 2009, s.30). Bacon buna benzer bir omurgayı baş aşağı ten ile kemiklerin arasında gerilim sağlayacak bir biçimde resmetme yöntemine sık sık başvurur. Bacon ete yaklaşımı konusunda özellikle Soutine ve Rembrandt'ın "*Asılı Et*" temalı resimlerinden etkilenmiştir. Organizma bedenin hapisanesidir. İnsan bu vücuda katlanmak zorunda olduğunun bilincinde, bir kabuk veya zırh olarak onu benimser. Bacon için et her zaman ilgi çekici bir konu olurken bol bol mezbaha, klinik, ağız hastalıkları ve diğer hastalıklarla ilgili röntgen-fotoğraflar sanatçının kaydını tuttuğu objeler olmuştur.

Francis Bacon ve Sinema

Fotoğraf ve resim dışında, mimari, tasarım ve sinemayla yakından ilgilenen Bacon'ın çok yönlü bir kişiliği vardır. Düzenli olarak sinemaya giden sanatçının en büyük isteklerinden biri de film çekmek olmuştur. Sinemayla etkileşim içerisinde olan sanatçı gerek resimlerine tasarlarken filmlerden etkilenmiş, gerek kendisinden sonra gelen çoğu yönetmene yol göstermiştir. Sanatını en çok etkileyen filmlerden biri Sergei M. Eisentein'in *Potemkin Zırhlısı* adlı filmidir. Sanatçıyı, şiddet ve acı konusunda ileride yapacağı çalışmalar için de yıllarca etkisi altına almıştır. 1925 Tarihli filmde yer alan ölmek üzere olup çılgılık atan kelebek gözlüklü hemşire karakteri, merdivenlerdeki ölü bedenler, düşmek üzere olan bebek arabası sanatçının çalışmalarında derin izler taşıyan sahneler olmuştur. Sanatçının sıklıkla kullandığı çılgılık imgesinde, Munch'ın "Çılgılık" ve Picasso'nun "*Guernica*" adlı eserinde fer-yat eden anne figürlerinin ve Eisenstein'in *Potemkin Zırhlısı* filminin etkileri görülür. Özellikle filmde çılgılık atan hemşire karakteri Papa serisinde karşımıza çıkar. Bacon, çılgınlıkları cennetten yoksun düşmüş, varoluşun kazara olduğu bilincinden olduğunun bilincinde dehşete düşmüş insanı yansıtmak için kullanır (Turhanlı, 2015, s.93). Ayrıca Luis Bunuel'in filmlerinden etkilenen sanatçı özellikle yönetmenin *Bir Endülüs Köpeği* adlı filminden oldukça etkilenmiştir. Bunuel'in filmlerinde kullandığı parçalanmış hayvanlar, kesilen göz gibi sahneler Bacon'u deriden etkilemiştir. Filmlerde yer alan şiddet sahneleri Bacon'un sanatının şekillenmesinde önemli rol oynar.

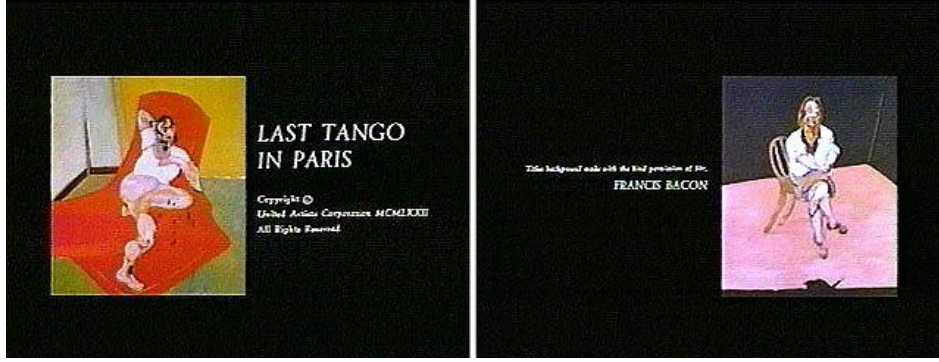
Resim 1: Sergei M. Eisentein'in *Potemkin Zırhlısı*'ndaki hemşire, Sanatçının atölyesinde yer alan filmde bir kare ve sanatçının *Study for the Nurse (1957)* isimli çalışmasından detay

Francis Bacon'un 1991 Ekim, 1992 Nisan arasında Michel Archimbaund ile yaptığı söyleşi, sanatçını sinema hakkında görüşleri bakımından önemli bir yere sahiptir. Sinemadan oldukça etkilendiğini kabul eden sanatçı, özellikle sessiz sinema döneminde görüntünün muazzam bir gücü olduğunu belirtir. Eisentein dışında Bunuel, Resnais ve Godard'ın filmlerini çok sevdiğini söyler. Ancak sinemanın resim sanatından zor olduğunu şu cümlelerle açıklar:

“Sinemada size para veren insanların hemen hemen daima yaptığınız işe müdahale etmek istedikleri doğrudur. Örneğin Eisentein’in ilk dönem filmlerini açıkça Sovyet hükümeti yeni rejiminin propaganda amacıyla finanse etmiştir. Ancak daha sonraları Meksika’da yaptığı *Que Viva Mexico* onun filmleri gibi durmaz çünkü kurguyu istediği gibi yapmasına engel olan proje destekçileri büyük zorluklar çıkardı ona, hatta makaslanmış, yeniden kurgulanmış ticari versiyonları bile gösterime soktular. Öyle çok güçlükle karşılaştı ki, ben sinemada böyle bir şeyi kabul edemezdim; sırf bir şey yaratmaya başlayabilmek için gerekli bütün malzemeyi toplayayım diye bunca zaman harcamayı kabul edemezdim. Resimde hiç değilse çalışmaya başlamak için sıradan şeyler dışında herhangi bir şey toparlamana gerek yok; biraz boya, birkaç fırça ve birkaç tuval, hepsi bu...” (Sanat Dünyamız, 1994)

1960 ve 70’lerde akım halinde sinemada önemli bir yere sahip olacak olan *Straw Dogs* (Köpekler), *A Clockwork Orange* (Otomatik Portakal) ve *Wild Bunch* (Vahşi Belde) gibi filmler, sinemayla sürekli etkileşim içerisinde olan sanatçının 1969 yılında bitirdiği *Lucian Freud Triptiği* ile aynı döneme denk gelmesi bu bakımdan tesadüf değildir.

Sinemadan yararlanan sanatçı yaptığı resimlerle de çoğu yönetmeni sanatsal anlamda etkilemiştir. Örneğin Bernardo Bertolucci’nin şehvet ve iç organlarla yakından ilgili olay yaratan filmi *Last Tango in Paris* (Paris’te Son Tango) filminin tanıtım yazılarının geçtiği sahnede Bacon’un iki resmini kullandığı bilinmektedir.

Resim 2: Bernardo Bertolucci - *Last Tango in Paris* (1973) filminde cast kısmında çıkan Bacon resimleri

Bir diğer yönetmen David Lynch ise Marlborough Galerisinde Bacon’un çalışmalarını gördüğü en korku verici ve şiddeti yansıtan çalışmalar olduğunu belirtir. David Lynch’in filmlerindeki karakterler Bacon’un belirsizleşen figürleri arasında benzerlik yönetmenin ressama hayranlığından gelir. Lynch’in sinemasında basit ama güçlü bir biçimde yinelenen sahneler Bacon’un çalışmalarıyla yakınlık gösterir. Deleuze, Lynch’in filmlerindeki kötü enerjinin mutlak suretle kapınızı çalacağını söyler. Bacon’un resimlerinde gördüğümüz buna benzer olarak, Lynch’in filmlerinde bu kötü enerjiyi çoğunlukla kullandığı yoğun sigara dumanı ya da etrafta yer alan et gibi dünyevi nesnelerde ortaya çıkar. Korkunç, tekinsiz,

vahşi, karanlık ama görkemli öğeler/nesneler estetik bir haz uyandıracak bir biçimde izleyiciye sunulur. Bacon'da olduğu gibi Lynch'in filmlerinde de izleyenin bağırsaklarına kadar etkileyen bu karanlık, vahşi ve ekspresif karakterler gücünü bu duygulardan alır. Seyredenin duygu vanalarını sonuna kadar açmak birincil hedeftir (Olson, 2008, s.19). Bacon'un asimetrik dengesi, güçlü kontrastları, dokusal yoğunlukla birlikte acının sunuş biçimi Lynch'in filmlerinde sinemasal bir estetikle izleyiciye sunulur. Bacon'un tablolarında olduğu gibi iç karartıcı atmosfer ve ışık, belirsiz figürlerin ani görünüşleri, fiziki ve psikik olarak sahnede kendisine yer bulur. Karakterlerde meydana gelen şiddetli biçim bozukluğu, konturlar arasında titreşen/kayan yüzlerle birlikte insan olmayan bir forma dönüşürler. Bu dönüşümler kendi hayalet görünüşleriyle yüzleşmeleridir (Olson, 2008, s.18). İki sanatçının yapıtlarında bilinçaltı ve sinir sistemine etki eden imgelerle "rüyadan uyanış" hali vardır.

Resim 3: Bacon'un Head 1 (1947-1948) çalışması ve Lynch'in Eraserhead filminden bir sahne

Eraserhead (1977) Bacon'un resimlerinin izlerini görebileceğimiz bir filmidir. Frankenstein canavarı gibi tiksindirici, doğal olmayan bebek, kutsal olmayana tehdit mahiyetindedir. David Lynch'in Fil Adam'ı (1980) gotik sinemanın başarılı örneklerindendir. Ender bir hastalığa kapılan Merrick karakterinin deforme vücudu, şişmiş, biçimsizleşmiş çürüyen, mantarlı haliyle klasik güzellik anlayışının karşısında bir figürdür. Frankenstein gibi duygusal ve zeki olan karakter ikili bir hayata katlanmak durumundadır. Gündüzleri iyi bir bakım gören Merrick geceleri ise gösteri için fil adamı sergileyen bakıcının kabus gibi müdahalesine katlanmak durumundadır. Gece ve gündüz Merrick'in hayatında ikilik oluşturan zaman dilimleridir (Davenport, 2005, 436).

Resim 4: David Lynch'in Fil Adam'ı (1980) Bacon'un figürlerini andırır.

Çürümeye karşı büyük ilgisi olan yönetmen, fosilleri, organik maddeleri ve beden parçalarını toplaması bakımından Francis Bacon'a çok benzer. Fil Adam filminde kasap dükkanının dışında asılı duran domuz kadavrası ile acı içerisinde sargılarla yüzü belirsizleşen, sürekli terleyen fil adamın yüzü Francis Bacon'un melez formlarını anımsatır. Kayıp Otoban filminde Fred Madison'un değişim sahnesinde yer alan et parçaları, karakterin başını sağa sola sallayıp geçirdiği transformasyon Bacon portrelerini anımsatır (SHEEN, 2004, 151). Kayıp Otoban filminde, Fred'in dumanlar içerisindeki transformasyonu kafasını sağa sola sallamasıyla melez bir form oluşturur. Lynch'in kullandığı bu dönüşüm şiirsel bir soyutlamayla, Fred karakterinin kemiklerinde, kıkırdaklarında, hücrelerinde gerçekleşen bu değişim onu bambaşka bir "şey"e dönüştürür. Benzer bir titreşerek transformasyon sahnesi Mulholland çıkmazı filminde de göze çarpar.

Resim 5-1

Resim 5-2: Kayıp Otoban ve Mullholland Çıkmazı filmlerindeki transformasyon anları

J.G. Bollard'a göre Lynch'in bir diğer filmi Blue Velvet (Mavi Kadife), sinemasal olarak Wizard of Oz'a (Oz Büyücüsü) yazın olarak Kafka'nın eserlerine benzerken dekor kullanımı olarak Francis Bacon'dan izler taşır. Nachimson ve Deluze aynı zamanda farklı bakış açılarıyla ortaya koydukları görüşlerle Lynch'in filmlerinin Bacon'un resimleriyle benzer olduğunu belirtir (Sheen, 2004, s.151). Lynch filmlerinde sade, rastlantıya dayalı olan ve estetik unsurlar tıpkı Bacon resimlerinde olduğu gibi öne çıkar.

Francis Bacon ve David Lynch'in çalışmalarında Tod Browning'in *Freaks* (1932) adlı filminden izler görmek mümkündür. Ucubeler, cüceler, grotesk bedenler *Freaks* filminden fırlamış gibidir. Lynch'in *Twin Peaks* (1990) adlı dizisinde Man From Another Place adlı karakter, gerek durduğu oda gerekse cüce olması bakımından Francis Bacon'un *Three Studies for a Crucifixion* resmi ve *Freaks* filmiyle benzerlik içerisindedir.

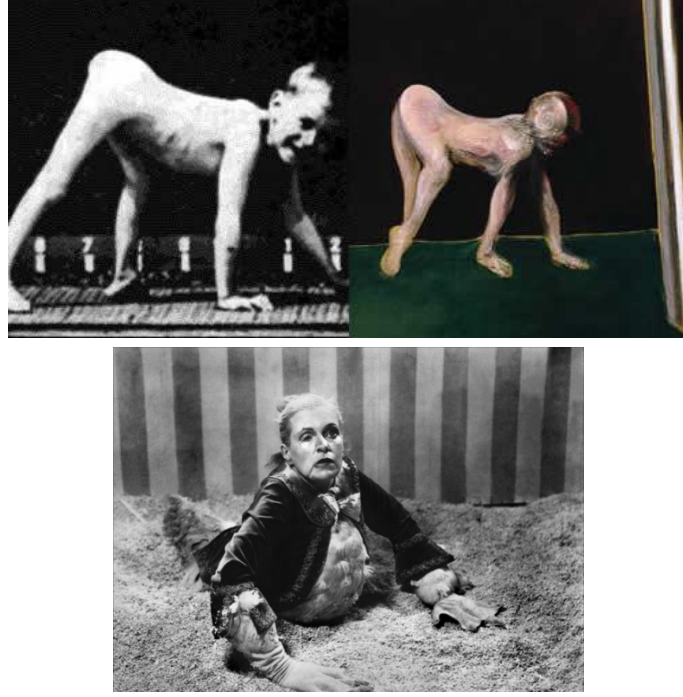
Resim 6: Francis Bacon-Three Studies for a Crucifixion 1944

Resim 7: David Lynch-Twin Peaks dizisinde anlatıcı olan cüce karakteri

Freaks filminin çarpıcı sonuna benzer olarak, ucubeler tarafından iğdiş edilme, parçalanma korkusu Lynch filmlerinde de sıklıkla kullanılır. Blue Velvet filminde oedipal istekle baba karakterinin kulağını kesme (iğdiş etme), anne karakteri ile

birlikte olma koşuluyla babanın iktidarına son verme isteği dile getirilir. Sadist Frank Booth karakteri Dorothy ile birlikte olmadan önce “Annecim, bebek düzüşmek istiyor” sözüyle Frank açıkça babanın yerini alma isteğini vurgular. “Baba eve geldi” sözüyle de oedipal ihtiyacını vurgular (Odell, 2012, s.69). Ressamın Muybridge fotoğrafı ve Freaks filminden etkilenecek yaptığı çocuk figürü daha sonraları çoğu yönetmen tarafından kullanılacaktır.

Resim 8:(solda) Muybridge'in fotoğrafı (sağda)Freaks filmi Bacon'un Paralytic Child Walking on All Fours (1961) (orta) adlı eseri için esin kaynağı olmuştur.

Resim 9-1

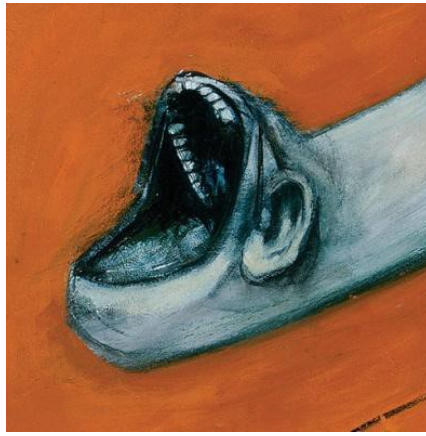

Resim 9-2: (solda) Adrian Lyne'nin *Jacob's Ladder* ve (sağda) Jerzy Skolimowski'nin *the Shout* (1978) filminden Francis Bacon'un Parlatik çocuğunu anımsatan sahneler

Resim 10: (sol) Joel Peter Witkin - *Man with No Legs* (1976) ve (sağ) Adrian Lyne'nin *Jacob's Ladder* filminde kafasını hızlıca sağa sola çeviren asker.

Bacon gibi ressam geçmişî olan, David Cronenberg ise ete yaklaşımı açısından Bacon'dan bu yönde etkilenmiş diğerk bir yönetmendir. Bacon'un resimlerindeki organik olanla yapay olan arasındaki sürtüşme Cronenberg'in filmlerinde gerek etin sunumu, gerekse çürümesi gibi çarpıcı ve kendine özgü bir sinema dili geliştirmiştir. Bilgisayar efektinden uzak duran yönetmen, tıpkı Bacon'un resimlerini anımsatan, sentetik-et görünümlü nesneler, organlar kullanır. Gore ve grotesk öğelerden sıklıkla yararlanan Cronenberg, etin ölümü ve bio-mekanik imgelerle Videodrome'da mutasyona uğramış kadının ameliyat edildiğı sahneleriyle Dead Ringers (Ölü İkizler), omurgasından makineye bağlanan karakterleriyle Existenz, hasta bir zihne sahip rüya-gerçekliğin iç içe geçtiğı Naked Lunch ve sineğ'e dönüşmeye başlayan Seth karakteri ile The Fly (Sinek) filmlerinde Bacon'un figürlerinin derin izleri dikkat çeker. Cronenberg tıpkı Bacon gibi kabul edilmiş estetik değerk yargılarına, toplumun tabularına, Don Kışot gibi savaş açmış, alışagelmış kalıpların dışına çıkarak, karakterlerini başkalaştırarak ve metaforlardan yararlanmak suretiyle kendine özgü bir sinema dili geliştirmiştir.

Resim 11: Francis Bacon - Three Studies for Figures at the Base of a Crucifixion (1944) ve Ridley Scott – Alien (1979)

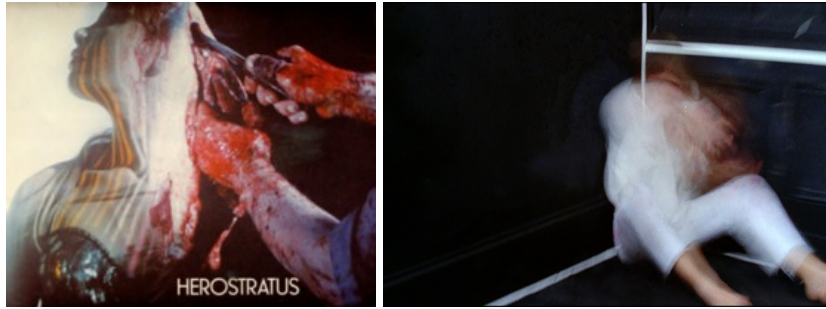
Resim 12: Francis Bacon-Head II (1949) ve Ridley Scott – Alien (1979)

Bunların dışında kanayan, çiftleşen ve dikizlenen bedenleriyle çoğu yönetmeni etkilemiştir. Ridley Scott'un yaratığın silüeti ile Alien (Yaratık), çarmıha gerilme sahnesiyle Jonathan Demme'nin Silence of Lambs (Kuzuların Sessizliği), hastane ve savaş sahneleriyle Adrian Lyne'nin Jacob's Ladder (Dehşetin Nefesi), rüya imgeleri, köpek, zincire asılı insan figürü ile Tarsem Singh'in The Cell (Hücre), Bacon'u anlatan John MuiBury'in Love is the Devil, engizisyon, asılma sahneleriyle Daren Arnofsky'nin The Fountain (Kaynak) ve izole edilen ve gizli çılgılık atan karakterleriyle Kim Ki-Duk'un Seom (Ada) filmlerini etkilemiştir. Christopher Nolan röportajında Joker karakteri için Bacon'un resimlerinden yararlandığını belirtirken, bir diğer Batman serisinde Tim Burton Bacon'un tablosuna gönderme de bulunur.

*Resim 13: Jonathan Demme'nin Silence of Lambs (1991) ve
TİM BURTON – BATMAN (1989)*

Francis Bacon'un kendine has figürleri Don Levy'nin Herostratus (1967) ve Jerzy Skolimowski'nin the Shout (1978) adlı filmlerde de kullanılmıştır. Ayrıca figür yerleştirmeleri ve mekan renkleri seçimi bakımından Donald Cammell'in Performance (1970) filmi de Bacon'un resimlerine çağrışım yapar.

Resim 14: Don Levy - Herostratus (1967)

Resim 15: Jerzy Skolimowski – the Shout (1978)

Resim 16: Donald Cammell- Performance (1970)

John Carpenter'ın The Thing (Şey) filmi başta olmak üzere gore ve slasher türünün sayısız örneğinde şiddet ve korku öğeleri olarak Bacon'un korkutucu figürlerinin etkisinden bahsedebiliriz. Özellikle 80'lerde B-tipinin önemli türlerinden teen-slasher tarzı korku filmleri ile bu filmlere saygı duruşunda bulunan Robert Rodriguez ve Quentin Tarantino Grind House¹ projesiyle etrafa saçılan kan ve kopan uzuvlar Bacon'un resimlerini andırır.

Günümüzde sinema dışında fotoğraf ve video sanatlarıyla uğraşan birçok isim Bacon'un titreyen imgelerini yeniden yorumlar.

¹ **Grind House Projesi (2007):** Özellikle 80'li yıllarda etkin olan vhs-beta kasetlerin kiralandığı dönemlerde B-tipi, düşük bütçeli, kanlı ve şiddetin yoğun olduğu 2.ci/ 3. sınıf film türlerinin yeniden çekilmesi. Kendisi yıllarca video kaset kiralama dükkanında çalışan Tarantino, yıllarca bu tür filmleri izlemiş ve tuttuğu notlarla bu türe örnek olarak Deadproof (Ölüm Geçirmez) adlı bir film çekmiştir. Quentin Tarantino, Ölüm Geçirmez (Death Proof), Robert Rodriguez, Dehşet Gezegeni (Planet Terror) filmlerini eşzamanlı olarak çektikleri filmlerle İki yönetmen de groteski, şiddeti, kanı sonuna kadar kullanır.

Resim 17: Francis Giacobetti - Turquoise Triptych (1992)

Resim 18: Donato Sansone – Portrait video work

SONUÇ

Sanatçı yaşamı boyunca sansasyonel şeylere sırt çevirmeye çalışmış, belirgin olarak savaşın, nazizmin, bütün şiddetini içerisinde taşımıştır. Çarmıha gerilme ya da et kafalı figürlerinde şiddetin boyutlarını gözler önüne serer. Ancak buradaki şiddetin savaşın ya da tarihi olaylarla bir ilgisi yoktur. Ölüme yakın olan, ona inanan sanatçının figürleri var olmanın acısı içerisinde ölüme haykırır. Ölüme yakınlığı açısından Kafka ve Beckett ile benzerlik gösterir. Üçü de protezi, dehşeti, sakatlanmayı, düşüşü yaşamış ama buna direnen asla iflah olmayacak zorluklarla mücadele içerisinde olan karakterleri meydana getirmişlerdir (Delluze, 2009, s.63). Yaşama ve acıya yeni bir gülme, kahkaha geliştirip ölüme karşı coşku, bilinçli olma halini karakterlerine empoze etmişlerdir. Ölüme ve acıya yaklaşımı bakımından, Goya ve William

Black'nın grotesk yaratıklarından, Bosch'un karanlık, ürkütücü cehennem atmosferlerinden oldukça etkilenen Bacon çalışmalarıyla başta yeni figürasyon akımını, Lucian Freud, Velickovic, Rebeyrolle ve Jenny Saville gibi sanatçılar üzerinde derin etkiler bırakmıştır.

Sinemadan etkilenen, yönetmenleri de etkileyen ressamın en büyük arzularından biri film yapmak olmuştur. Bu isteğini yerine getiremese de ölmeye önce bir

filmde yer almıştır. Sinema ile yakından ilgilenen çok yönlü bir kişiliği olan Francis Bacon, John Maybury 'nin *Love id the Devil: Study for a Portrait of Francis Bacon* (1998) adlı filmde de bizzat kendisini canlandırmıştır. Resimlerini nasıl kurguladığını gösterdiği film ayrıca sanatçının özel hayatından da izler taşır. Bacon, bilim kurgu filmlerinden, korku filmlerinin yapılmasında ve çoğu nevi şahsına münhasır yönetmenin üzerinde derin etkiler bırakmış, katkıda bulunmuştur. Resimlerinde eti/teni inorganik, bio-mecha halleriyle özgün ifadesiyle sunmasıyla, sinemadan videoart çalışmalarına, dijital fotoğrafçılıktan transmedya çalışmalara kadar çoğu sanatçının üzerinde Bacon'un etkilerini görmek mümkün. 21. Yüzyılda da gotik, grotesk öğeleri kullanan, sanatçılar için öncü referans Francis Bacon olmaktadır.

KAYNAKÇA

- DAVENPORT, Richard, *Gotik*, Dost Kitabevi, Ankara, 2005
- DELEUZE, Gilles, *Francis Bacon: Duyumsamanın Mantığı*, Norgunk Yayınevi, 2009, İstanbul
- Lynton, Norbert, *Modern Sanatın Öyküsü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004
- Odell, Colin, Blanc le Michelle, David Lynch, Kalkedon, 2012
- OLSON, Greg, *David Lynch Beautiful Dark*, The Scarecrow Press. Inc. İngiltere, 2008
- SHEEN, Erica, DAVİSON Anetta, *The Cinema of David Lynch : American Dreams, Nightmare Visions*, Wallflower Press, 2004, İngiltere
- TURHANLI, Halil, *Gerçekliğe ve Geleneğe Karşı*, Encore , Yayınevi, İstanbul, 2015
- Sanat Dünyamız Sayı: 152, YKY, İstanbul, 2014
- Sanat Dünyamız: Melankoli, Sayı: 56, YKY, İstanbul, 1994
- Nalan Yılmaz: Francis Bacon,
<http://lebriz.com/pages/lst.aspx?lang=TR§ionID=1&articleID=744>>(5.10.2012)
- <http://en.wikinoticia.com/entertainment/Movies/56116-matches-artists-francis-bacon-theater-and-film-work-in-the>
- http://www.eeraserhead.com/Eraserhead_Francis_Bacon.html
- <http://drum.lib.umd.edu/bitstream/1903/8925/1/umi-umd-5970.pdf>
- <http://www.chronologicalsnobbery.com/2007/11/batman-joker-and-francis-bacons-figure.html>

MAKEDONYA CUMHURİYETİ'NDE YAŞAYAN TÜRKLER'DE SEYİRLİK OYUNLAR

THEATRICAL PLAY OF TURKISH LIVES IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA

ЗРЕЛИЩНЫЕ ТАНЦЫ ТУРКОВ, ПРОЖИВАЮЩИХ В РЕСПУБЛИКЕ МАКЕДОНИИ

Mevlüt ÖZHAN*

Öz

Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanları fethetmesi ile Anadolu'dan Balkanlara göç eden Türkler uzun yıllar değişik kültürden gruplarla bir arada yaşamıştır. Bu birliktelik sırasında kültürler arasında etkileşimler olmuş ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun , hakimiyeti altına aldığı toplulukların dini, kültürel ve sosyal yaşamlarına karışmaması sonucu her topluluk önemli kültür öğelerini korumuş ve yaşatmıştır. Makedonya'ya göç eden Türkler de kendi kültür değerlerini yüz yıllarca yaşatmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla yeniden Anadolu'ya dönüşler başlamış, dönmeyenler de orada yaşamaya devam etmişlerdir.

Bu gün Makedonya Cumhuriyeti'nde Makedonlar ve Arnavutların yanı sıra önemli sayıda Türkler yaşamaktadır. 1986 senesinde yaptığımız araştırmalar sırasında orada yaşayan Türklerin pek çok kültürel değerlerini yaşattıklarını tespit ettik. Bazılarının da toplumların sosyal, bilinçsel ve teknolojik gelişimlerinin sonucu olarak değişime uğradığını veya uygulamadan kaldırıldığını gördük.

Bu yazıda anlattığım ritüel törenler ve seyirlik oyunlar da bu nedenle bırakılan kültürel değerlerdendir. Derlediğim ritüeller ve seyirlik oyunlar kırk elli seneden bu yana oynanmadığı için sadece sözlü anlatımla kaynak kişilerden alınabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Seyirlik Oyun, ritüel, Makedonya, Yağmur Duası, Kız kaçıрма.

* Halk Bilimi Araştırmacı-Halk Tiyatrosu Uzmanı. İzmir/TÜRKİYE
(mevlutozhan@gmail.com)

Abstract

Especially with the conquest of the Balkans by the Ottoman Empire, Turks who migrated from Anatolia to the Balkans have lived together with groups of different cultures for many years. During this union, there were interactions between cultures, but every community that ensured that the Ottoman Empire did not interfere with the religious, cultural and social life of the communities under its domination maintained and sustained important cultural subjects. The Turks who migrated to Macedonia have also lived their cultural values for hundreds of years. With the weakening of the Ottoman Empire, the return to Anatolia began, and the ones who did not return continued to live there.

Today in the Republic of Macedonia, a significant number of Turks live, as well as Macedonians and Albanians. During the research we conducted in 1986, we found that the Turks living there lived many cultural values. We have seen that some of them have changed as a result of social, conscious and technological developments of societies or have been removed from practice.

The ritual ceremonies and the theatrical play I mentioned in this article are the cultural values left for this reason. Since the rituals and the theatrical play I have compiled have not been played since forty-fifty years, they are only taken from the source by verbal explanation.

Keywords: theatrical play, ritual, Macedonia, rain prayer, kidnapping

Makedonya Cumhuriyeti Balkan yarımadasında yer alan bir ülke. Doğusunda Bulgaristan, Güneyinde Yunanistan, Batısında Arnavutluk, Kuzeyinde Sırbistan-Karadağ bulunmaktadır. Tarih boyunca bu topraklar üzerinde değişik kültürel yapıdaki topluluklar yaşamışlar, devletler kurmuşlardır. Milattan sonra 1V yüzyıldan itibaren Türk boylarından Avar, Bolkar, Oğuz, Peçenek ve Kumanlar bölgeye göç etmeye başlamışlardır. 1380 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'ı fethetmesiyle daha çok Türk, bölgeye göç etmiştir. Osmanlı döneminde Makedonya'daki Türk nüfusunun bir dönem genel nüfusun %60'ını oluşturduğu bazı kaynaklarca ifade edilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamaya başlamasıyla Makedonya ve Balkanlardan Anadolu'ya dönüşler başlar. Kaynaklar geriye dönüşlerin ilk kez 1683-1699 Osmanlı Avusturya Savaşıyla başladığını yazarlar. Osmanlı'nın Balkanlardaki hakimiyetinin 1912 yılında son bulmasıyla Anadolu'ya göçler çoğalır. Birinci ve ikinci Dünya savaşlarından sonra da göçler devam eder. Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti ile yapılan "Serbest Göç Anlaşması" ile 1952-1959-1960 yılları arasında Balkanlardan ve Makedonya'dan Türkiye'ye binlerce Türk göç etmiştir.

1991 yılında Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin dağılması sonucu bu cumhuriyet içinde yer alan Makedonya bağımsız bir devlet olarak Makedonya Cumhuriyeti adıyla kurulmuştur. Nüfusu, çoğunluğu Makedon olmak üzere Arnavut, Türk, Roman, Sırp, Boşnak ve diğer kültürel topluluklardan oluşur. Türkler

yoğun olarak Üsküp, Manastır, Gostivar, Kalkandelen, Ohrid ve Resne’ de yaşamaktadırlar.

Tarih boyunca değişik kültürel toplulukların yaşadığı Makedonya’da kültürel etkileşimlerin olması doğaldır. Türkler de ilk Türk boylarının Balkanlara göç etmesiyle ve Osmanlı dönemindeki göçlerden itibaren altı yüzyıl bu topluluklarla birlikte yaşamışlar, kalanlarda yaşamaya devam etmektedirler. Doğal olarak bu etkileşimden uzak kalmaları düşünülemez. Ancak belli bölgelerde toplu olarak yaşayan Türkler kültürel değerlerinin birçoğunu küçük değişiklikler de olsa olduğu gibi yaşatmaya çalışmışlardır. Derlediğimiz Köy Seyirlik oyunları, çocuk oyunları ve Yağmur Duası, Hıdrellez gibi ritüel uygulamaları örnek olarak verebiliriz. Köy Seyirlik Oyunları, Çocuk Oyunları ve ritüel uygulamaların amacı, zamanı, uygulanış şekli, ismiyle Türkiye’dekilerle aynı olduğunu gördük.

Yaklaşık kırk elli senedir oynanmadığı söylenen Köy Seyirlik Oyunları’nı uygulamalı olarak derleyemedik, sözlü anlatımlarla yetindik. Derlemeler; 1986 yılında Ustrumca Yüksek Mahalle, Radoviş Konçe, Kanatlar, Debre Kasabası Kocacık Köyüne bağlı Novak köylerinde gerçekleştirildi.

Ustrumca ilçesi Yüksek Mahalle köyü 51 haneden oluşan ve halkının tamamı Türk olan bir köy. Kaynak kişimiz Ramazan Destan’ın verdiği bilgiye göre köy halkı yüzyıllar öncesi Karaman ve Konya yöresinden gelmiş. Yürüyerek geldikleri için de kendilerine yörük deniyormuş! Dağlık arazide kurulan köyde halk tütün ekimi yaparak ve hayvancılıkla geçimini sağlıyor. Köy halkı otuz kırk yıl öncesine kadar çeşitli değişik seyirlik oyunlar oynamışlar. Kökeni bereket bolluk törenlerine dayanan ve uzun süre ritüel özellikler taşıyan bu gösteriler zamanla eğlence amacıyla düğün, bayram gibi özel günlerde oynanan oyunlara dönüşmüş. Son yıllarda oynanmayan oyunlar unutulmuş durumda. Bilenlerin sayısı üç beş kişiyi geçmemektedir. Bu kişilerden biriside okuma yazmayı kendi kendine öğrenen, üç çocuk babası, 1933 doğumlu Ramazan Destan. Kaynak kişimiz çocukluk ve gençlik yıllarında köylerinde Kız Kaçırma, Pampir, Vaydidüle ve Yüzük oyunları oynandığını söyleyerek anımsadığı kadarıyla anlattı.

Kız Kaçırma: Nişan töreni sırasında köyün gençleri eğlenmek amacıyla oynarlardı. Bir erkeğe genç kız veya kadın elbisesi giydirilir. Bu kişinin meydana çıkmasıyla oyun başlar. Kız oyun alanında gezinirken seyircilerin arasından bir genç gelir ve kızı kaçırmak ister, kız gitmek istemez, aralarında tartışma başlar. Delikanlı kızın kolundan tutarak zorla alanın dışına doğru çekmeye başlar. Bunu duyan ve gören kızın akrabalarından birkaç delikanlı seyircilerin arasından çıkıp gelirler, kızı delikanlının elinden kurtarırlar, delikanlıyı döverler, elini kolunu bağlarlar bir hükümet yetkilisine götürürler. Kız ve delikanlı olayı hükümet yetkilisine anlatırlar, yetkili her ikisini de dinledikten sonra delikanlıyı önceden belirlenmiş kurallara göre cezalandırır ve oyun biter. Oyun açık alanda oynanır ve bütün köy halkı izler.

Pampir Oyunu: Ocak ve Şubat ayı içerisinde bir akşam erkekler tarafından oynanır. Önce bir erkeğe sakal bıyık takılır, bol ve biraz eskimiş elbise giydirilir, sırtı kamburlaştırılır, elinde sopası olur. Bir erkeğe de yerel kadın kıyafeti giydiri-

lir. İhtiyar ve kadın önde, seyirciler arkada köydeki bütün evlere tek tek giderler. Her evin önüne varınca kapıya vururlar “Pampir geldi” diye ev sahibini dışarı çağırırlar. Ev sahipleri de pampir gelmiş diye dışarı çıkarlar. Seyircilerin arasından iki genç, kızı zorla kaçırmak isterler. Kız ve ihtiyar karşı koymaya çalışırlar, bağırıp çağırırlar. Seyircilerin arasından iki, üç genç, kızın akrabası diye yardıma gelirler, kızı kaçırmak isteyen gençleri döverek meydandan uzaklaştırırlar, kızı da ihtiyara teslim ederler. Ev sahibi oyunculara yağ, un, peynir vb. yiyecekler verir. Her evin önüne vardıklarında aynı seremoni gerçekleştirilir ve hediyeler alınır. Gezme işi bittikten sonra toplu olarak okulun bahçesine gidilir, toplanan yiyeceklerden yemekler yapmak için gerekli malzemeler getirilir, ateşler yakılarak yemekler pişirilmeye başlanır. Pişirilen yemekler toplu olarak okulun bahçesinde yenir. Kaynak kişimiz oyunun amacının; eğlenmenin yanı sıra fakirlere ziyafet çekmek olduğunu söyledi.

Vaydidule : İlkbahar mevsiminde yağmur yağmadığı zaman yağmur yağdırmak amacıyla yapılan ritüel törenlerin günümüzdeki uygulaması olan Vaydidule, yetişkinlerin organizasyonu ile çocuklar tarafından yapılır. Önce yapraklanmış söğüt ağacından dallar toplanır. Organize eden yetişkin kişi tarafından bu dallar öksüz bir çocuğun üzerine sarılır, ipe bağlanır. Çocuğun öksüz olmasının tercih nedeni dualarının Allah tarafından daha iyi kabul edileceği düşüncesinden kaynaklanmakta. Bu çocuk önde, diğer çocuklar arkasında yürüyerek köydeki evleri tek tek gezmeye başlarlar. Yürürken de hep bir ağızdan “Teknede hamur. Ver Allah Yağmur” diye bağırırlar. Evlerin önüne vardıklarında ev sahibi elinde bir tas su ile dışarı çıkar “Allah sizin yalvarmanızı kabul etsin. Yağmur versin.” diyerek suyu yeşil söğüt dallarıyla süslenmiş çocuğun üzerine döker, arkasından çocuklara mısır unu, yağ, zeytin ve peynir verir. Çocuklar başka eve giderler, köyü gezip bitirdikten sonra bir evde toplanırlar, ev sahibi kadın toplanan malzemelerle “kaçamak” adı verilen, helvaya benzer özel bir yemek yapar, çocuklar toplu olarak bu yemeği yedikten sonra evlerine dağılırlar. Sıra yetişkinlerin yağmur duasına gelir. Cuma namazından çıkan köylüler hep birlikte kendilerine göre kutsal saydıkları bir yere giderler, yağmur duası yaparlar. Vaydidule ve Yağmur Duası yapıldıktan sonra yağmurun yağacağına inanılır. Kaynak kişi tarafından genellikle yağmurun yağdığı söylendi. Eğer yağmur yağmazsa, aynı tören bir hafta sonra yeniden yapılır.

Yüzük Oyunu: Kış mevsiminde erkeklerin bir odaya toplanarak zaman geçirmek ve eğlenmek amacıyla oynadıkları bir oyun. Oynamak isteyen kişiler aralarında iki grup olarak eşleşirler, diğer kişiler seyirci olurlar. Oyun için dokuz adet fincan, bir yüzük getirilir, bir tepsinin ya da düz zemin üzerine serilen bezin üzerine fincanlar ve yüzük konur. Kura ile hangi grubun yüzüğü saklayacağı belirlenir. Yüzüğü saklayacak grup diğer gruba göstermeden yüzüğü fincanlardan birinin altına saklar. Diğer grup saklanan yüzüğün hangi fincanın altında olduğunu bulmaya çalışır. Tahmin ettikleri fincanı kaldırırklar yüzük o fincanın altından çıkarsa bu kez bulan grup yüzüğü saklar, çıkmazsa başka bir fincanı kaldırırklar, bulurlarsa yine yüzüğü saklama hakkını kazanırlar. Üçüncü kaldırıpta bulurlarsa karşı gruba para vermekten kurtulurlar, bulamazlarsa aralarında önceden belirledikleri miktar kadar karşı gruba para öderler. Dördüncü kez de bulamazlarsa önceden ipe bağla-

narak tavana asılan soğan sarkıtılır ve ip hızla sallanıp bırakılır, ipin ucunda sallanan soğanı ellerini kullanmadan ağızlarıyla yakalamaları istenir. Yakalama sırasında oyuncuların komik durumları ve hareketleri diğer oyuncuları ve seyircileri güldürür. Grup, soğanı yakaladıktan sonra oyuna yeniden başlanır.

Radoviş kasabası Konçe Köyünde kaynak kişimiz Hayrullah Taif. Aynı köyde doğan Hayrullah Taif 62 yaşında, evli, sekiz çocuk babası ve öğretmen. Kırk sene dir kendi köyünde öğretmenlik yapan kaynak kişimizin anlattığına göre kırk elli yıl öncesine kadar köylerindeki düğün ve bayramlarda dramatik seyirlik oyunlar oynanıyormuş. Oyunları gördüğünü, anımsayabildiği kadarıyla anlatacağını söyledi.

Deve Oyunu: Genelde düğünlerde gelin almaya giderken eğlenmek amacıyla oynanır. Oyunda bir deveci birde deve var. Deveci kıyafet değiştirmez, yerel günlük kıyafetiyle oynar. Deve yapmak için iki kişinin omuzlarına bir merdiven veya çatal ağaç uzatılır, üzerine büyük bir kilim örtülür, kilimin arkaya gelen bölümü bağlanarak kuyruk yapılır. Devenin kafasını yapmak için beygir derisi bulunur, boyun ve kafa şeklinde kesilip dikilir, içine saman doldurulur, Ağaçtan çene yapılır, alt çene oynak olur, altından bir ip bağlanır. İp zaman zaman çekilerek çene hareket ettirilir. Kafasına da bir ip bağlanır, deveci bu ipin ucundan tutarak deveyi önden çeker, arada bir “yat deve”, “kalk deve” diye komut verir. Deve bu komutlara uyarak yatar, kalkar, zaman zaman koşarak seyircilerin arasına girip onları kovalar. Deve oyunu süresince davul ve zurna ile oyun havaları çalınır, bazen deve çalınan havaya uygun hareketler yaparak oynar.

Güreş Oyunu: Deve oyunundan sonra oynanır. İyi taklit yapan birisi oyun alanına çıkar, seyircilerin arasından bir kişide bir arı kovana (silindir şeklinde örülmüş sepet) ile urgan getirir. Urganın bir ucu sepete diğer ucu aralarında iki üç metre bırakılacak şekilde oyuncuya bağlanır. Bir kişi de cazgır olur, güreşçileri seyircilere maniler söyleyerek tanıtır (Kaynak kişi manileri hatırlayamadı), güreşi başlatır. Oyuncu sepeti karşısına alarak güreş taklitleri yapmaya başlar. Onu kucaklar yere yatırmaya çalışır, veya kendisi sepet tarafından yere yatırılıyormuş gibi değişik hareketler yapar, bazen kaçır sepet peşinden sürüklenir. Sonunda birisi güreşi kazanır. Güreş sırasında davul zurna yöresel ezgiler çalar.

Yağmur Duası: Yüksek Mahalle’de olduğu gibi burada da yağmur yağmadığı zamanlarda önce çocuklar toplanırlar. Yetişkin kişilerin yardımıyla bir kız veya erkek çocuğu “Yer Bozeli” adı verilen geniş yapraklı bitkiyi vücuduna sararak süslerler, başına kalbur koyup bağlarlar. Bu çocuk önde, diğer çocuklar arkasında köydeki evleri gezerler ve hediye toplarlar. Bu seremoni Yüksek Mahalle’deki ile aynı şekilde gerçekleştirilir.

Yüksek Mahalle’deki “Vaydidule” ile Konçe köyünde yapılan törende iki fark görüyoruz. Birincisi; bitkilerle süslenen çocuk Yüksek Mahalle’de söğüt dallarıyla süslenirken Konçe’de “Yer Bozeli” adı verilen bitkinin yapraklarıyla süsleniyor ve başının üzerine kalbur konuyor. İkinci fark ise süslenecek çocuğun Yüksek Mahalle’de öksüz olmasına dikkat ediliyor, Konçe’ de böyle bir zorunluluk gözetilmiyor.

Konçe’ de yapılan Yağmur Duası töreni başlamadan önce halk köyün dışına çıkarak taş toplar. Sonra taşları kırarak küçük parçalara ayırırlar. Bu taşlara tek tek dua okunur, duası okunan taş bir torbaya konur. Yetmiş bin taş aynı işleme tabi tutulur. Okunan taşların tamamı torbalara konulduktan sonra orada bulunan herkes birbiriyle barışır, helalleşir, hiç kimse birbirine küs ve kırgın kalmaz. Toplu olarak dua yapıldıktan sonra çuvallardaki taşlar bir dere kenarına taşınır ve suyun durgun aktığı yerde suyun içine bırakılır. Eğer suyun hızlı aktığı yere bırakılırsa yağmurun çok yağacağına, sel geleceğine, selin de çevreye zarar vereceğine inanılır.

Kanatlar köyünde kadınlar arasında seyirlik oyunlar oynandığı bilgisini aldık. Oyunlarla ilgili bilgiyi yıllar önce bu oyunları organize eden ve oynayan Gülşen Mustafoski anlatacak, Fadime Yusuf (37) ile Gülşen Mustafoski’ nin torunu Melal Yusuf (19) yardımcı olacaklar. Gülşen Mustafoski 72 yaşında, düğünlerde aşçılık yapmış, aynı zamanda kına gecelerinde oynanan oyunların organizasyonunu yapmış ve oynamış. Kaynak kişimiz oyunu şöyle anlattı; Akşam olunca kadınlar bir odaya toplanır. Ben yanımda götürdüğüm erkek elbiselerinden eski olanı giyer, elime bir baston alırd kendime erkek görüntüsü veririm. Kadınların oturduğu odaya fakir birisi gibi girerim, beğendiğim kadının yanına varır benimle oyuna kalkmasını isterim, kalkarsa kadınların “deyre” ile çaldığı ezgiye uygun olarak oynamaya başlarız. Oynarken kadına sarılır öperim, yere yatırırım. Aynı hareketi diğer kadınlara da yaparım. Oynadığım kadını bırakır başka kadına gider ve benimle oynamasını isterim, kadın “beğenmem seni” der ve oyuna kalkmazsa odadan çıkar giderim, yeni elbiselerimi giyerim, kulağıma küpe takarım, odaya döner ve beğendiğim kadını oyuna kaldırmak isterim. O kadın bana ”Sen erkeksin ama neden küpelerin var?” diye sorar. Ben de “ Annemin evlatları yaşamıyor ölüyor, beni yaşasın diye küpe takmışlar onun için ben böyleyim.* derim. Kadın benimle oynamaya kalkar, oynarken onu öperim, severim, yere yatırırım ve daha pek çok cümbüşler yaptıktan sonra oyunu bitiririz. Bu eğlenceden sonra kına yakma ve gelin ağlatma töreni gerçekleştirilir.

Kadınlar arasındaki seyirlik oyunlar konusunda Struga kasabası merkezinde de çalışmamız oldu. Bilgileri Kevser Mande ve Acuş Kelit’ten aldık. Kevser Mande 1935 Ohrid doğumlu, Struga’ya gelin gelmiş, okur yazar. Acuş Kelit’te 1934 te Ohrid’ de doğmuş ve Kevser Mande gibi Struga’ya gelin gelmiş.

Her iki kaynak kişimizin anlattığına göre Kına gecelerinde kadınlar eğlenmek için oyunlar oynuyorlar. İçlerinden birine erkek giysileri, şapka giydirebilirler, bıyık takarlar. Bir kadın da bu erkeğin karısı rolüne girer. Kadın elinde sepetle odaya girer tek tek kadınların yanına varır, aralarında şöyle konuşma geçer.

- Yumurta satıyorum, alıyor musun?
- Alacağım, yumurtaların iyi mi?
- İyi, çok güzel. Kaç tane alacaksın?
- Kaç dinar’a veriyorsun?
- Tanesi on dinar’a.

- Bana beş tane ver.

Satıcı kadın diğer kadınlara da sorar, kimisi beğenmez, kimisi pahalı der almaz, kimisi yumurtayı alır parayı vermez. Satıcı parasını alamayınca kavga başlar. Bazen satıcı kadın kocasını yardıma çağırır, o da gelir kavgaya girer. Sonra diğer kadınlar araya girerek kavgaya engel olurlar, onları barıştırırlar, birbirleriyle oynamaya başlarlar. Kadınlar deyre çalarak türküler söylerler, oynarlar, eğlenirler. Aralarında topladıkları paralarla şeker, leblebi alırlar yerler, boza içerler.

Yağmur yağdırmak için çocukların yaptığı tören Struga kasabasındaki Türk köylerinde de önceden yapılmıştı. Törensel şekli diğer anlattığımız yağmur yağdırma törenlerinin hemen hemen aynısı. Önemli değişiklik yağmur gelini olarak çocuk yerine yörenin fakir ve yaşlı kişilerinden biri oluyor, tören sonunda toplu yemek olmuyor, toplanan yiyecekler yağmur gelini olan fakir insana veriliyor. Böylece hem yağmur yağması için tören yapılıyor hem de toplanan yiyecekler fakire verilmiş oluyor.

Debre Kasabası Kocacık Köyüne bağlı Novak Köyü'nde yaptığımız çalışmalar sırasında da yine değişik oyunlar derledik. Kocacık Köyü Atatürk'ün çocukken yaşadığı köy. Novak ve çevrede bulunan dokuz Türk Köyü Kocacık Köyü'ne bağlı. Halkın geçim kaynağı hayvancılık ve gurbetçilik yani Avrupa ülkelerinde işçilik. Buradaki kaynak kişimiz 1920 doğumlu Hasan Mehmetoğlu, 11 çocuğu var, okur yazar.

Yüzük Oyunu: Kış günleri bir odada toplanan köy erkekleri eğlenerek zaman geçirebilmek için aralarında yüzük oyunu oynarlar. Oynamak isteyenler iki grup olurlar. Grupların sayısı otuz kişiye kadar çıkabilir. Oyunun oynanış şekli diğer yörelerdeki gibi ancak oyunun sonunda yenilen gruba değişik cezalar verilir. Yenen taraf hep birlikte şu maniyi söyler;

Ay şunlara varalım

Horocu başı bulalım.

Kim sakladı bu yüzüğü?

Kandile geçsin kel büzüğü

Nazlanma, domuzlanma

Gel ağam gel

Gel pašam gel

Gel sadrazam gel

Derler ve karşı gruptan bir kişinin ismini söylerler.

- Ali

- Buyur efendim.

- Otur oraya.

Sonra birbirlerine ve seyircilere

- Buna ne yapalım?

Diye sorarlar. Onlarda;

- Buna bilet keseceğiz.

Derler. Aynı maniye söyleyerek tek tek başka oyuncularını çağırırlar, her birine değişik cezalar verirler. Birinin ellerini ve ayaklarını bağlayıp bırakırlar. Birini değirmenci, birini değirmen, başka birini değirmene buğday öğütmeye gelen kadın, bir diğeri buğday öğütmeye gelen erkek yaparlar.

Değirmen olan kişiyi bir kalbur veya teneke leğenin içine dizleri ve ellerinin üstüne yüzü yere bakacak şekilde çömlterek oturturlar, üzerini çarşafı örterler. Erkek müşteri gelir elleriyle değirmen taşının arkasından bastırarak teneke leğene (veya kalburun kasnağına) vurur;

- Değirmenci, Değirmenci,

- Buyur.

- Benim buğdayımı, çavdarımı öğütebilir misin?

- Evet öğütürüm.

Der, leğeni döndürerek buğdayı öğütme taklitleri yapar. Erkek müşteri gider kadın kıyafeti giydirilmiş müşteri gelir,

- Değirmenci, Değirmenci,

- Buyur.

- Benim buğdayımı, çavdarımı öğütebilir misin?

Değirmenci;

Olmaz hanım olmaz,

Arkadaşlar buna kail olmaz.

Oluklarda su dolmaz

Al git buğdayını, çavdarını öğütmem.

Kadın yeniden sorar,

- Değirmenci, değirmenci, Kuzum değirmenci

- Buyur.

- Ela gözlerim senin olsun, öğüt buğdayımı, çavdarımı

Değirmenci;

Olmaz hanım olmaz,

Arkadaşlar buna kail olmaz.

Oluklarda su dolmaz

Al git buğdayını, çavdarını öğütmem.

Kadın;

- Değirmenci, değirmenci, Kuzum değirmenci

- Buyur.

- Güzel yanaklarım senin olsun, öğüt buğdayımı, çavdarımı

Değirmenci;

Olmaz hanım olmaz,

Arkadaşlar buna kail olmaz.

Oluklarda su dolmaz

Al git buğdayını, çavdarını öğütmem.

Kadın daha sonraki nakaratlarda dudaklarını, memelerini teklif eder ama de-
ğirmenciği ikna edemez. En sonunda;

- Değirmenci, değirmenci, Kuzum değirmenci

- Buyur.

- Bütün vücudum senin olsun, öğüt buğdayımı, çavdarımı, çocuklarım açtır
bu gün

Değirmenci;

Oldu hanım oldu,

Arkadaşlar buna kail oldu.

Oluklarda su doldu

Öğüteceğim buğdayını, çavdarını

Der ve oyun sona erer.

Yenilen grubun oyuncularının ellerini arkasından bağlayarak tavana iple
asılan ve sallanan soğanı ağızlarıyla yakalama, bir kaba konan yoğurt veya başka
şeylerin içine atılan yüzüğü elleri arkalarında bağlı olarak ağızlarıyla bulup
çıkarma vb. cezalar verilir. Bazen cezalarda, sözlerde ve isteklerde çok ileri gidil-
diği, bu nedenle kavgalar çıktığı için artık oynanmadığı söylendi.

Komita Horosu: Düğünlerde on iki kişiyle oynanır. Oyuncular değişik kıya-
fetler giyerler, sopadan silahlar yaparlar. Bunlara komita denir. İçlerinden biri
komita başı olur, oyunu o yönlendirir. Komita başı “Şurada hırsız var.” der komi-
tecileri oraya yönlendirir baskın yapıp hırsız yakalarlar veya “Şurada düşman
askeri var.” der düşmanlarla savaşır ve onları yenerler. Oyun bu şekilde oynanır
ve sonuçlanır. Komita oyunu oynanırken davul zurnayla komita havası çalınır,
türküsü söylenir. Kaynak kişimiz ve derleme sırasında bulunan kişiler türküyü
bilmediklerini söylediler.

Arap Oyunu: Düğünlerde eğlenmek için oynanır. Bir kişiye sakal takılır,
vücudunun görünen kısımları isle boyanır, sırtına kambur yapılır, elinde ucu
topuzlu bir sopası, omuzunda içi kül dolu torbası olur. Sopayla kızlarını kaçırmaya
gelenlere vurur, torbasındaki kili üzerlerine atarak kızlarını korumaya çalışır.
Arap'ın bir karısı ve sekiz tene kızı olur. Kadın ve kız rollerini yapacak erkek
oyunculara kadın kıyafeti giydirilir. Arap türküsü söyleyerek karısı ve kızları ile
oyun alanına girer. Hep birlikte oynarlarken seyircilerin arasından bazı kişiler
kızları kaçırmaya çalışır. Arap karısına kızar, bağırır çağırır. Sonra kızlarını isimleriyle
çağırır, kızlar gelirler, Arap onlara da kızar, onlarda zorla kaçırıldıklarını söyler-
ler. Yeniden hep birlikte oynamaya başlarlar. Arap;

Kız Fatimem

Madem uçurdular,

Dağdan dağa seni kaçırdılar

Fadime kız korkar idi

Toplayarım al kına ister

Malın bana göster.

Türküsünü söyler. Seyircilerden bazı kişiler kızları tekrar kaçırmaya ve oyun
bu şekilde devam eder.

Yağmur Duası: Köyden iki üç yaşlı kadın köyü gezerler, buğday, pirinç, yağ, peynir, şeker toplarlar. Namazlık adı verilen yere gidip “kaçamak” adı verilen yemeği yaparlar. Köy halkıda buraya gelir. Bir direk yeşil dallarla süslenir üzerine büyük bir tepsiyle yapılan yemekten konur. Herkes gelip yemekten birer parça alıp yer. Sonra yemeği yapan yaşlı kadınlar önde bütün köy halkı arkalarında köyü gezmeye başlarlar. Herkesin elinde birer kova su bulunur, gezerken bu suyu birbirlerine atarlar. Aynı zamanda;

Teknelerde hamur
Tarlalarda çamur
Ver Allahım yağmur
Ver Allahım yağmur

Tekerlemesini söylerler. Köyü gezdikten sonra dua tamamlanır. Kaynak kişimiz duadan sonra mutlaka yağmurun yağdığını söyledi. Son yıllarda yapılmadığını, nedeninin gençlerin artık bu tür şeylere inanmadığından kaynaklandığını söyledi.

Mısır Kaynatma: Eski takvime göre Mart ayının birinci günü (yeni takvime göre 13. Günü) koyunları olanlar evlerinde mısır kaynatırlar bir bölümünü komşularına dağıtırlar kalan bölümünü de koyunlara yedirirler. Yedirirken de “Biz size yemek veririz sizde bize süt, peynir vereceksiniz.” derler. Koyunların sağlığı, kuzuların sağlıklı doğması için dua ederler. O gün köyün çocukları yüzlerine boyalar sürerler ve toplu olarak köyü gezerler. Çocuklara hediye olarak para verilir. Gezerken “yılbaşı geldi.” diye maniler söylerler (kaynak kişimiz manileri hatırlayamadığını söyledi). Eski takvime göre Mart ayının biri yeni yılın başlangıcı olarak kabul ediliyor ve kutlanıyor.

Derlediğimiz oyun ve törenlerle ilgili aldığımız bilgilerden;

1 - Oyunların önceleri canlanma ve üremeyi kolaylaştırmak, bereket ve bolluğu sağlamak, yaşamı kutsamak amacıyla toplu törenler şeklinde yapıldığı, insanlığın bilinç düzeyinin gelişmesi, olayların neden ve niçinlerinin çözümlenmesi sonucu törensel niteliğini yavaş yavaş kaybederek eğlence amacıyla oynandığı, günümüzde de artık hiç oynanmadığı,

2 -Kırk elli yıl öncesine kadar eğlenmek amacıyla düğün, bayram, hıdrellez, ve diğer özel günlerde oynanan oyunların beğeni ile izlendiği, seyirciler arasından da oyunlara katılımların olduğu,

3 -Yine son yıllara kadar inanç kaynaklı olarak gerçekleştirilen ve halkın topluca katıldığı Yağmur Gelini, Vaydidule adı verilen törenlerle Yağmur Duası'nın sosyal, kültürel ve teknolojik gelişimden dolayı yapılmadığı,

4 -Açık alanlarda oynan oyunları bütün köy halkının birlikte izlediği,

5 - Oyunları oynayan kişilerin sevildiği, ilgi gördüğü,

6 - Anadolu'dan Balkanlar'a göç eden Türklerin öz kültür değerlerini son yıllara kadar nesilden nesile aktararak yaşattıkları sonucuna varabiliriz.

KAYNAKLAR

Acuş Kelit, 1934 Ohrid doğumlu, Struga'ya gelin gelmiş.

Fadime Yusuf, Radoviş Kanatlar köyü, 1949 doğumlu.

Gülşen Mustafoski, Radoviş Kanatlar köyü 1914 doğumlu,

Hasan Mahmetoğlu, Debre Kasabası, Kocacık/ Novak Köyü, 1920 doğumlu

Hayrullah Taif, Radoviş Konçe köyü 1924 doğumlu.

Kevser Mande, Ohrid 1935 doğumlu, Struga'ya gelin gelmiş.

Melal Yusuf, , Radoviş Kanatlar köyü, 1967 doğumlu, Gülşen Mustafoski'nin torunu.

Ramazan Destan, Ustrumca Yüksek Mahalle 1933 doğumlu.

Kültür ve Turizm Bakanlığı Halk Kültürü Arşivi. B.86.0181, B.86.0183, B.86.0186, B.86.0188, B. 86.0189

ЖҮСІП БАЛАСАҒУНИ ОЙЛАРЫНЫҢ АХМЕД ЙАСАУИДІҢ СОПЫЛЫҚ ІЛІМІМЕН ҮНДЕСТІГІ

THE SIMILAR DIRECTION OF THE THOUGHTS OF YUSUF HAS NACİP TO AHMET YESEVİ'S SUFFISM

YUSUF HAS HACİP DÜŞÜNCELERİNİN AHMET YESEVİ'NİN TASAVVUF İLİMİYLE BENZER YÖNÜ

Doç. Dr. Bahitgül P. KULZHANOVA*

Резюме

IX-XV ғасырлар аралығы түркі халықтары үшін «Ояну дәуірі» болды. Қарахан дәуірі – түркі даласында ислам дінінің берік орнап, бұл діннің мемлекеттің идеологиялық тұғырына айналған кезеңі еді. Сондықтан да болса керек, осы кезеңде дүниеге келген шығармаларда діни мазмұн басым болды. Бұл кезеңдегі түркі әдебиетінің басым бөлігін діни шығармалар құраған. Құран мен Пайғамбар хадистеріне ерекше орын беріліп отырған. Құран аяттары мен Пайғамбар Хадистерін өз сөзімен жырлауда мұсылмандық қайта өрлеу дәуіріндегі түркілік жазба әдебиеттің көш басында тұрған ғұлама Жүсіп Баласағунидің «Құтадғу билигі» түркі тіліндегі алғашқы исламшыл әдебиет болды.

Зерттеушілер пікірінше сопылық ілім ислам діні орнағаннан кейін 3 ғасырдан соң басталды. Түркі даласында сопылық ілімді дамытушы ғұламалар лек-легімен шығып, ғасырлар бойы үгіт-насихат жүргізіп отырған. Жүсіп – алғашқы исламды дәріптеушілердің бірі болса, Қожа Ахмет Йасауи – қазақ даласында сопылық ілімнің мектебін қалыптастырушы түркілік ойшылдардың көш басында тұрған данышпан.

Жүсіп дастанда қанағат, нысап сипатын Оғдұрмыш бейнесі арқылы көрсетеді. Шығарма авторы сопылық ілімнен хабары бар екенін Оғдұрмыштың елден жырақ өмір кешуімен, Оғдұрмыш тарапынан айтылған үгіт-насихат арқылы береді. Оғдұрмыш айтқан дидактикалық ойлар Ахмед Йасауи хикметтерімен толық үйлеседі. Сондықтан да біз мақаламызда Ж.

* Al Farabi Adındaki Kazak Milli Üniversitesi Filoloji ve Dünya dilleri Fakültesi Filoloji uzmanı, Doçent. Almatı/KAZAKİSTAN

Баласағунидің Оғдұрмыш арқылы берілген ой-пікірлерінің Қожа Ахмед Ыасауи хикметтерімен үйлесетініне назар аудардық.

Тірек Сөздер: Жүсіп хас Хажиб, Қутадғу билиг, Ояну дәуірі, Қарахандар дәуірі.

Abstract

The period from the IX-th and the XV-th centuries was the "The Age of Enlightenment" for Turkic people. Karakhan age was the time when Islam was established as a strong religion as well as ideological platform of the state. That's why all the literature which was born at that period was based on Islamic content. The most of Turkic literatures which were written during that period were religious piece of arts. The theme about Kuran and the Prophet Muhammad was taken as the main topic. So, the first huge literature which was based on khadises of prophet, ayats of Kuran and the whole Islam was "The Kutadgu Bilig" written by Zhusup Balasaguni.

According to scientists, Sufism began three centuries after the establishment of Islam. A lot of savants who were continuers of Sufism made agitation for centuries. Zhusup - is one of the first Islamic distributor, Kozha Ahmed Yassau is the first founder of Sufism in Kazakhstan.

Descriptions of contentment and conscience are showed with the help of the character Ogdurmush in Zhusup's epos. The presence of author's Sufism can be seen in the fact that Ogdurmush lived far away from the people, and propaganda of Ogdurmush. Didactic ideas said by Ogdurmush are associated with Ahmed Yasay's hikmets. Therefore, we paid attention to the interconnection of ideas of Zh. Balasaguni expressed by Ogdurmush and Ahmed Yasau's hikmets.

Keywords: Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig, the period of Qarakhan, age of awaking.

Öz

Türk kültürü doğunun manevi dünyasıyla aynı seviyede gelişme göstermiş, komşu devletlerin kültürüyle sıkı ilişkiler içerisinde gelişmiştir. Arap, İranlılarla beraber Türk halkları da doğu kültürünün gelişmesine katkıda bulunmuştur.

IX-XV yüzyıl arası Türk halkları için "Uyanma Devri" olmuştur. Türk bozkırlarında Karahanlılar devrinde İslam dini yayılmış ve din devlet ideolojisi açısından önemli noktaya gelmişti. Bu yüzden bu devirde yazılan ve ortaya çıkan eserler genelde dini anlam taşımıştır. Türk edebiyatının çoğunluk grubunu dini eserler oluşturmuştur. Kuran ve Peygamber efendimizin hadisleri önemle ve titizlikle anlatılmıştır. Kuran ayetleri ve Peygamber efendimizin Hadislerini kendi sözleriyle anlatan, Rönesans devrinde Türk yazılı edebiyatının ilk sırasında yer alan bilgin Yusuf Has Hacıp'in "Kutadgu Bilig" Türk dilinde yazılmış ilk İslam edebiyatı olmuştur. Yusuf Has Hacıp ilk İslam propagandacılarından olmuştur. Destanda

kanaatı Ogdurmuş suretiyle ifade etmiştir. Yazar tasavvuf ilminden haberdar olduğunu Ogdurmuş'un memleketinden uzak yerlerde yaşamasiyla, Ogdurmuş tarafından söylenen nasihat aracıyla vermiştir. *"Tasavvuf yolu Kuran ve Hadislerden ilham alarak yola çıkmıştır. Tasavvuf, insanoğlu toplumunun ilk devrinden var olmuştur ve birçok medeniyetler tarihinde kendine has yol bırakmıştır"*.

Demek ki tasavvuf – Allah'ın verdiği güzelliği ve sevincine kanaat etmek, şükretmektir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere Türk düşünürleri eserlerinin temelini Kuran ayetleri ve Peygamber hadislerinden almıştır. Hoca Ahmet Yesevi Türk düşünürlerinin önemli şahsiyetlerindendir. Tasavvuf İslam dininden üç asır sonra başlamıştı. Tasavvuf ilimini geliştirmek ve propaganda yapmak isteyen bilginler yeterli seviyede olmuş ve yüzyıllar boyu nasihat çalışmalarını yürütmüştür.

Ogdurmuş'un ifade ettiği didaktik düşünceler Ahmet Yesevi hikmetleriyle aynı yola çıkmaktadır. Bu yüzden tebliğimizde Yusuf Has Hacib'in Ogdurmuş aracıyla verdiği düşünce fikirleri üzerinde duracağız.

Anahtar Kelimeler: Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig, Uyanma Devri, Karahanlılar devri.

Түркі халықтары мәдениеті де шығыстың рухани әлемінен қалып қоймай, іргелес елдер мәдениетімен тығыз байланыста дамыды. Араб, парсылармен бірге түркілер де шығыс мәдениетінің өркендеуіне зор үлес қосты.

IX-XV ғасырлар аралығы түркі халықтары үшін «Ояну дәуірі» болды. Қарахан дәуірі – түркі даласында ислам дінінің берік орнап, бұл діннің мемлекеттің идеологиялық тұғырына айналған кезеңі. Сондықтан да болса керек, осы кезеңде дүниеге келген шығармаларда діни мазмұн басым болды. Бұл кезеңдегі түркі әдебиетінің басым бөлігін діни шығармалар құраған. Құран мен Пайғамбар хадистеріне ерекше орын беріліп отырған. Құран аяттары мен Пайғамбар Хадистерін өз сөзімен жырлауда мұсылмандық қайта өрлеу дәуіріндегі түркілік жазба әдебиеттің көш басында тұрған ғұлама Жүсіп Баласағунидің «Қутадғу билигі» түркі тіліндегі алғашқы исламшыл әдебиет болды.

А.Н. Самойлович XI-XVI ғасырларда Орта Азияда пайда болған бүкіл түркі ескерткіштері бір әдеби дәстүрде, бір әдеби тілде хатқа түскен деп мәлімдеген.

Ж. Баласағуни ұзақ уақыт қалыптасып қалған әдеби дәстүрді бұзып, өзінің дидактикалық туындысын түркі тілінде жазып, түркілік өркениетке баға жетпес рухани мұра қалдырса, Қ.А. Йасауи сопылық ілімді насихаттау мақсатымен түркі тілінде көркем де әуезді хикметтерін тудырды.

«...Сол арқылы өзінен кейінгі ұлы шайыр Әлішер Науаидің түркі тілінде кемелді туындылар жазуына жол салды. Бұл сұрлеу келе-келе даңғыл арнаға

айналып, түркі тіліндегі шығармалардың жаңа бағытта өркендеп, қанат жаюына мұрындық болды.

... Мұнымен қатар ол суырып салма дәстүріндегі ауызекі әдебиетімізге араб, парсы әдебиетінің озық үлгілерін шебер астастыру арқылы поэзияның жаңа серпін алуына жағдай жасады» (М. Жармұхамедұлы, 1999:15).

Ғұлама бабамыз Жүсіптің шығармасында көтерілген сарындар сол дәуірлердегі түркі әдебиетінде кеңінен қозғалған, әр түрлі деңгейде шешімін тапқан тақырыптар болатын. Ж. Баласағунидің «Қутадғу билигінің» орта ғасырлық тарихтан қалдырған ойлары көп.

Ж. Баласағуни исламды өз жүрек қалауымен түсініп қана қоймай, Алланы тануға, Пайғамбар хақтығы мен Құран Кәрім шындығын тануға жетелейді. Исламның ғажап сырларын өз дастанына арқау еткен. Қайткенде ізгі қоғам мен тұғырлы мемлекет құрмақ керек деген идеялық бағытты арқау еткен Қараханид дәуірінің бірегей туындысы «Қутадғу билиг» дастаны сопылық сарынды өзекті желі етіп алды. Ж. Баласағуни шығармасынан уақыттың өтпелілігі, ғұмырдың қысқалығын сезіне білу, дүниеқор болмауға шақыру, рухани тазару, рухани жетілуді мақсат еткен сопылық көзқарасты танимыз. Сопылық – исламның қайнар бұлағынан туындаған рухани құндылық, фәни дүние рахатын тәрк ету, Алла тағалаға құлшылық етудің ең жоғарғы сатысы.

«Сопылық жолы өз бастауын Құран мен Хадистен алады. Сопылық таным белгілері адамзат қоғамының алғашқы дәуірінен байқалып, бірқатар өркениеттер тарихында өзіндік із қалдырды» (А. Әбдірасылқызы. 2007:5).

Зерттеушілер пікірінше сопылық ілім ислам діні орнағаннан кейін 3 ғасырдан соң басталды. Түркі даласында сопылық ілімді дамытушы ғұламалар лек-легімен шығып, ғасырлар бойы үгіт-насихат жүргізіп отырған. Жүсіп – алғашқы исламды дәріптеушілердің бірі болса, Қожа Ахмет Йасауи – қазақ даласында сопылық ілімнің мектебін қалыптастырушы түркілік ойшылдардың көш басында тұрған данышпан.

Ж. Баласағуни шығармасын жазардан бұрын Аллаға мінәжат айтады, жаратушыдан медет тілейді. Бұдан соң барып пайғамбарды, төрт сахабаны сипаттайды. Йасауи де хикметтерінің соңында Аллаға мінәжат айтса, Алланың жердегі бірден-бір өкілі Мұхаммед пайғамбарымыздың өзгелерден артық туған болмысын өзгелерге үлгі тұту үшін лайықтап сомдайды.

Дастанды бұлай бастау ислам елдері ақындарында ертеден келе жатқан дәстүр. Бұдан ақынның Алланың бұйрығына шын берілгендігін, имандылығын танимыз. Дастандағы бақытты, әділетті, парасатты қоғам тіршілігінің бір тірегі – қанағат, нысап сипатының Одғұрмыш бейнесі арқылы көрініс табуы, Одғұрмыштың елден жырақ жалғыздықта ғұмыр кешіп, өзін біржолата Хақ жолына арнауы, дәруіш тарапынан айтылған үгіт-насихаттардан шығарма авторының сопылық ілімнен хабары мол екені көрінеді. Дастандағы билеуші мен уәзір *Одғұрмыш тақуалығын табиғи түрде қабылдап, ерекше түсіністікпен қарап, одан керек кезінде ақыл-кеңес*

алып отырады. Дастан жазылған кезде түркі топырағында сопылықтың кең қанат жайғаны байқалады. Яғни, сопылық ілім бұл кезең үшін қалыпты құбылыс болған.

Дастанда Одғұрмыш айтқан дидактикалық ойлар Ахмед Йасауи хикметтерінде айтылған ойлармен толық үйлеседі. Себебі, екі ғұлама да сусындаған қайнар көздер – Құран мен сунна. Йасауи сөзімен айтсақ:

Менің хикметтерім Алладан Пәрман

Оқып ұққанға бар мағынасы – Құран.

«Қутадғу билиг» болсын, «Диуани хикмет» болсын адам өмірінің алтын арқауы – өмірдің сыр-сипатын, имандылық пен адамгершілік ұстанымдарын, жамандық пен жақсылықты, жалпы ислам дінінің шарт-қағидаларын негізгі өзек етіп алады.

«...Ақын адамның бұл дүниедегі өмірі баянсыз болғандықтан, мұндағының бәрі де тұрақсыз, дүние-мүлік, ізгі қарым-қатынастың бәрі де уақытша, сол себепті, ертеңгі, алдағы яғни ол дүниедегі бақи өмірге өтіп, шексіз қуанышқа жету үшін, Аллаға беріле құлшылық етуден басқа ешнәрсе жоқ деген пікір ұсынады. Мұның бәрі, ақын пайымдауына, дүние қызығын тәрк еткен дәруіштік таза жолмен ғана іске асады – дейді» (М. Жармұхамедұлы, 1999:46).

Ж. Баласағұни еңбегінде Одғұрмыш дәруіштік жолға түсу арқылы жеке басының ғана о дүниелік мүддесін көздесе, Қ.А. Йасауи өзі осы жолға түсе отырып, бүкіл мұсылман халқының қамын ойлайды. Сопылық жолға түсудің қиыншылықтары туралы сөз қозғайды.

«Қутадғу биликте» дүниенің өзгермелілігі, бақыттың баянсыздығы, әдеп пен әдепсіздік, надандық пен білімділік парқын әр қоғам адамына түсінікті тілмен өсиет-өнеге ретінде қалдырған. Йасауи хикметтері де әділдік, шапағаттық, мейірімділік, тазалық, ойлылық сияқты игі нәрселерге үндейді:

Бисмиллаһ – деп сөз бастап, хикмет айтып,

Шәкірттерге дүррі гауһар шаштым міне

Тақуалық жолын тұтып, қайғы жұтып,

«Дафтар сани» беттерін аштым міне.

«Қожа Ахмед Йасауи хикметтері тақуалық ғұмыр, ғаріп, пақыр, жетімдерге пана болып, қамқорлық жасау, Алла елшісінің жолын ұстау, өмірді босқа өткізбеу һәм Құрани кәрімнің сұр, аяттарындағы уағыздар мен Мұхаммед Пайғамбарымыздың хадистеріндегі өсиетнамаларды еске түсіреді. Сайып келгенде ұлы ақын бұрынырақта ғұмыр кешкен мұсылман шығысының ойпаздары мен даналарының кәміл адам тәрбиелеу туралы идеясын алға тартады, әрі ол сопылық тағылым, дәстүрмен сабақтасып жатыр» (Ө. Дербісәлиев, 1995:78).

Баласағуни дастанындағы кейіпкер Айтолды байлық пен дәулеттің баламасы ретінде алынған. Мансап та, атақ та, дәулет те уақытша. Бүгін басыңа қонған бақ, ертең жоқ. Дүние қызығы қанша қусаң да жеткізбейді. Дүниеге алдануға болмайды, түбі ол опасыз. Айнымалы. Толған айдың бір кезде кішірейетіні секілді өмірдің қызығы да тұрақсыз, өтпелі. Сондықтан да автор дүниеге тым құнығудан сақтандырады. Алла тағаланың берген сыйы мен нығметіне шүкірлік қылу, азға қанағат қылу, сабырлы болу, нәпсі, ғибадат, күнә, азап, қорқыныш, жақсылықтан үміт ету – бәрі дастан мазмұнындағы сопылық таныммен байланысты ұғымдар. Сол сопылық таным-түсінік дастанда Одғұрмыш бейнесі арқылы сипаталады. Одғұрмыш өмірдің бар қызығынан безіп, тәркі дүние жолына түскен дәуріш. Одғұрмыш бейнесі – қанағат сипатында алынған кейіпкер. Жүсіп Одғұрмыш бейнесі арқылы өзінің көзқарас танымын көрсетеді, адам жан-дүниесіне терең бойлап, өмір мәнін таныта түседі. Одғұрмыш бес күндік жалғанның қызығынан безінеді, Күнтуды Елік шақырғанда күйбең тіршілікке қайта келгісі келмейді, патшаға қызмет етуден, адамға кіріптар болудан бас тартады.

Дүниеден қашып мұнда келіп ем,

Не деп қайта ораламын кері мен.

Алла ісіне арнағанмын өзімді

Кісі ісіне баспан, тидым өзімді (3695-9666). (А. Егеубаев, 1986).

Патша Өгдүлмішті үш рет жұмсап, Одғұрмышты сарайға қайта-қайта шақыртады. Бірақ дәуріш патша сарайына бармайды. Атақ пен мансаптан, дүние-мүліктен бас тартады. Ол бұл дүние қызығының алдамшы, әрі баянсыздығын таныған жан. Өмірдегі пенделік іс-әрекеттерге налып, содан арылуды, тазаруды көздейді. Барлық пенделік атаулыдан ада мекен іздеп, тазалыққа, пәктікке ұмтылады. Оқшауланады. Рухани ішкі әлемі таза, өзін біржолата Хақ жолына арнайды.

Қуып нетем ас пен киер киімді,

Жаппар ием кем қылмайды күйімді.

Шырмалса адам бұл дүние ісіне

Ол дүние қамы кірмес түсіне (3340 -бәйіт)

Бұл дүние құты аздырар, кездірер,

Құдайдан да, иманнан да бездірер (3525 -бәйіт)

Дәуріш Одғұрмыш бұл тіршілікте адам өзін байлық пен мансапқа арнап, Алланы ұмытуға болмайтынын, өзін күпірлік әрекеттерден сақтандыру керек екенін, дүниенің рухани құндылықтарын салмақтай қарап, ізгі істер жасауға уағыздайды.

Патша дәурішті үшінші рет шақырғанда ғана, жай әңгімелесуге, өсиет-ғибрат айтуға шақырады. Оның ақыл-кеңесін тыңдайды. Содан соң өз

мекеніне қайтады. Бұл Оғдүлмішке ой салады. «Жасы келген адам дүниеден безу керек пе?» деген сауалға Оғдүрмыш: «Адамға жақсылық жасау үшін қызмет ету – сауап» дейді. Баласағуни: «Дүние – бекет, сен – керуен, өтпелі» дей отырып, фәни дүние жалғандығын, өтпелілігін тани отырып, адам рухын биік сатыға көтеретін сопылыққа оң көзқараспен қарайды, адами саф болмысынды бұл дүние ісімен байланыстыра отырып, сақтап қалуды ұсынады. Өмір мәні дүние тіршілігін адал атқару, адами болмысты фәни дүниенің лас істеріне құл қылмау.

Бай, кедейді теңер өлім бір демде,
Бірдей болар кара жерге кіргенде
Сұқтанасың сен дүние жиғалы,
Сұқтанады өлім сені тыйғалы (3616-3617)

Баласағұн айтпақ ой – о дүниенің, өлімнің хақ екенін мойындау.

Автор дастанда Оғдүрмыш бейнесіне терең мән береді. Дастанда Күнтуды да, Оғдүлміш те Оғдүрмышты ерекше құрметтейтіні көрінеді. Жүсіп дастанда Оғдүрмыш бейнесін дәріптеу арқылы сопылыққа қатысты оң көзқарасын білдіріп отырған. Акын Оғдүрмыш арқылы сопылық ілімінің ізгілігін дәріптегісі келеді. Дастанда төрт кейіпкердің сұрақ-жауабы түрінде баяндалатын оқиға желісі бастан-аяқ Мұхаммед САЛЛА АЛЛАХУ ӘЛӘЙҺИ УА САЛЛАМ хадистерімен өріліп отырады десек қателеспейміз. Пайғамбар Хадистері *Жүсіп Баласағуни дастанының негізгі желісін құрап отыр*. Себебі, қоғамдағы барлық адамгершілікке қатысты мәселелер, этика мәселелері Пайғамбар хадистерінде толық қамтылған. Жүсіп Баласағуни хадистерді терең меңгерген жан. Хадистер бүкіл поэманың ұйтқысы. Дүниенің өзгермелілігі, барлық пен мансаптың баянсыздығы, мұның бәрі Алланың әмірімен жүріп отыратын құбылыс екендігі шығармадағы өзекті сарын. Мұндай насихаттың түпкі мақсаты – адамды ынсаптылыққа, қанағатшылдыққа шақыру. Алла тағаланың берген сыйы мен нығметіне шүкірлік қылу, азға қанағат қылу, сабырлы болу. Шығармада қоғамдағы барлық өмір сүру этикасы ислам ілімі негізінде баяндалады. Ғұлама осы негізді еңбегіне арқау ете білген. Дастанның өн бойы тұнып тұрған этика, мораль.

Дастандағы ең басты ұғым – қанағат. Қазақ күні бүгінге дейін осы қанағатпен өмір сүруде. Оған даналық, тауфик, сабырлылық сияқты асыл ұғымдарды сыйғызады. Өмірдің өтпелі қызығы мен дырдуынан баз кешкен Оғдүрмыш (Қанағат) та өзі ұстанған принциптен айнымайды. Пендені адамгершілік пен имандылыққа шақырады. Дастанның өн бойында осы асыл қасиеттер тілге тиек етіліп отырады. «*Сабыр етсең – іс байлыққа басады, шүкір қылсаң – байлық асып-тасады, Шүкіршілік қылғанның ырысы артады*», «*Сабырлы кісі тілегіне жетеді*», «*Сабырлы ер аққу ұстайды*» немесе «*Ұстамсыздық – бар бәленің көзі*», «*Асығыс түбі – өкініш*», – деп бірнеше бәйітте жырласа, осы қасиет Әнас ибн Малик (р.л.ғ), Имам Әбу

Мансур Ад-Дәйләми риуаят еткен Пайғамбар хадисінде «Имандылық екі жартыдан құралады. Бір жартысы – сабырлылық, екінші жартысы – шүкірлік» (Абдуссамад Махат, 20052) деп берілген. Демек, сопылық – Алланың берген қызығы мен қуанышына қанағат ету, шүкірлік қылу.

Жақсы мен жаманды, ақ пен қараны, жәннат пен тозақты салыстыру – діни әдебиеттің негізгі шарты. «Қутадғу билиг» дастаны да, Қожа Ахмед Йасауи хикметтері де исламның негізгі қағидаларын ашып көрсеткен, ислам қағидаларын көркем тілмен жеткізген поэзиялық туындылар. Авторлар мұсылман дінінің қағидаларына сүйене отырып, адамзат баласын адамгершілік, ізгілік, рухани тазалық пен рухани кемелдікке, толысуға, имандылыққа шақырады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Абдуссамад Махат, Сандыбаев Жалғас. (2003), Сахих Хадистер. Алматы.
2. Әбдірасылқызы, А. (2007), Қожа Ахмет Йасауидің ақындық әлемі. Алматы
3. Дербісәлиев, Ә. (1995), Қазақ даласының жұлдыздары. Рауан, Алматы.
4. Егеубаев, А.(1986), Жақсының аты, ғалымның хаты өлмейді. Кітапта: Ж. Баласағұн. Жазушы, Алматы.
5. Жармұхамедұлы, (1999), М. Қожа Ахмет Иасауи және Түркістан. Ғылым, Алматы.

XIX. YÜZYIL ÂŞIK ŞİİRİNDE TASAVVUFİ MOTİFLER

XIX ƏSR AŞIQ ŞEİRİNDƏ TƏSƏVVUFİ MOTİVLƏR

SUFISTIC MOTIFS IN THE XIX CENTURY ASHUG POEMS

СУФИЙСКИХ МОТИВОВ В XIX ВЕК АШУГСКИХ СТИХОТВОРЕНИЯХ

Nailə ƏSKƏR*

Öz

XIX. yüzyl, âşık sanatı ve geleneğinin tamamiyle biçimlendiği ve ürünlerinin çok olduğu bir zamandır. Bu dönemde âşık şiirinin ve musikisinin çok yönlü özellikleri sabitlenmekte, destancılık ve meclis sanatkârlığı gelişme devrini yaşıyordu. Hiç rastlantı değildir ki bu yüzyl büyük sanatkârlar yetiştirmiştir. Her şeyden önce, onların dokundukları konuları artık öz tanıdıklarından yeteri kadar farklılık taşıyordu. XIX. yüzyl âşıklarının işlediği konular çeşitli ve renkliydi. Hayatın gerçeği, geçim meseleleri, gündelik kaygılar vb. konular şiire getirilerek sosyal âşık şiiri biçimlendiriyordu. Ancak bütün bunlara bakmayarak âşık yaratıcılığının esası sözsüz ve liriktir. Lirik şiirler, güzellemler bu dönem âşık şiirinin esas mayasını teşkil ederdi. İnsan ve tabiat güzellikleri, insanın dahili âlemi, dünyaya, ahlakî değerlere verilen kıymet, dini ve didaktik konular tez-tez başvurulmuş âşık şiirleri arasında idi. Bu dönem âşıklarından Âşık Alı, Âşık Şenlik, Dollu Mustafa, Âşık Dilgem, Âşık Elesger vb. âşıkların şiirlerinde dinî-tasavvufî motifler çok güçlü idi.

Bu yazıda, XIX. yüzyl âşıklarının yaratıcılığına kısa bir bakış yapılarak, âşık şiiri konularına ayrılarak dinî-tasavvufî şiirler tahlil edilecektir.

Anahtar Kelimeler: XIX. yüzyl, âşık, tasavvuf, din, şiir.

Xülasə

XIX əsr aşıq sənəti və ənənəsinin tamamilə formalaşdığı, məhsuldar olduğu zamandır. Bu dövrdə aşıq şeirinin və musiqisinin çoxcəhətli xüsusiyyətləri sabitləşir, dastançılıq və məclis sənətkarlığı intibah dövrünü yaşayırdı. Hec təsadüfi

* AMEA Folklor İnstitutu, Bakı/AZERBAIJAN
(qaracantali@live.com)

deyildir ki, bu əsr böyük sənətkarlar yetişdirmişdir. Hər şeydən əvvəl, onların toxunduqları mövzular artıq öz sələflərindən kifayət qədər fərqlənirdi. XIX əsr aşıqlarının işlədiyi mövzular əlvan və rəngarəng idi. Real həyat həqiqətləri, məişət məsələləri, gündəlik qayğılar və s. kimi mövzular şeirə gətirilərək ictimai aşıq şeiri formalaşdırılırdı. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, aşıq yaradıcılığının əsas məğzi, sözsüz ki, lirikadır. Lirik şeirlər, gözəlləmələr bu dövr aşıq şeirinin əsas mayasını təşkil edirdi. İnsan və təbiət gözəllikləri, insanın daxili aləmi, dünyaya, əxlaqi dəyərlərə verilən qiymət, dini və didaktik mövzular tez-tez müraciət olunan aşıq şeirləri arasında idi. Bu dövr aşıqlarından olan Aşıq Alı, Aşıq Şenlik, Dollu Mustafa, Aşıq Dilqəm, Aşıq Ələsgər və s. aşıqların şeirlərində dini-təsəvvüfi motivlər çox güclü idi.

Bu yazıda XIX əsr aşıqlarının yaradıcılığına qısa nəzər salınacaq, aşıq şeiri mövzulara görə ayrılaraq dini-təsəvvüfi şeirlər təhlil ediləcəkdir.

Açar Sözlər: XIX əsr, aşıq, təsəvvüf, din, şeir

Abstract

XIX century is a productive time which ashug art and the tradition are completely formed. During this period multilateral characteristics of the ashug poems and ashug music were stabilized, the art of a narrator and craftsmanship lived in its renaissance period. It is no coincidence that this century has produced great artists. Above all, their topics were quite different from its predecessors. The XIX centuries ashugs topics were bright and colorful. Bringing the themes such a realities of real life, domestic issues, and everyday concerns to poetry public ashug poetry were formed. But despite all this, the essence of ashug creativity of course, is the lyrics. Lyric poems was the basis of ashug poem for this period. Human and natural beauty, the man's inner world, the price of moral values, religious and didactic themes were among frequently addressed topics. In Ashug Ali, Ashug Shenlik, Dollu Mustafa, Ashug Dilgam, Ashug Alasgar and in other ashug's poems religious - mystical motifs were very strong.

In this article, we will take a look at XIX century ashugs' creativity and religious-mystical poems will be analyzed.

Keywords: XIX century, ashug, Sufism, religion, poetry

Резюме

XIX век было продуктивное время которое ашугского искусства и традиция полностью сформирован. В течение этого периода многосторонних характеристик ашугские стихи и музыки стабилизировались, ашугского искусства и мастерство жил в период Возрождения. Это не совпадение, что это век породил великих художников. Прежде всего, их темы были весьма отличается от своих предшественников. Ашугов XIX века были яркие и красочные темы. Приведение таких реальные темы реальной жизни,

внутренние проблемы, и повседневные проблемы общественного ашугскому поэзии были сформированы к поэзии. Но, несмотря на все это, сущность творчества ашугского конечно, это лирика. Ашугские стихи лирической поэмы был основой для этого периода. Человек и природная красота, внутренний мир человека, цена нравственных ценностей, религиозных и дидактические темы часто были среди тем, затрагиваемых. В Ашуг Али, Ашуг Шенлик, Ашуг Мустафа, Ашуг Дильгам, Ашуг Алескер и в стихах других ашугов были очень сильные религиозно - мистические мотивы.

В этой статье, мы будем взглянуть на творчество ашугов XIX века и религиозно-мистических стихотворений будут проанализированы.

Ключевые слова: XIX век, ашуг, суфизм, религия, поэзия

Türkün tarixi qədər qədim olan ozanlıq sənəti uzun təkamül yolu keçərək bugünkü vəziyyətinə gəlib çatmışdır. XVI əsrdən sonrakı tarixi inkişaf yolunu izləyərək bu ənənənin necə bir yol keçdiyini müşahidə edə bilərik. Artıq bu dövrdən sonra Aşıq söz və musiqi sənətini sintezləşdirərək onu tamaşaçıya təqdim edən, eyni zamanda məqamına görə improvizə edən və bədahətən söz söyləyən xalq sənətkarıdır. Böyük auditoriyalara xitab edən, hər yaşdan və cinsdən tamaşacısı olan Aşıq, həm də, bəzən günlərlə davam edən dastan gecələrini, bəzən toy və mərasim şənliklərini idarə edən bir rejissordur. Lakin aşığın vəzifəsi bunlarla bitmir, bu xalq sənətkarı özündən əvvəlki ustadların sözlərini və dastanları hafizəsində saxlaya biləcək qədər iti yaddaşlı, bilikli olmalı idi. Çevik, hazırcavab, yumor hissəsinə malik olması isə onun zaman-zaman yaranan qəfil vəziyyətlərdə köməyinə gəlirdi.

XIX əsr artıq aşıq sənəti və ənənəsinin tamamilə formalaşdığı, məhsuldar olduğu zamandır. Bu dövrdə aşıq şeirinin və musiqisinin çoxcəhətli xüsusiyyətləri sabitləşir, dastançılıq və məclis sənətkarlığı intibah dövrünü yaşayırdı. XIX əsrdə Təbriz, Zəncan, Xorasan, Ağbaba-Çıldır, Qarabağ, Şirvan, Borçalı, Gəncəbasar, Göyçə aşıq mühitlərində onlarla aşıq çalıb çağırmışdır. Bu əsrdə aşıq şeir-saz ədəbiyyatı inkişaf edir, daha geniş coğrafiyaya yayılır və zəngin bir poetik irsə çevrilirdi. Heç təsadüfi deyildir ki, XIX əsr Aşıq Alı (1801-1911), Aşıq Əhməd (XIX əsr), Aşıq Hüseyn Şəmkirli (1811-1891), Aşıq Musa (1830-1912), Aşıq Pəri (1811-1847), Aşıq Qasım (XIX əsr), Aşıq Qurban Ağdabanlı (1859-1925), Aşıq Şenlik (1852-1913), Dollu Mustafa (XIX əsr), Molla Cümə (1854-1920), Padarlı Abdulla (XIX əsr), Yəhya bəy Dilqəm (1830-1865), Aşıq Ələsgər (1821-1925) və s. kimi böyük sənətkarlar yetişdirmişdir.

Məlumdur ki, qədim türklərin ozan sənəti öz başlanğıcını şamanizmdən götürür. Şaman mərasim zamanı qopuz çalaraq rəqs edir, bu zaman vəch vəziyyətinə düşür və gələcəkdən xəbər verirdi. Şamanizm milli türk sufizmi olaraq islamdan sonrakı aşıq sənətinə də nüfuz etmiş və təsəvvüf elementləri ilə bərabər aşığın irfan dünyasını zənginləşdirmişdir.

Folklorşünas alim H.İsmayilov XIX əsr aşiq şeirində təsəvvüfi motivlərə toxunaraq bu barədə yazır: “Poeziyasından göründüyü kimi, Ələsgər haqq aşığıdır, sufi mürşiddir, övliyadır, dədədir... Ələsgər şeirində biz üç dini-ruhani qaynağın vəhdətini müşahidə edirik:

1. Türk xalq sufizmi. Kökləri ilə türk tanrıçılığına bağlanır və ondan qaynaqlanır. Bu qaynağın reallaşdığı poetik düşüncə qatı Ələsgər şeirində sufi dünyagörüşün əsasını, arxetipini təşkil edir.

2. Türk sufizmi. Ələvilik, əhli-həqq təriqəti. Ələvi və bəktəşi şeiri.

3. İslam və onun müqəddəs kitabı Qurani-Kərim.

Türk tanrıçılığının dini-ruhani başçısı Ata və əski türk ibadət yeri ocaq bir qədər fərqli şəkildə təkkələrdə bərpa olunur. IX-XI əsrlərdə mühihtdən aldığı zərbələrlə ciddi deformasiyaya uğrayan əski türk inamı XII-XIX əsrlər arasında “muxtar hüquqlarını” qorumaqla mövcudluğunu saxlaya bilmişdir” (8, 32).

XIII əsrdə Anadoluda başlayan dini-təsəvvüfi cərəyanın banisi olan Yunus Əmrə öz şeirləri ilə eldən-elə dolaşmış, ad-san qazanmışdır. O, təsəvvüf ədəbiyyatının təməl fəlsəfəsini yaratmışdır. Bu fəlsəfənin bünövrəsini “sevək, sevilək” çağırışı, kamilləşmiş insanın Tanrıyla qovuşması, Yaradan ilə yarananın birləşməsi ideyaları təşkil edirdi. Haqqa varmaq, bir canda bir ruh olmaq, “vəhdəti-vücut olmaq” üçün dörd mərhələdən söz açan Yunus Əmrə yalnız bundan sonra məqsədə, yəni kamillik mərhələsinə çatacağını deyir:

Məni sorma mənə, məndə deyiləm,
Surətim boş gəzər dondan içəri.
...Şəriət, təriqət yoldur varana,
Həqiqət, mərifət ondan içəri (11, 201-202).

Allahı tanımaq və ona qovuşmaq üçün irfanın yolu dörd mərhələdən keçir: şəriət, təriqət, mərifət, həqiqət. Bu ideologiyanın tərəfdarları təkkə-təriqət ocaqlarında birləşir, ilahi eşq, təriqət və sufiliklə bağlı mahnılar, ilahilər oxuyur, bu sözləri sazla müşayət edirdilər. Zamanla bu təkkələrdən dərviş-aşıqlar yetişir və onların sələfləri xalq içinə qarışaraq “haqq aşığı” olaraq öz ideyalarını yaymağa başlayırdılar. Orta əsrlərin aşığı (aşiq) təkkələrdə irfani bilik əldə edərək sənətkarlığa yüksəlirdilər. Bir neçə əsr sonra isə bu proses zəifləməyə başladı və artıq aşiq XVI əsrdən başlayaraq, XVIII-XIX əsrlərdə musiqiçi-çalğıçı və şair olaraq qarşımıza çıxmağa başladı. Lakin unutmaz ki, son dövrlərdə Aşiq hər nə qədər, dövrünün ideologiyasına tabe olub bu haqda yazsa da, özündəki irfani-təsəvvüfi havaya hər zaman sadıq qaldı və zaman-zaman bunu sazında, sözündə dilə gətirdi.

İslam dininin qəbulundan sonra türk şamanizmi ilə çuğlaşmış təsəvvüf çalarları XVI əsrdən sonra müasir aşiq ənənəsində daha fərqli şəkildə özünü büruzə verməyə başladı. Zaman öz tələbini diktə edərək aşığı yeni arayışlara sövq edirdi. Zamanla yeni bir təkamül hadisəsi yaşayan bu ənənədə vergili aşıqlar-haqq aşıqları titulu yaranmağa başladı. Yaradanla ilahi bağının mövcud olduğuna inanılan, bu sənəti, söz söyləyib, saz çalmağı ilahinin vergisi kimi alan aşıqlar “haqq aşıqları”

titulunun sahibi olurdular. Maraqlı bir məqam ondan ibarətdir ki, heç də bütün oxuyan, çalan aşıqlar haqq aşığı mərtəbəsinə yüksəlmir, doğrudan da bu sənəti mükəmməl bilən, bədahətən söz söyləmək, başına gələcək hadisələrdən hali olmaq, qüdrəti ilə ola biləcək mənfi hadisələri dəf etmək və s. kəramətləri ilə seçilən aşıqlar haqq aşığı adlanırdı. Bu aşıqlar sağlığında böyük nüfuz sahibi, el ağsaqqalı olur, öldükdən sonra qəbri ziyarətgha çevrilirdi.

Məsələn, Ağbaba-Çıldır aşığı mühitinin ustadı, piri sayılan Xəstə Hasanın qəbri ziyarət edilir, yağış yağmayanda qəbrin üstündə xüsusi ayinlər icra olunur və ən qəribəsi budur ki, bu ayinlərdən sonra mütləq yağış yağırdı. Yenə bu aşığı mühitinin zirvəsi sayılan Aşıq Şenliyin qəbri ziyarətgha kimi yad edilir və evlərdə uğur gətirəcəyinə, qəza-bəlanı sovacağına inanıldığı üçün qəbrdən torpaq götürülürdü. Çıldırın Suxara kəndində Aşıq Şenliyin qəbrini ziyarət edərkən bu məlumatları nəvəsi Aşıq Yılmaz Aşıq Şenlik oğlundan eşitmişdim. Bunun qarşısını almaq üçün bələdiyyə qəbrin üzərini xüsusi örtük ilə bağlamaq məcburiyyətində qalmışdı.

Haqq aşığı mərtəbəsinə yüksəlmək üçün rəya motivi də vacib şərtlərdən biridir. Gənc aşığı və ya aşığığa namizəd olan gənc bir çeşmə başında, bir ağac altında, kimsəsiz bir ərazidə yuxuya gedir, rəyasında bir dərviş və ya piri əlindən buta alır. Bu buta bəzən bir badə, bəzən isə bir alma və s. meyvələr olurdu. Dərviş suyu içməyi və ya meyvəni yeməyi istəyirdi. Bu rəyadan çox çətinliklə, bəzən bir, bəzən üç gündən sonra ayılan aşığı bədahətən şeir deyib, saz çalırdı.

XIX əsrin ən böyük aşığı mühitlərindən biri də Çıldır-Ağbaba aşığı mühiti hesab olunurdu. Çıldır aşığı mühitinin ustad sənətkarı Xəstə Hasandır. XIX əsrdə aşığı-saz sənətinin qol-qanad açdığı Çıldırda Aşıq Nuru, Aşıq Şenlik, Aşıq Nəsim, Aşıq İskəndər, Aşıq Süleyman, Çorru Məhəmməd, Aşıq Məhməd, Aşıq Balakışi və onlarla digər şair-aşıqlar xalq arasında hörmət və nüfuz qazanmış, aşığı poeziyasının inkişafına misilsiz xidmət göstərmişlər. Onların arasından Xəstə Hasan ocağının yetirməsi Aşıq Şenliyin adını xüsusilə qeyd etmək lazımdır. XIX əsr Çıldır-Ağbaba aşığı mühitinin zirvəsi olan Aşıq Şenlik dövrünün böyük aşıqlar yetişdirən məktəbinin layiqli ustasıdır.

O dövrdə Ağbaba-Çıldır aşığı mühitində yaşayıb-yaradan aşıqlar arasında dini inanc və fəlsəfə geniş yayılmışdı. Daha əvvəllər klassik ədəbiyyatda görünən Allah sevgisi və eşqi onların yaradıcılığında sanki yenidən təzahür etmişdir. Aşıq Şenlik Füzuli kimi ona iztirab verən bu eşqdən məmnundur və ondan ayrılmaq istəmir:

Mədət Allah, gönül quşu qəfəsdə,
Cihan şirin, candan ayırma məni.
Pərvanəyəm, eşq oduna yanaram,
Bu aşığı-suzandan ayırma məni.

...Şenliyəm, dər ərşə çıxdı amanım,
Daha səndən özgə yoxdu gümanım.
Sana sığınırım, qəni sübhanım,
Zərrəcə inamdan ayırma məni (1,181).

Yaxud:

Rəhim qıl, əfəndim, eylə mərhəmət,
Mağrifət yazana bağışla məni.
Sərvəti ənbiya, fəxri kainat,
Sahibil ihsana bağışla məni.

...Şenlik, yadına sal həzrət Abbası,
İmam Hüseynin matəmi, yası,
İmam Mirzə Qızıl Kümbəz ağası,
Xaki Xorasana bağışla məni (1, 215-216).

Klassik aşiq poeziyasının ən gözəl nümunələrini yaradan Aşiq Şenlik bizə nəsihət, dini didaktik mövzuda da bir-birindən dəyərli şeirlər miras qoymuşdur. Vücutnamə, ustadnamə, qılíbəndlərində onun təsəvvüf əhli olduğu görünür. Bu mövzuda dərin biliyi və hazırlığı olduğu şeirlərindən məlum olur. Aşiq Şenliyin qılíbənddə dini mövzuda verdiyi suala bir nümunə gətirək:

Adəmdən əvvəla fani dünyada,
Şəriət babında nazir kimiydi?
Müşgüldə qulunun dadına yetən,
Ol vadə Həzrəti Xızır kimiydi?

...Şenlik der, ol vadə yoxuydu ayət,
Nə zikirmən edərdilər ibadət?
Nə səbəbdən Haqqa yetdi şikayət,
Tərtibi biz üçün hazır kimiydi? (1, 183).

Yaşadığı coğrafiyanın qanlı-qadalı günlərini görmüş, rus işğalını yaşamış aşiq bu bölgəyə sonralar gələn xristianlarla da mülayim əlaqələr içində olmağın tərəfdarı olmuşdur. Bütün səmavi dinlərin bir olduğunu, Allahın tək olduğunu, dini ayrı seçkiliyin insanlara arasında nifaq salmağa xidmət etmədiyini, əksinə bu dini rəngarəngliyin Allahın sevgisinin, mərhəmətinin nişanəsi olduğunu bir şeirində dilə gətirir:

Cümləmizin nəslı birdi,
Həzrəti Adəm evladı.
Yetmiş iki yol göstərdi,
Göndərdi Zəbur, Tevratı.

...Şenlik der, alsalar xəbər,
Hər kəs öz dinini sevər.
Cümləmiz gündə min səfər,
Haqdan istəriz cənnəti (1, 173-175).

Bundan başqa klassik aşiq şeirində ənənəvi hal almış Qurani-Kərim əlifbasının bütün hərflərinə tək-tək misralar halında tərif deyilməsi isə yaradılan əlifnamələr də çox mükəmməl şəkildə Aşiq Şenlik yaradıcılığında əks olunmuşdur:

“Əlif” – öz ismiydi, “be” – befadarın,
“Te”-yi tək bir hərfdə gördüm, İrəbbim.
“Se” – sahibim sənsən, yoxdur heş kimsəm,
“Cim”-dən bu cavabı sordum, İrəbbim.

... “Vav” – var mağfirətim affeylə bizi,
“He” – Haqqa Şenliyin budur niyazi,
“Lam əlif”lə “ya”-dır ən axır sözü,
Hıfzi imtahana girdim, İrəbbim. (1, 219).

Mədəniyyətlərin, dinlərin və təriqətlərin birləşdiyi Qafqazın qapısı adlanan Qarsda dini bayramların, xüsusi günlərin böyük təmtəraqqla qeyd edilməsi, bölgədə bu dini adətlərə çox önəm verilməsi də bu şəirdən anlaşılır:

Bu günə deyərlər Qurban bayramı,
Hacılar murada yetdiyi gündü.
Səksən min ehtacı, doxsan min hacı.
Alıf Arafata getdiyi gündü.

...Şenlik der, peyğəmbər getdi Meraca,
Dürdən libas geyib yetişdi taca,
Qənimət gətirdi yerdə möhtaca,
Əli də Kahkahı tutduğu gündü (1, 227).

Bu nümunələrin sayını istənilən qədər uzatmaq mümkündür, çünki Aşıq Şenlik yaradıcılığı başdan-başa nəsihət və təsəvvüfi biliklər üzərində qurulmuşdur. Yazı-pozu savadının olmadığı təxmin edilən, bununla belə bu qədər səlis dini bilgilərə sahib olan Aşıq Şenlik xalqın içindən çıxmış, dərviş əlindən badə içmiş haqq aşığıdır. O, xalq hikmət və ənənəsinə söykənən çox böyük mütəfəkkir alim insan və vergili şair olmuşdur. Yaradıcılığının çox hissəsinin itib-batdığı aşiq şeirlərinin hamısını bədahətən söyləmişdir. Aşıq Şenlik haqqında bölgə insanının dilində yaşayan, bu gün hələ də bir çoxu yazıya alınmamış onlarca rəvayət aşığa verilən dəyər və sayqıdan xəbər verir.

XIX əsr aşıqları arasında Göyçə aşiq mühitinin fəaliyyəti xüsusilə diqqətəlayiqdir. Ağ Aşıq, Aşıq Alı yetirmələri Aşıq Məhərrəm, Aşıq Musa, Mirzə Bəylər, Aşıq Əziz və onlarla sənətkarlar yetişdirən Göyçə aşiq məktəbi Aşıq Ələsgər poeziyası ilə ən yüksək zirvəyə yüksəlmişdir.

Aşıq Ələsgər bir çox dünya elmləri ilə yanaşı İslamı da dərindən bilirdi. Təkkə və təriqət aşığı kimi “dədə” titulu almış aşiq haqq aşığı kimi şöhrətli bir ad qoymuşdur. Şeirlərində təsəvvüfi motivlərdən gen-bol istifadə edən aşiq öz yaradıcılığında sufi ədəbiyyatın ən gözəl nümunələrini yaratmış, bu mövzuya şeirlərində geniş yer vermişdir. Aşıq Ələsgər ustadnamələri didaktik mahiyyət daşıyır, insanlara sayqı və sevgi çərçivəsində öyüd-nəsihət verir:

Bizdən salam olsun arif olana,
Haqq nə gündə xəlq elədi dünyanı,
Yer ilə göy nə sahatda bəhs etdi,
Yer nə üstə bəndə saldı asmanı?

Asman nə istədi barı xudadan,
Xuda nə əmr etdi ərşi əladan,
Kimdi gəldi, kim apardı, haradan?
Nə surətdə gördü Məscid-Əqsanı? (3,164-165)

Aşıq Ələsgər də klassik aşıq poeziyasının ənənəsinə sadıq qalaraq özünün gördüyü şəkildə Qurani-Kərim əlifbasını məth eyləmişdir:

İbtidada “əlif” – Allah,
“Be” – birliyə dəlalətədi.
“Te” – təkdi vahidi-yekta,
Arif bu elmə bələddi.

... “Lam-əlif”lə – birdi Allah,
“Ye” – yekdi adil padişah.
Ələsgər, tutduğun günah,
Bağışlansa, çox hörmətədi (3, 23-24).

Bundan başqa onun peyğəmbərə, on iki imama mədhiyyələri də çox məşhurdur. “Həqiqətdən iki gözəl sevmişəm, birisi Məhəmməd, birisi Əli” deyən aşığın Əhli beyt eşqi, İmam Əli eşqi onun həyat fəlsəfəsindən gəlirdi və onun təsəvvüf elminin əsası idi. Bu şeirlər bu gün də dillərdə əzbərdir və dini mərasimlərdə həmişə ağızlarda dolaşır:

“Bismillahir-rəhmanir-rəhim!” – deyib,
Sıdq ilə çağıraram Şahi-Heydəri.
Xişmə gəlib, bir əlində götürdü,
Səksən min batmanlıq dəri-Xeybəri.

... Mehdinin şənində gəlibdi ayat,
İsmində möminlər verir salavat.
Yovmi-ərəsətdə etmə xəcalət,
Yandırma odlara qul Ələsgəri! (3, 26)

“Peyğəmbərin meracı” şeirində Aşıq Ələsgər çox elmi dəqiqliklə tarixi hadisələri və faktları qələmə alır. Burada onun dərin dini biliyinə heyran olmamaq mümkün deyil:

Aşıqlar qövlilə, arifü aqıl,
Dörd dəfə peyğəmbər meraca getdi.
Otuz altıyla cəm olubdu on yeddi,
Xəstə dilim bu yollara bələddi.

...Yazıq Ələsgərəm, azdı kamalım,
Vacibdi ki, bir ustaddan dərs alım,
Dərs aldım, öyrəndim, oldu öz malım,
Bizdən də ustada nəfi-rəhmətdi (3, 24).

Aşıq Ələsgərin bütün şeirləri zəngin xalq təcrübəsinə əsaslanan ibrətamiz nəsihətlərdir, sınaqlardan çıxmış həyat fəlsəfəsidir. Onun təsəvvüfi fikir dünyası, dini baxışları, həyatın, insanın yaranması, təşəkkül etməsi haqqında olan şeirləri aşıqın sufi dünyagörüşünün nə qədər kamil olduğunu bir daha gözlər önünə sərir. Haqq aşığının qarşısındakı tələbləri, Allah və cəmiyyət qarşısında məsuliyyətləri haqqında Dədə Ələsgər demişdir:

Aşıq olub, diyar-diyar gəzənin,
Əvvəl, başda pür kamalı gərəkdı.
Oturub-durmaqla ədəbin bilə,
Mərifət elmində dolu gərəkdı.

...Ələsgər xümsünən zəkətin verə,
Əməlin mələklər yazı dəftərə,
Hər yanı istəsə, baxanda görə,
Təriqətlə bu sevdalı gərəkdı (3,50).

Tamamilə sufi motivləri üzərində qurulan və açmasının Qurani-Kərim ayələrində gizli olduğu bir qıfılənddə Aşıq Ələsgər çox böyük ustalıqla təsəvvüf fəlsəfəsinin mahiyyətini gizlətməmişdir:

Yerin, göyün, ərşin, kürsün, insanın,
Kühü, bünövrəsi ay nədən oldu?
Yeri göydən, göyü yerdən kim seçdi?
Hikmətin dəryası ay nədən oldu?

...Yazıq Ələsgərəm, intizarım var,
Alımsənsə, məni eylə xəbərdar:
Elmi hardan tapdı cümlə aşıqlar?
Şeiri-müəmması ay nədən oldu? (3,163)

Bu nümunələrdən də göründüyü kimi Aşıq Ələsgər dövrünün və mühitinin ən böyük mütəfəkkiri, irfani aləmin böyük sufi aşığı idi. Onun yaradıcılığı bu qədim sənətin dərin qatlarından, mistik yaradılışından bəhrələnməsini və bunu şərq ədəbiyyatına olan məhəbbəti ilə zənginləşdirərək daha da kamilləşdirdiyini görürük. Təsəvvüfi cərəyanlarla təkkə ədəbiyyatına, təriqət sufiliyinə baş vurmuş aşıq oradan nəsilənmiş və xalqın mayasından gələn mərdlik, dürüstlük, mərhəmət hisslərinin təsiri ilə də böyük bir zirvəni fəth etmişdir.

XIX əsr aşıq yaradıcılığında novatorluq və klassik aşıq ənənələri paralel inkişaf edirdi. Hər şeydən əvvəl, onların toxunduqları mövzular artıq öz sələflərindən kifayət qədər fərqlənirdi. XIX əsr aşıqlarının işlədiyi mövzular əlvan və rəngarəng idi. Real həyat həqiqətləri, məişət məsələləri, gündəlik qayğılar və s. kimi

mövzular şeirə gətirilərək ictimai aşiq şeiri formalaşdırılırdı. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, aşiq yaradıcılığının əsas məğzi, sözsüz ki, lirikadır. Lirik şeirlər, gözəlləmələr bu dövr aşiq şeirinin əsas mayasını təşkil edirdi. İnsan və təbiət gözəllikləri, insanın daxili aləmi, dünyaya, əxlaqi dəyərlərə verilən qiymət, dini və didaktik mövzular tez-tez müraciət olunan aşiq şeirləri arasında idi.

Biz bu yazıda XIX əsr aşiq şeirinin təsəvvüfi tərəflərinə toxunmağa çalışdıq. Bu dövrün təsəvvüfi mahiyyətini açaraq, XIX əsr aşiq təsəvvüf şeirlərinə nümunə olaraq sadəcə iki aşiqin şeirlərindən bəhs etdik. Güman edirik ki, bu nümunələr bu əsrin sufi şeirini təmsil edərək dövr və təsəvvüf motivli aşiq şeiri haqqında məlumat verdi.

ƏDƏBİYYAT

1. Aslan E. Çıldırılı Aşık Şenlik. Hayatı, Şiirleri ve Hikayeleri (Metin-İnceleme-Sözlük). Erzurum: 1973, 455 s.
2. Aşiq Alı. Əsərləri. Bakı: Avrasya press, 2006, 192 s.
3. Aşiq Ələsgər. Əsərləri. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2004, 400 s.
4. Azərbaycan aşiq şeirindən seçmələr. Bakı: Şərq-Qərb, I cild, 2005, 375 s.
5. Azərbaycan aşiq şeirindən seçmələr. Bakı: Şərq-Qərb, II cild, 2005, 421 s.
6. Hacıyeva M. Türk aşıqları, Bakı: Elm, 2004. 207 s.
7. Həkimov M. Aşiq sənətinin poetikası. Bakı: Səda, 2004, 606 s.
8. İsmayılov H. Dədə Ələsgər poeziyasının sufi mahiyyətinə dair // Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər. XI kitab. Bakı: 2002, s. 24-49.
9. Paşayev S. XIX əsr aşiq yaradıcılığı. Bakı: 1990, Azərnəşr, 131 s.
10. Vəkilov Q. XIX əsr aşiq lirikası. Bakı: Maarif, 1993, 144 s.
11. Yunus Emre Divanı. Ankara: Akçağ yayınları, 1991, 273 s.
12. Азербайджанская ашугская поэзия. Алескер. Баку: Язычы, 1984, 137 с.

**AZERBAIJANI EDEBİYATINDA TASAVVUFİ AKIMLAR
VE KİMİ ŞAİRLERİN ESERLERİNDE BELİRTİLERİ**

**AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA TƏSƏVVÜFİ
CƏRƏYANLAR VƏ NEÇƏ ŞAİRİN ƏSƏRLƏRİNDƏ
TƏZAHÜRÜ**

**THE SUFFISM MOVEMENT IN AZERBAIJANI LITERATURE
AND THE MANIFESTATION OF THE WORKS OF POETS**

**ТЕОСОФСКИЕ ТЕЧЕНИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
ЛИТЕРАТУРЕ И ИХ ПРОЯВЛЕНИЯ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ
НЕКОТОРЫХ ПОЭТОВ**

Qumru ŞƏHRİYAR*

Öz

Azərbaycan'da tasavvufun tarixi X. yüzilydan başlamaktadır. Edebiyatta tasavvufi dönm olarık adlandırılan zaman kesitinde ünlü Azərbaycanlı sufi âlimler yaşamıştır. Onlardan Ebu Hüseyin Dündarî-Şirazî, Hüseyin İbn Yezdinyar, Ebu Hasan, Ebu Züra, Ebu Abbas, Ebu Sait, Abdal Bakuvi, Ali İbn Muhammed İbn Abdullah Bakuvi, Hüseyin Şirvani, Ebu Abbas Ahmed, Ahi Ferec Zencani, Baba Ferec, Hacı Muhammed Hoşnam, Hüseyin Merendi, İbrahim Tebrizi, Ebulferec, Ebulvahid Varsani, Said Berdeyi, Ebubekir Ehari, Abdulgahir Sühraverdi ve diğerk bir çok sufi âlimlerin adlarını anmak mümkündür.

XII. yüzily ise Azərbaycan tasavvufunda tarikatlar devrinin başlangıcıdır. İlk kurulan tarikatlar arasında Azərbaycanlı sufilerin kurdukları tarikatlar önemli role sahiptir. Genellikle, Azərbaycan bu devirden itibaren tarikatlar merkezidir diyebiliriz. Büyük tasavvuf hareketi olan Ahiliğin Anadolu kolu tarikatlerden Sühraverdilik, Hürifilik, Zahidilik, Safevilik, Halvetilik ve Halvetiliğin kolları Rövsenîlik ve Gülşenîlik tarikatları Azərbaycan'da doğmuş ve buradan bütün İslâm âlemine yayılmıştır. Genellikle İslâm âleminde yayılmış tarikatlar ve sufi cereyanların birçoğu Azərbaycan kaynaklıdır.

* AMEA Folklor İnstitutusu. Bakü/AZERBAIJANI
(nevayi-qumru@rambler.ru)

Makalede, tasavvufun Azərbaycan edebiyatına etkisindən, tarikatların edebiyatdakı təzahüründən, dərviş hareketlerinden vb. söz ediləcəkdir.

Anahtar Kelimeler: Azərbaycan, edebiyat, tasavvuf, tarikatlar, dərviş, akımlar.

Xülasə

Azərbaycanda təsəvvüfün tarixi X əsrdən başlayır. Ədəbiyyatda təsəvvüfi dövr adlandırılan müəyyən zaman kəsiyində məşhur azərbaycanlı sufi alimlər yaşamışdır. Onlardan Əbu Hüseyn Dündari-Şirazi, Hüseyn ibn Yəzdinyar, Əbu Həsən, Əbu Züra, Əbu Abbas, Əbu Səid Abdal Bakuvi, Əli ibn Məhəmməd ibn Abdullab Bakuvi, Hüseyn Şirvani, Əbu Abbas Əhməd, Əxi Fərəc Zəncani, Baba Fərəc, Xacə Məhəmməd Xoşnam, Hüseyn Mərəndi, İbrahim Təbrizi, Əbülfərəc Əbülvahid Varsani, Səid Bərdəyi, Əbubəkr Əhəri, Əbdülqahir Sührəverdi və digər çox sufi alimlərin adlarını çəkmək mümkündür.

XII əsr isə Azərbaycan təsəvvüfündə təriqətlər dövrünün başlanğıcıdır. İlk qurulan təriqətlər arasında azərbaycanlı sufilərin yaratdıqları təriqətlər mühüm rolə malikdir. Ümumiyyətlə, demək olar ki, Azərbaycan bu dövrdən etibarən təriqətlər mərkəzi idi. Böyük təsəvvüf hərəkatı olan əxiliyin Anadolu qolu, təriqətlərdən sührəvərdilik, hürufilik, zahidilik, səfəvilik, xəlvətlik və xəlvətliyin qolları rəvşənlik və gülşənlik təriqətləri Azərbaycanda doğulmuş və buradan bütün İslam aləminə yayılmışdır. Ümumiyyətlə, İslam aləmində yayılmış təriqətlər və sufi cərəyanlarının neçəsi Azərbaycan mənşəlidir.

Məqalədə təsəvvüfün Azərbaycan ədəbiyyatına təsirindən, təriqətlərin ədəbiyyatdakı təzahüründən, dərviş obrazlarından və s. bəhs ediləcəkdir.

Açar Sözlər: Azərbaycan, ədəbiyyat, təsəvvüf, təriqətlər, dərviş, cərəyan

Abstract

It is seen that in Azerbaijan suffism and the history of suffism movement had begun from the 10th century. During those periods many Azerbaijanian suffism scientists had lived. Some of them were Abu Huseyn Dundari-Shirazi, Huseyn ibn Yezdinyar, Abu Hasan, Abu Zura, Abu Abbas, Abu Said Abdal Bakuvi, Ali ibn Muhammed ibn Abdullab Bakuvi, Huseyn Shirvani, Abu Abbas Ahmed, Akhi Ferej Zenjani, Baba Ferej, Khaje Muhammed Khoshnam, Huseyn Marandi, Ibrahim Tabrizi, Abulfaraj Abulvahid Varsani, Said Bardayi, Abdulgahir Suhraverdi and others.

But the 12th centure is the beginning of the suffism sects in Azerbaijan. During those years the sects created by Azerbaijanian suffists were very important among the other sects. In other words, from that period Azerbaijan had become the centre of sects. Being one of the suffism movements Akhilik which was the Anatolia branch, Suhraverdism, Hurifism, Zahidism, Saffavism and Rovshanism and Guls-hanism being the branches in Khalvatism and Halvatism appeared in azerbaijan

and had spread in whole Islam world. In general, investigating the history of sufism all sects and some of Sufism movements it is seen that they were in Azerbaijan origin.

In the article it will be said about the Suffism sects created, developed in different periods in Azerbaijan and the literary examples by the famous people of those sects.

Keywords: Azerbaijan, literature, Suffism, sect, dervish, movement

Резюме

История теософии в Азербайджане начинается с X века. В определённом отрезке времени именуемым в литературе теософическим периодом жили знаменитые Азербайджанские учёные теософии. Среди них можно особо выделить имена учёных теософов таких как Абу Хусейн Дюндари-Ширази, Хусейн ибн Йездиняр, Абу Хасан, Абу Зюра, Абу Аббас, Абу Саид Абдал Бакуви, Али ибн Мухаммед ибн Абдуллаб Бакуви, Хусейн Ширвани, Абу Аббас Ахмед, Ахи Фарадж Занджани, Баба Фарадж, Хаджа Мухаммед Хошнам, Хусейн Маранди, Ибрахим Табризи, Абульфарадж Абульвахид Варсани, Саид Бэрдэйи, Абубэкр Ахари, Абдульгахир Сюхраверди и др.

А XII век в Азербайджанской теософии стал началом эры сектанства. Среди первых созданных сект секты созданные Азербайджанскими суфиями имели важную роль. В целом можно сказать что, начиная с этого периода Азербайджан стал центром сект. Являющаяся большим движением ахизма секты Анатолийской ветви сухравердизм, хуруфизм, аскетизм, сафавизм, отшельничество и разновидности отшельничества ровшанизм и гюльшанизм родились в Азербайджане и отсюда распространились на весь Исламский мир. В целом некоторые секты и суфийские течения распространившиеся в Исламском мире Азербайджанского происхождения.

В статье повествуется об влиянии теософизма на Азербайджанскую литературу, проявлении сектанства в литературе, образов дервишей и т.д.

Ключевые слова: Азербайджан, литература, теософия, секты, дервиш, течения

Sasanilər imperiyasının ərəblər tərəfindən VIII əsrdə fəth edilməsi ilə imperiyanın tərkibində olan Güney Azərbaycan, Qafqaz Albaniyasının fəth edilməsi ilə isə Quzey Azərbaycan ərəb xilafətinin tərkibinə daxil olmuşdur. Bununla da Azərbaycan İslamın ilk dövrlərindən (641-643) müsəlmanlığı qəbul etmişdir. Əslində bu ərəzilərde yaşayan xalqların müsəlman olmasında sufilərin rolu böyük idi.

Geniş İslam mədəniyyəti anlayışının içərisində zamanla yeni-yeni təriqətlər və məzhəblər yaranmış, bəzən dövlətçilikdə, bəzən ölkənin ictimai-siyasi vəziyyətində

bu təriqətlər çox önəmli yerə sahib olmuşlar. Məsələn, Şah İsmayıl Xətəinin şiəliyi ön plana çəkərək dövlət səviyyəsinə qaldırması buna bariz nümunədir.

İslamın ilk illərindən sufilik Azərbaycanda mövcud olmuşdur. İstər şifahi, istərsə də yazılı ədəbiyyatda təsəvvüf özünəməxsus yerlərdən ini tutur. Şifahi xalq ədəbiyyatının ən qədim nümunəsi olan “Dədə Qorqud kitabı”nda Burla xatunun Salur Qazana söylədiyi:

Quru-quru çaylara su saldım,
Qara donlu dərvişlərə nəzir verdim –

misraları ən qədim ədəbi mətnlərimizdə sufi dərvişlərdən bəhs edildiyini göstərir. Yaxud böyük sufi şairi və dərviş olan Şəms Təbrizi yazır: “Elm üç şeydir: zikr edən dil, şükr edən ürək, səbr edən bədən”. Və yaxud da Azərbaycanın hər yerində rast gəlinən minlərlə pirlər, ziyarətgahlar vardır ki, bunlar da Azərbaycanda islamın inkişafında sufilərin mövqeyini göstərir. Bu gün də Azərbaycanın çox bölgələrində pır sahibinə, seyidlərə xüsusi diqqət və hörmət göstərilir (Şəhriyar, 2007).

sıra din, dini-fəlsəfi görüş və inanc sistemləri ilə təsəvvüfi görüşlər arasında ortaqlar tapmaq mümkündür. Şamanizm, zərdüştilik, buddizm, brahmanizm, qədim yəhudi mistikası olan qabalizm, qədim yunan fəlsəfəsi platonizm və neoplatonizm, xristianlıq və başqa dini və fəlsəfi cərəyanlar xarakter və quruluşları etibarlı ilə təsəvvüflə, təsəvvüfi cərəyanlarla bənzərdilər desək, yanlışdır. Maraqlısı odur ki, bunlar arasında eyni nöqtələr tapmaq da mümkündür. Məsələn, şamanizmdə ruhlarla danışmaq, ruhların işıqla yerə enməsi və yenidən öz bədənlərinə qovuşması (Göyüşov, 2004: 49-68), zərdüştilikdə xeyirlə şərin qarşılaşması və mübarizəsi, hind mistikasında nəfislə mücadilə və ondan qurtuluş, brahmanizmdə batini təmizliklə Yaradana qovuşmaq, yəhudi mistikasında Allahla ünsiyyət, platonizmdə varlığın təkliyi, yalnız Allahdan ibarət olması (Babayev, 2007: 10), xristianlıqda zahidlik və s. bu kimi dini-fəlsəfi cərəyanlarda təsəvvüfi görüşlər açıq şəkildə özünü göstərməkdədir.

Qeyd edək ki, Azərbaycanda islam dini VIII əsrdən sonra, təsəvvüf X əsrdə, təriqətlər isə XII əsrdə yaranmış və təşəkkül tapmışdır. Təsəvvüfün yarandığı və formalaşdığı dövrdə məşhur azərbaycanlı sufi alimlər yaşamışdır. Onların böyük əksəriyyəti coğrafi ərazi olaraq bugünkü Güney Azərbaycan ərazisində doğulmuşlar. Onlardan Əbu Hüseyn Dündari-Şirazi, Hüseyn ibn Yezdinyar, Əbu Həsən, Əbu Zura, Əbu Abbas, Əbu Səid Abdal Bakuvi, Əli ibn Məhəmməd ibn Əbdullah Bakuvi, Hüseyn Şirvani, Əbu Abbas Əhməd, Əxi Fərəc Zəncani, Baba Fərəc, Xacə Məhəmməd Xoşnam, Hüseyn Mərəndi, İbrahim Təbrizi, Əbülfərəc Əbül-Vahid Varsani, Səid Bərdəyi, Əbdülqahir Suhrevərdi və başqalarının adlarını çəkmək olar.

Qeyd etdiyimiz kimi, XII əsr Azərbaycanda təsəvvüfi təriqətlərin başlanğıc dövrüdür. Bu dövrdə yaranan təriqətlər arasında azərbaycanlı sufilərin əsasını qoyduqları təriqətlər xüsusilə diqqəti cəlb edir. Demək olar ki, Azərbaycan bu dövrdən etibarən təriqətlər mərkəzinə çevrilmişdir. təsəvvüf hərəkəti olan əxilik, təriqətlərdən sührəverlilik, hürufilik, zahidlik, səfəvilik, xəlvətilik və xəlvətliyin qolları

olan rövşanilik və gülşənilik təriqətləri Azərbaycanda yaranmış və buradan bütün İslam aləminə yayılmışdır.

Bundan başqa, Azərbaycanda başqa təriqətlərin də təmsilçiləri var idi. Qə-ləndərlik, beктаşilik, mövləvilik, neməтullahilik, məlamətilik və başqaları. Övliya Çələbi XVI əsrdə Azərbaycan ərazisində sufi və təkkələrin olması ilə bağlı məlu-mat vermişdir. Onlardan Şeyx İbrahim Şirvani, Mərzədə Diri Baba, Şeyx Rza Sultan, Əfşar Baba ziyarətgahı və s. adlarını çəkmək olar. Məhəmmədli Tərbiyyə-t də “Dənışməndani-Azərbaycan” əsərində təxminən 100 sufi haqqında məlumat vermişdir (Tərbiyyə, 1995).

Xəlvətlik – İslamda ən geniş yayılmış sufi təriqətlərindən i xəlvətlikdir. X əsrdə yaranan xəlvətlik sufi təriqətinin təməli İbrahim Gilani və Ömər Xəlvəti tərəfindən qoyulmuşdur. Bu təriqətin qurucuları azərbaycanlı idi. O dövrdə baş vermiş ictimai-siyasi vəziyyətlə əlaqədar olaraq zəifləyən təriqət Seyid Yəhya Ba-kuvi tərəfindən XV əsrdən etibarən yenidən quruldu və bu dəfə təriqət artıq ədəbi, fəlsəfi, sosial və siyasi gücə sahib oldu.

Seyid Yəhya Bakuvi hər tərəfə müridlər göndərərək xəlvətliyi məhəlli təriqət olmaqdan çıxarıb, demək olar ki, bütün Şərq ölkələrinə yaymışdır. Xəlvətlik Azərbaycanın hər tərəfinə, xüsusilə Şamaxı, Bakı və Təbrizə, İrana və Osmanlı dövlətlərinə də yayılmışdır. Balkan yarımadasında, Orta Asiyada, Quzey Afrikada, Qafqazda və Anadoluda ən böyük təriqət olan xəlvətliyin təxminən 20 qolu, yüz-lərlə təkkəsi və yüz minlərlə müridi vardı. Daha sonralar qol və bölmələrinin sayı qırıxdan çox olmuşdur.

Sührəvərdilik və ya işraqilik – Bu təriqət Azərbaycan təsəvvüf məktəbinə aid olan və dünyada ən geniş yayılmış sufi təriqətlərindən idir. Təriqətin banisi Şeyx Məqtul və Şeyx İşraq ləqəbləri ilə tanınan Şəhabəddin Ömər Sührəvərdidir. O, 1154-cü ildə Güney Azərbaycanın Sührəvərd kəndində anadan olmuş, 1191-ci ildə vəfat etmişdir. O, fiqh, fəzil, sufi, inanc sahibi, zahid, arif, həqiqət elmində za-manının ən tanınmış şeyxlərindən i idi.

Şəhabəddin Sührəvərdi çox mürid yetişdirmişdir. Eyni zamanda o, təsəvvüf və təriqətlə bağlı çox əsərlərin də müəllifidir. Onun əsərləri bu dövrün ilk ədəbi və təsəvvüfi əsərləridir. “İlamül-Xuda və əqidət ərbabüt-Tüqa”, “Nüğbətül-Bəyan fi təfsirül-Quran”, “Risalə fi lübsül-Hirqa”, “İrşadül-Müridin və nicatüt-Talibin”, “Risalə fit-Təsəvvüf”, “Sünuhül-Fütuh bi zikrür-Ruh”, “Qayətül-İmkan fil-Kəlam”, “Nemətül-Fiqh”, “Əs-Seyr vət-Teyr” adlı əsərlər müəllifin ən məşhur əsərlərindəndir.

Şəhabəddin Sührəvərdinin onlarla əsərinin müxtəlif zamanlarda surəti çıxar-ılmış, təxminən 100 əlyazma nüsxəsi dünyanın otuzdan çox kitabxanası, əlyazma vəqflərində mühafizə olunur. Onların qismi Azərbaycan Milli Elmlər Akademi-yasının Əlyazmalar İnstitutunda, Sankt-Peterburqda Şərqşünaslıq İnstitutunda, Türkiyədə Sultan Fateh, Yusif Ağ, Əsəd Əfəndi, Saray III Əhməd, Rəqib, Rza Paşa, Aşir, Cərullah, Ayasofiya muzeyi, İstanbul Universiteti, Laləli, Nuri-Osma-niyyə, Əmniyyə, Şəhid Əli Paşa kitabxanalarında, İranda Astanquds Rzəvi, Səltənət,

Milli Şura Məclisi, Tehran Universiteti, Sepehsalar Ali mədrəsəsi, Firdovsi Milli kitabxanalarında, Suriyada Zahiriyyə, Misirdə Hidiviyyə, Darül-Kütub, Bələdiyyə kitabxanalarında, İraqda Bağdad Universiteti Kitabxanasında, Hindistanda Bankipur Kitabxanasında, İngiltərədə Britaniya Muzeyi Kitabxanasında və Fransada Paris Milli Kitabxanalarında mühafizə olunur.

Bəktəşilik – Bəktəşilik türk sufisi xorasanlı Hacı Bəktəşi Vəlinin adı ilə bağlıdır. Monqollar Səlcuqilər dövləti və xilafətin qalıqlarını dağıdandan sonra o, Kiçik Asiyaya mühacirət edib. Hacı Bəktəşinin öz ruhani silsiləsini Əhməd Yəsəvidən götürdüyü və onun vasitəsilə imam Museyi-Kazıma çıxdığı deyilir. Hacı Bəktəşinin əsərləri qalmadığından onun təlimi haqda əsaslı fikir yürütmək çox çətinidir. Mənbələrdə Hacı Bəktəşi Vəlinin ərəb dilində “Məqalət” adlı əsərin müəllifi olduğu iddia edilir. Amma bu əsərin orijinalı qalmayıb. zamanlar Hacı Vəlinin qələndəriyyə təmayüllü olduğu ehtimal olunur. Bu, sonralar bəktəşilikdə dərin izlər buraxıb. Qələndəriyyələr hinduist və buddist ənənələrindən təsirlənən və adətən sadəqə toplamaqla dolanan dərvişlər idi. Ən zəruri şəxsi əşyalardan savayı heç əmlakla sahib olmazdılar. Sərgərdan həyat tərzini sürən qələndərlər nigahsız yaşayırdılar. Qələndərlərin qisminin çox ekzotik görünüşü vardı: onlar başlarını, üzlerini, bığ, saqqal, hətta qaşlarını da tərtəmiz qırıxır, qısa xirqə geyinirdilər. Başlarına konusşəkilli papaq qoyur, üstlərində isə ağır dəmir bəzəklər – boyunbağı, üzük, biləzik və s. gəzdirdilər. Onların həyat tərzini çox sadə idi. Bahalı olan bütün şeylərə nifrət edir, həmişə gülərlü olur, daim səfərlərdə dolanırdılar.

Bəktəşilik 1450-ci ildən sonra hürufiliyin güclü təsirinə məruz qalmağa başlayır. Teymurilər tərəfindən təqib olunan Fəzlullah Nəiminin edamından sonra hürufilərin böyük hissəsi Anadoluya keçir. İmadəddin Nəsimi Anadoluda Hacı Bəktəşi Vəli ilə görüşmək istəmiş, amma ikincinin ehtiyat etməsi üzündən bu görüş baş tutmur. Anadoluda da təqib olunan hürufilər buradakı qələndəri təkkələrinə üz tuturlar. Nəticədə, onlarla qaynayıb-qarışdılar, bəktəşilikdən dəstək aldılar, onun içində söz sahibi oldular və Fəzlullah Nəimini də bəktəşiliyin digər övliyalı ilə birlikdə müqəddəsləşdirdilər. Hürufiliyin ardından səfəviyyə də Anadolu ərazisinə nüfuz etməyə başladı və buna, demək olar ki, nail oldu.

Bəktəşilik özünə dəstəyi kənd əhli içərisində tapmışdı. O, inkişaf etdikcə çoxlu icma və məbədləri əhatə etməklə ciddi ierarxiya qaydaları olan təriqətə çevrildi. Özünün xüsusi mərasimləri və ayinləri, rəmzləri və paltarları olan bu təriqət sürətlə gücləndi. Təriqətin ən ciddi təşkilatlanma dövrü Bəlim Sultanın (1516-cı ildə ölüb) adı ilə başlayır. Bəlim Sultan özünü Hacı Bəktəşi Vəlinin varisi elan etmişdi. Onun apardığı islahatlar təriqətin nüfuzunu daha da artırdı.

Bəktəşilikdə islamdan əvvəlki türk inanclarından olan şamanizm, buddizm və s. dinlərdən sıra ritual və ayinlərə aid elementlər müşahidə olunur. Qeyd edək ki, bəktəşilər getdikləri yerlərdə yerli əhalini asanlıqla islamlaşdırır, onlara hörmətlə yanaşaraq öz təriqətlərini təbliğ edirdilər. Burada məhərrəmlik mərasimi də özünəməxsus şəkildə qeyd olunur. Sazın müşayiəti ilə ilahilər oxunur. Onlar Həzrət Əlini yüksək tutur, şiə bayram və ayinlərini icra edirlər. Müsəlmanlığı qəbul edən xristianlar da çox vaxt bəktəşiliyə üz tuturlar.

Hacı Bəktəşin özü böyük mütəsəvvif idi. Başına dördkünc tac qoyurdu. Bəktəşilikdə bu, təsəvvüfün dörd qapısı – şəriət, təriqət, mərifət və həqiqət kimi qəbul olunmuşdu. Təriqətin maliyyə işləri vəqflər vasitəsi ilə həyata keçirilirdi.

Əxilik – İslamda sufi təriqətlərindən idir. İran, Azərbaycan, Orta Asiya və Anadoluda yayılan bu sufi cərəyanı İslam ölkələrində geniş yayılmışdır. Bu təriqətin qurucusu Əxi Əvrən adı ilə məşhur olan azərbaycanlı sufi alim Şeyx Nəsrəddin Mahmud əl-Xoyidir. O, getdiyi hər yerdə insanları təşkilatlandırır. Beləliklə, Əxi Əvrən, Anadolu şəhərlərini gəzərək Əxi təşkilatlarını qurmuş, bütün Anadolu əxilərinin şeyxi qəbul edilmişdir. Əxi Əvrən təsəvvüf fəlsəfəsi və ədəbiyyatı ilə bağlı sıra əsərlərin müəllifidir. Bunlardan ən məşhuru “Mətaliul-İman”, “Mənahici-seyfi”, “Təfsiratül-Mübtədi”, “Təzkirətül-Müntəhi”, “Yezdani-şinahi”, “Müridül-Kiyafə”, “Ağaz-u əncəp”, “Medhi-fakru zəmmi-dünya”, “Risaleyi ərz”, “Mukatəbat beynə Sadrud-Din Konyəvi”, “Cihadnamə” əsərləridir.

Əxilik Azərbaycanda XIII–XV əsrlərdə daha geniş yayılmışdır. Burada Əxi Əbülfərəc Zəncani (?–1062\1065), Sadəddin Əbülqasım Təbrizi (?–1181) və yüzlərlə məşhur əxi şeyxləri vardı.

Zahidilik – Bu təriqətin banisi məşhur sufi alimi Seyid Cəmaləddin Təbrizinin xəlifəsi İbrahim Gilanidir. Şeyx İbrahim Zahid çox xəlifə və dərviş yetişdirmişdir. Onlardan ən məşhurları Şeyx Səfiəddin Ərdəbili, şirvanlı Şeyx Əxi Yusuf, gəncəli Şeyx Pir Hikmət və Şeyx Əxi Məhəmməddir. Onun ölüm tarixi ilə bağlı tədqiqatçılar müxtəlif fikirlər irəli sürürlər. Onun xələfi və kürəkəni olan Səfiəddin Ərdəbili onun təriqətini qəbul etdikdən sonra o, 25 il yaşadığı haqda məlumat var. Səfiəddin Ərdəbilinin 1334-cü ildə vəfat etdiyini düşünsək, onda İbrahim Zahidin təxminən 1309-cu ildə vəfat etdiyini söyləyə bilərik. O, Azərbaycanda Lənkəranın Şıxakəran kəndində dəfn edilmişdir. Azərbaycan sovetlər liyinin tərkibində olduğu illərdə Şeyxin məzarı dağıdılmışdır (1944). Azərbaycan müstəqilliyini əldə etdikdən sonra onun məzarı yerli əhali tərəfindən yenidən bərpa edilmişdir.

Səfəvilik – XIV əsrdə Güney Azərbaycanın Ərdəbil şəhərində sufi Şeyx Səfiəddin tərəfindən qurulmuş islam təriqətidir. Bu təriqət zamanında Güney Azərbaycan, Qərbi Anadolu və Cənubi Qafqaz bölgələrini əhatə etmişdir. Ərdəbildə anadan olan Şeyx Səfiəddin İshaq Şiraza səfər etdikdən sonra Gilana yerləşmiş və burada Şeyx Zahid Gilaninin tələbəsi olmuşdur. Daha sonra Zahidin qızı ilə ailə quran Şeyx Səfiəddin zahidilik təriqətinin baş müridi olmuş və təxminən 1309-cu ildə Şeyx Zahidin vəfatından sonra təriqətin piri olmuşdur. Elə o zamandan etibarən də təriqət səfəvilik adlandırılmışdır.

Hürufilik – XIV əsrin sonu – XV əsrin başlanğıcı Azərbaycanda, Anadoluda və İranda yayılan sufi təriqətlərindən idir. Bu təriqətin əsas ideyası iudaizmdə mövcud olan mistik qabalistika təlimində olduğu kimi Quranın hərfləri sistemi ilə açıqlanmasıdır. Hürufilikdə 7 rəqəmi müqəddəs hesab edilir. Təriqətin banisi Fəzlullah Nəimdir (1339/40–1401). Fəzlullah çox gənc yaşlarında ilahiyyatla maraqlanmış, 18 yaşında təsəvvüfə yönəlmişdir. 1386-cı ildə öz təlimini Təbrizdə elan etmiş, daha sonra İsfahanda bu təriqəti yaymağa başlamışdır. Yeni təriqətin yayılması hakim dairələrin narahatlığına səbəb olmuşdur. Əmir Teymurun oğlu

Miranşahın əmri ilə Fəzlullah həbs edilmiş, 1401-ci ildə Naxçıvanda Əlincə qalasında edam edilmişdir. Onu ayaqlarından ata bağlayaraq şəhərin küçələrində sürmüşlər. Fəzlullah Nəimi “Cavidani-kə”, “Ərşnamə”, “Növmnamə”, “İskəndərnamə” adlı əsərlərin müəllifidir.

Qeyd edək ki, hürufilik özündən sonra digər təriqətlərə də təsir etməsi ilə yanaşı, Azərbaycan ədəbiyyatında da dərin izlər buraxmışdır. Haqqında danışdığımız təsəvvüfi təriqətlər Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında əvəzsiz rol oynayıblar. Qeyd edək ki, bu təriqətlərə bağlı sufildən başqa çox müstəqil yazıb yaradan sufilər də vardır ki, onların heç təriqətə bağlılığı bilinmir. Məsələn, İzzəddin Həsənoğlu, Əssar Təbrizi, Marağalı Əvhədi, Cahanşah Həqiqi, Şah Qasım Ənvar, Məhəmməd Füzuli, Nizami Gəncəvi, Məhsəti Gəncəvi, Mahmud Şəbüstəri, Şəms Təbrizi və başqaları. Bu sənətkarların əsərlərində ilahi eşq mövzusu geniş yer tutur. Məsələn, Quranın əl-Bəqərə surəsində (ayə 115): “Şərq də, qərb də Allahındır. Hansı tərəfə yönəlsəniz (üz tutsanız), Allah ordadır” ayəsi İmadəddin Nəsimidə:

Hər yanə kim dönər üzüm, yarı (Allahı – Q.Şəhriyar) görər anda gözüüm,
Çün bu qəmindən qəm yedim, şadani məsrur olmuşam.

şəklində qarşımıza çıxır. Şah İsmayıl Xətai isə yazır:

Keçmək gərək dörd qapıdan (şəriət, təriqət, həqiqət, mərifət – Q.Şəhriyar),
Qurtulasan mürəbbidən,
Mürəbbidən, müsahibdən
Əli gərək yol əhlinin.

Bundan başqa, Həllac Mənsurun “Mən yoxam, məndə olan da Haqdır” sözləri özündən sonra böyük ədəbi məktəb olmuşdur desək, yanılmarıq. Onun “ənəllah” və ya “ənəlhaq” – “Haqq mənəm”, “Haqq məndədir” sözləri böyük ədəbi cərəyanın yaranmasına zəmin yaratmışdır. Fəzlullah Nəimi yazır:

Hər qətrədə, hər zərrədə tapdınsa təcəlla,
Ol dəmdə “ənəllah” səsi zərrətdən ucaldı.

İmadəddin Nəsimi yazır:

Haqdürür qövli-ənəlhaq deyişi Haqqa ki, mən
Şahi-sultan məclisindən şahi-sultan gəlmişəm.

Mahmud Şəbüstəri “Gülşəni-Raz” əsərində yazır:

O mütləq varlığa etsən işarə,
Onu bildirməyə “mən”dir ibarə.

Bu fikir Yunus Emrə yaradıcılığında daha poetik şəkildə ifadə olunmuşdur:

Məni məndə demə, məndə deyiləm,
Mən vardır məndə məndən içəri.

Bu misralar təsəvvüfun monoteist dinlərin sonuncusu olan islamı ən təmiz və pak yolla izah etdiyini göstərir. Əslində təsəvvüfdə eşq anlayışı tanrı deməkdir. Fəzlullah Nəimi yazır:

Eşq ki işində möhkəm oldu,
Eşqə qovuşan da Adəm oldu.
Torpaq ilə su qarışdı möhkəm,
Karxana az da möhkəm oldu.

Məhəmməd Füzulidə:

Eşq olmasaydı, olmaz idi hüsn müşdəhir,
Hüsn olmasaydı, eşq itirmişdi şöhrətini.

Və ya başqa yerdə şair yazır:

Can vermə qəmi-eşqə ki, eşq afəti-candır,
Eşq afəti-can olduğu məşhuri-cahandır.

Marağalı Əvhədi isə yazır:

Eşqin camından oldu o bağü-bahar məst,
Dövrənü-dəhrü aşiqü-eşqü nigar məst.
Nahid məst oldu, qəmər də onun kimi,
Gün məst çıxdı, oldu fələkdə nə var məst.

Göründüyü kimi, çox təsəvvüf təriqətlərinin Azərbaycanda qurulması ədəbiyyata da təsirsiz ötüşməyib. Pirlər, övliyalar, dərvişlər, mədrəsələr və təkkələr orta əsr Azərbaycan ədəbiyyatının əsas mövzularındandır. Zaman keçdikcə bu mövzu ədəbiyyatda daha çox oturuşmuş, ədəbi cərəyanlar, hətta ədəbi məktəblər səviyyəsinə qədər yüksəlmişdir.

Azərbaycan Şərq mədəniyyətinə, elm, fəlsəfə, ədəbiyyat, sənət, memarlıq və daha çox sahələrdə dəyərli nümunələr bəxş etmişdir. Bunlardan i də, heç şübhəsiz, təsəvvüf və təsəvvüf ədəbiyyatı olmuşdur. Azərbaycan ədəbiyyatında Baba Kuhi Bakuvi, Nizami Gəncəvi, Məhsəti Gəncəvi, Mahmud Şəbüstəri, İmadəddin Nəsimi, Fəzlullah Nəimi, Şah Qasım Ənvar, Dədə Ömər Rövşani (xəlvətətiliyn rövşanilik qolunun yaradıcısı), İbrahim Gülşəni (xəlvətətiliyn gülşənilik qolunun yaradıcısı), Şah İsmayıl Xətai, Məhəmməd Füzuli, Əbülqasım Nəbati, Mir Həməzə Nigari, Mirzə Şəfi Vəzəh və başqa bu kimi sufi şairlər təsəvvüf ədəbiyyatında ölməz əsərlər yaratmışlar.

QAYNAQLAR

1. Abbasov, İ. (2013), Din təhlükədir, yoxsa cəmiyyət təhlükədədir? Zərdabi LTD, Bakı
2. Babayev, Y. (2007), Təriqət ədəbiyyatı: sufizm, hürufizm. Ali məktəblərin filologiya fakültələri üçün dərs vəsaiti. Nurlan, Bakı.
3. Füzuli, M. (2005), Əsərləri. 6 cildə, I-VI. cildlər, Şərq-Qərb, Bakı
4. Göyüşov, N. (2004), Quran və irfan işığında. «İqtisad Universiteti» nəşriyyatı, Bakı
5. Mikayıl, B. (2001), Tarixin işığında Nesreddin Hoca və Âhi Evren. İstanbul

6. Nəimi, F. (1970), Vəsiyyətnamə. “Azərbaycan” qəzeti, № 5, Bakı.
7. Nəsimi, İ. (2014), Seçilmiş əsərləri. 2 cildə, II. cild, Lider, Bakı
8. Şəbüstəri, M. (1978), Gülşəni-raz. Bakı,
9. Şəhriyar, G. (2007), Zəngilanda toy adətləri və ya əsir düşmüş ənənə. “Kredo qəzeti”, sentyabr
10. Tərbiyyət, M. (1995), Danəşməndani-Azərbaycan. Bakı
11. Бертельс, Е.Э. (1965), Суфизм и суфийская литература. Избранные труды. Москва, Наука
12. Massignon, L. (1968), Essai sur les origines du lehiqgue technique de la mystique musulmane. Paris

**XX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA AZERBAIJAN'DA
VATANDAŞLIK COŞKUSUNDA SOSYAL İÇERİK
(Örnekler Mehmet Araz, Söhrab Tahir ve Mehmet
İsmail'den alınmıştır.)**

**SOCIAL CONTENT IN AZERBAIJANI CIVIC LYRICS IN THE
LATE XX CENTURY
(Based on the activities of Mammad Araz, Sohrab Tahir Azer
Azer and Mammad Ismayil)**

**РАЗВИТИЕ ГРАЖДАНСКОГО САМОСОЗНАНИЯ В
АЗЕРБАЙДЖАНЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА**

Kardaşxan AZİZXANLI*

Öz

Makalede yirminci yüzyılın ikinci yarısında yaşayıp değerli ürünler veren Azerbaycan şairlerinin seçme şiirleri vatandaşlık coşkusu açısından özet şeklinde incelenmiştir. Azerbaycan şiirinde vatandaşlık coşkusunun felsefesi ve sosyal içeriği tanınmış imzalardan olan Mehmet Araz'ın, Söhrab Tahir'in, Mehmet İsmail'in şiirleri üzerine bilimsel şekilde inceleniyor. Azerbaycan'da milli bilincin oluşmasında oynadıkları rol ortaya çıkarılıyor. Bunu gösterilmekle sivil şairlerin hafızalara yerleşmiş şiirsel metinleri söz konusu bağlamda analiz edilir.

Makalede bu şairlerin toplumun sosyal ve manevi hayatına etkisi kaydedilir. Makalede şöyle bir sonuca varılıyor ki, Azerbaycan'ın bağımsızlığa gittiği yolda M.Araz, S.Tahir ve M. İsmail'in şiirleri az iş görmemiştir; onlar halkı özgürlüğü için mücadeleye hazırlamışlardır. Vatanın coğrafi ve siyasi açıdan bölünmesinin, ulusal ayrılığın halkımızın kaderinde daha ağır sonuçlara yol açmasına engel olarak, ortaya koydukları ürünler ile manevi birliğimizin korunmasına yardımcı olmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: vatandaşlık coşkusu, sosyal içerik, Araz, Söhrab, Mehmet, İsmail.

* Hazar Üniversitesi, gardashxan. Bakü/AZERBAIJAN
(eziz@gmail.com)

Abstract

Article deals with the summary of selected poems by Azerbaijani poets living in late XX century from civic lyrics aspect. Activity of prominent writers Mammad Araz, Sohrab Tahir AzerAzer and Mammad Ismayil is involved into scientific research in terms of philosophy and social content of civic lyrics in Azerbaijani poetry. Poetic texts by civic poets embedded in memories are analyzed in the said context through shedding light on the role they played in the formation of national conscience in Azerbaijan. Article notes impact of these poets in socio-spiritual life of society. In the article the author comes to the conclusion that poems by M.Araz, S.Tahir and M.Ismayil have done a great deal on the course leading to the independence of Azerbaijan; they prepared people for the struggle for the independence, they assisted with the maintenance of our spiritual unity with their activity by preventing geographical and political split of motherland and graver

Keywords: civic lyrics, sosyal içeriği, Araz, Sohrab, Mammad, south.

Sanatsal düşünce epik, dramatik, yahut lirik olsun, her zaman özünde şiirsel içerik taşıyor. Şiirsel düşünce ise her zaman lirikdir, fakat lirikaya motif veren şairdir ve o, önceden bu lirik düşüncenin konumunu belirler. Ünlü "Estetik" eserinde Hegel gösteriyor ki, lirik şiirin merkezinde somut olarak yaratıcı özne, şairin kendisinin durduğunu kastederek yazıyor: "lirikaya bir kişilik olmak itibarıyla kendini ve toplumu, genellikle, dünyaya yaklaşımı şuurla anlayan şairin en derin ve samimi his, fikir ve heyecanları tecessüm ediyor "(3). Bununla birlikte, lirika toplumsal ideallerin açıklama sorunlarını da gözden kaçırmaz ve bu açıdan lirikada sosyal motifler başlıca yer alır.

İnsanın ruhu göklerde pervaz ettiği gibi, ayağı da toprakta möhkemlenip intişar bulur. Vatan güzellikleri yanı sıra, onun sorunları da aynı derecede şairi rahatsız eder, onu düşünmeye zorlar. Vatanın, toplumun bugünü ve geleceği şairi vatandaş olmaya ve o şiirsel ilham, özel pafos yaratacak güçtedir. Pafos ise "sanatsal eserin canını oluşturan fikir ve hissiyat; şairin bütün varlığını sarmış olan fikir, duygu, düşüncedir ki, yazdığının her bir parçasında yer bulur "(9).

Yaratıcı sürecin tam ve kesin bir açıklaması yoksa da, lirik düşüncenin sosyal içeriğinin yazarın yurttaşlık konumunu tecessüm ettirdiği tartışılmazdır ve milli değerlerden dışında kalan şairin yarattığı şiir örneği vatandaşlık lirikasının taşıyıcısı olamaz. Bu anlamda vatandaşlık lirikasında şairin kişiliği onun lirik kahramanı ile harmonika, şairle lirik kahramanı tam eşit düzgün olmasa da, lirik kahramanla şairin kişiliği arasında sıkı ilişki, birlik mevcuttur. "Vatandaşlık" fikri bir lirika nesnesine çevrilmədən hayli önce bir görev olarak, bir sorumluluk taşıyıcısı olarak kimliğin özel formda sosyal birey olarak teşekkülünü gerektirir.

Sivil şair, her şeyden önce, yaşadığı ülkede yaşanan sosyal olaylara aktif tepki veren yurttaş. İşte o yüzden vatan şairi halkın arzu ve isteklerinin habercisine, ruhunun, ahlakın ifadeçisi olarak, onun nöbetçisin olur. Vatanseverlik ise sadece

vatana sevgi, sadakat izhar etmek değil, aynı zamanda, mevcut yapının eksikliklerini yansıtmaktır. Bu yirminci yüzyılın başında Mirze Elekber Sabir'in, bağımsızlık döneminde Baba Pünhan'ın yaratıcılığını bariz örnek verilebilir.

Vatandaşlık lirikası yurtseverlik, vatan ve onun kaderi, devlet ve vatandaşlık borcu konusunda fikirler, düşünceler, hiss-heyecanlardan ibarettir. Vatandaşlık lirikasının esas felsefesi sadece vatan özelliklerinin terennümü değil, belki de daha çok toplumu rahatsız eden sorunlar hakkında yazarın şiirsel-publisistik düşüncesidir. Vatandaşlık lirikasının felsefesinde toplumun ve devletin sorunlarına, ayrıca mevcut noksanlıklara şairin tavrı yer alır. Vatandaşlık lirikasının değeri şudur: İçeriği doğma yurda sevgi ile yoğrulduğu gibi, aynı zamanda, toplumu düşündüren taleyüklü meseleleri kapsamaktadır. Vatandaşlık lirikasında şiirin anlamı, onun yazılmasına neden olan toplumsal olay badiilikden daha günceldir; örneğin, Bahtiyar Vahapzade "Gülistan", Xelil Rıza Ulutürkün "Devam Edir 37", Söhrab Tahir Azərin "Bir Avuç Toprak" eserleri.

Vatandaşlık lirikası felsefi lirikaya, daha somut olması ile ayırt edilir; burada genel meselelerden söz edilmiyor. Mesela herhangi bir ülkede bilinmeyen bir zamanda cereyan eden somut .ir olaydan söz edilebilir. Vatandaşlık lirikasının esas felsefesi kelimenin geniş anlamıyla toplumun sosyal-manevi yönlerini, sosyal içeriği, özetle, onun cevherini anlam, içerik ve mahiyetini belirtir.

XX yüzyılın ikinci yarısında Stalin epoxasından sonraki toplumsal-politik atmosfer, genel olarak büyük imparatorluğa ait toplumdaki değişiklikler, giden yumuşama süreçleri Azerbaycan edebi ortamında da kalkınmaya neden oldu. Üstelik, Kuzey Azerbaycan'daki bu açılım, 1946'da Güney Azerbaycan'da oluşan ve kanlı bir şekilde bastırılan Türk kökenli hükûmette yer alan veya almayan millî duygu yüklü şairlere de imkan sağladı. Süleyman Rüstem'in sevgi, hasret dolu "Təbrizim", Məhəmməd Hüseyn Şəhriyar'ın "Heydərbabaya Selam" gibi eserleri günümüzde oluştu ve her iki şiirsel örnek "o taylı, bu taylı" Azerbaycan halkının en sevimli gönül nəğmələrinə dönüştü.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında vatandaşlık lirikasının felsefesini esas itiba-riyle aşağıdaki sosyal-manevi yönler oluşturuyordu: a) Ana vatanın güzelliğinin, doğma yurdun, tarihi geçmişinin, bu gününün terennümü ile beraber toplumu rahatsız eden sorunların yansıtılması; b) milletin kan hafızasını uyandırmak, onu kendine getirmek, kimliğini göstererek milli anlayış duygularının güçlendirilmesi; c) aynı soykökə sahip olan ikiye bölünmüş bir halkın ilk olarak manevi birliğini sağlaması ve tarihin adaletsiz karşı mücadelenin genişletilmesi; d) halkın kalbindeki özgürlük, duygularını kanadlandırarak, onun bağımsızlığını sağlamak.

1960'lı yıllarda yetişen yeni nesil edebiyatçıların nesil yaratıcılığı Azerbaycan şiirinin kalite yenilenmesinde, farklı sosyal içerik elde etmesinde önemli rol oynadı. Bahtiyar Vahabzade, Ali Kerim, Halil Rıza Ulutürk, Fikret Qoca, Mehmet Araz, Söhrab Tahir, Musa Yaqub, sonra Vaqif Səmədoğlu, Mehmet İsmail , Elekber Salahzade, daha sonraları Sabir Rüstemhanlı, Ramiz Rövşen ve nihayet Vaqif Bayatlı Oder ve başkalarının şiirlerinde vatandaşlık kalitesinin, sosyal hayatın motivasyonu, sanatsal ifadesi ile birlikte, toplumsal bilinç elementlerinin seslenmesi ilgi

çekmekteydi. B.Vahabzade'nin "Ey tabiat, de neyçin, neden, Gül'ün dalında diken bitirdin? Çeşmenin gözünü kaşıntılı keçiyə, Bulanık suyunu ceylana verdin? ("Ana doğa "[13]) bendinin sosyal içeriği en yakın adresi hedefe almış olsa da, aslında, felsefi ümumiləşdirməyə sahip bu mecazi mısralar temelde daha küresel niteliktedir. Evet, bu poetik-felsefi kanaati yazara onun ortamının dikte etməsinə rağmen, şiirin taşıdığı fikir yükü oldukça büyük ölçeklidir.

X.Rıza Ulutürk'ün "Devam edir 37, daha keskin, daha ciddi" ("Devam Edir 37" [12]). Şiirsel tasarrufu hangi bağlamda söylenmesine bakılmaksızın mekan ve zamana sığmıyor, ulusal olduğu kadar beşeri anlam kazanmaktadır. F. Koca'nın "Biri kaçak olup mert olup, biri şık olup mert olup. Peki bu namerdler nereden? İşte bu bana dert oldu! (" Babalar "[8]) şiirsel ağrısı sosyal düşünceyi" sapı özümüzden olan baltalar "a iletir. Babəkin "Orada bensiz kalan qollarımla bir savaşın" (E. Kerim, "Babəkin kolları" [7]) nidasına vatandaşlık motifleri açıkça görülür.

Ədəbiyyatşünas və eleştirmenlerden Kulu Halilov, Yaşar Karayev, Firudin Hüseynov, Bekir Nebiyev, Tevfik Hacıyev, İsa Həbibbəyli, İmamverdi Ebilov, Əmirxan Halilov, Vaqif Yusifli, Vurgun Eyüp, Ebülfez Hüseyni, Vaqif Arzumanlı, Rıza Xələfli, Gülhəni Penah, Cavanşir Yusifli, Afaq Şihli, Nigar İsfəndiyarqızı, Yaşar Ümit və başkaları tarafından yirminci yüzyılın ikinci yarısında Azərbaycan şəri dahil olmak üzere, Mehmet Araz, Söhrab Tahir, Mehmet İsmail yaratıcılığı vatandaşlık lirikası açısından aydınlatılırsa da, bu lirikanın poetik- felsefi yönleri, felsefesindeki sosyal içerik kapsamlı incelenmemiştir. Halkımızın milli düşünce tarzının oluşmasında büyük rolü olan bu şairlerin vatandaşlık lirikasında getirdikleri yeni atmosfer, Azərbaycan gençliğinin sosyal bilincinin oluşmasında oynadıkları rol ise yeterince analiz süzgecinden geçirilmek layıqır.

Bu yüzden de, şiirinde konu ve problematika genişliği, imge zenginliği, üslup özgünlük yüksek olan her üç şairin yaratıcılığına daha bir açıdan yeni bakış sunulması zorunlu doğur. Böylece, ister miktar, gerekse kalite olarak sosyal içerik bakımından yaradıcılıqları gereğince incelenmemiş M.Araz, S. Tahir ve M.İsmayıl şiirinin Azərbaycan'da toplumsal bilincin olgunlaşmasına gösterdikleri olumlu etki problematika olarak geniş tedqiqini bekliyor.

Ədəbiyyatşünas və eleştirmen Yaşar Karayev M.Arazın "Hayatın ve sözün renkleri" kitabına yazdığı "Önsöz" de kutluyordu ki, güneşin ışığı ve sıcaklığı gibi insanın sinirli ve ağrısı da manevi zerrelere dönüşmüştür gezegene, yayın yayılır. En güvenilir manevi yaddaşa- uzayda tüm dönemlerin ağır ve sinir impulsları- dalgaları yaşıyor. Odur ki, sanatçı tüm zamanların acısını alabilir ve bize gösterebiliyor ... büyük sanat eseri de sanatçı dünyaya yayılan o acıyı ve sinirli hatasız ebedi dalğada tutan zaman ve şiirsel nereye çevrilende oluşur ... Bu satırlar M.Araz hakkında yazılsa da, söz konusu qələmdaşlarının yaratıcılığına da ayna tutuyordu.

M.Arazın birkaç neslin milli-manevi terbiyesinde rol oynamış meşhur "Benden ötdü, kardeşime çarptı" şiirinin B.Vahabzadəyə ithaf edilmesi tesadüfi değildi. Çünkü bu tür şiirler vatandaşlık estafetini biraz önceki nesle mensup B.Vahabzadə kalemine ait "Gülistan" leytmotivindən aldı. "Gülistan" lirik şiirinde Gülistan köyünde Rusya ve İran arasında yapılan anlaşma ile ikiye bölünmüş Azərbaycanın

faciası konu tabidir. M.Araz ise "Benden ötdü, kardeşime çarptı" şiirinde ikiye bölünen halkın tam "Benden otdu" diyenlerin qeyretinden "hanlık-hanlık parçalandığını" bildirir. Bölünme parçalanma yol açıyor. Bunun nedeni olarak yazar "Benden ötdü, kardeşime çarptı" səfsətsini göstərir və ona qarşı "Senden öten mene deydi, Mendən öten sene deydi, sendən, benden önceki darbe Vatan, Vatan sana çarptı!" (1) felsefesini koyuyor ve bu meselin zararlı sosyal içeriğini açıp gösteriyor. Şair devam ediyor: "Ben, ben dedi bir ülkede ne kadar Han, Onlar" ben, ben "diyen yerde sen olmadın, Azərbaycan!" (1). Şairin bu tasarrufu ve buradan doğan derin endişe bizi de sarsıyor ve okuyucunun "iliğine çalışıyor": Lap masallardaki güvercin gibi oxucusuna "yatmışansa, ayıl, ayıqsansa, eşit!" Diyen şiirin toplumsal içerik taşıyan tüm mısraları sadece gönlümüzün değil, aynı zamanda aklımızın "kulağından altın bir tana gibi "(10) asılır. Şair sosyal belalarımızın kökünü ülkede "biganeler iklimi" nin hüküm sürmesinde görüyor.

M.Araz yaratıcılığında manevi-millî birliğe çağrı motifleri daha güçlüdür, doğrudan karakter taşıyor ve şiirsel olarak daha geniş Spektre sahiptir. Özellikle de, vatandaşlık lirikası açısından şairin poetik kılıcı derine işliyor. Onun şiirlerinde vatandaşlık lirikasında bürünmüş duygular coşuyor, tüm keskinliği ile fikrin daha derin katlarını şumlayıram ve okuyucu düşüncesinin altını üstüne çevirir: "Senin dışında biz her şeyi böle billik" ("Ayağa dur, Azərbaycan!" [1]), "Bir ocak başında bir isinməmək, sen kime gereksin, Ben kime gerek?!" (" İlhamım "[1]," eleyip savur da bölünənləri ..., dağlığa, düzlüğe bölünənləri "(Yarabbim, bu dünya sen kuran değil "[1]) ve s.

M.Araz "Senin dışında biz her şeyi böle billik" derken artık iki komşu devletin kısılcığında kalmış Azərbaycan iki yüz yıl idi ki, ikiye bölünmüştü. Bu faciyanın acısını şair S.Tahir mecazi şekilde şöyle ifade etmişti: "İki bölünməkdən öyle qorxmuşam Çöpü de ikiye bölməmə daha" ("Daha" [2])

Güney konusunu edebî gündemde tutan "60-cılar" ın şiirsel düşünceleri S.Tahirin bu mısralarında çok iyi umumileştirilip:

Ortadan açılmış kitap gibidir,
Baxır Astaralar sınır tirine.
Benim kollarımı iğne-iplik edin,
Dikim Astaranı birbirine.
Çaylar, yolları, iğne-iplik edin,
Dikim Culfaları birbirine. (11)

Azərbaycan'ın ikili kaderi M.İsmayılın da yaratıcılığına farklı bir sosyal içerik getirmekle şairin vatandaşlık lirikasında başlıca konuya dönüşmüştür.

Eleştirmen C.Yusifli "Bəxtimə düşən gün veya dalında kuş yuvası bir ağaç" makalesinde M.İsmayılın "Savalanda yatan yığıt" şiirini onun yazılım eserlerinden olduğunu söyleyerek aşağıdaki mısraları da örnek verir:

... Girip masallarda yatırıyor oğullar,
Bir vatan ikiye parçalanıbdı. (14)

Görüldüğü gibi, Güney konusu M.İsmayıl yaratıcılığında leytmotiv sayılır ve şairin "o tay, bu tay fıkrası" ni car çeken şiirleri C.Yusiflinin tabiri ile söylersek, onun "yazılım eserleri" sırasına dahildir.

M.İsmayıl misal getirdiğimiz: "Arzum da, Araz da bölündü iki, Yine biz-biz oldu başımın tüyü, Nefret o güne ki, o zamana ki, Bir kalbin iki tür alemini oldu ..., Savalan düşmana yağı durmuş, Göğsü dağlıdır, dağı da yanmış, Qezebden saçının ağı da yanmış, Bu odlar diyarı böyle mi oldu? ("Böyle mi oldu"[6]); veya "Yolları bağlanmış Tebriz yolları, Kolları bağlanmış Tebriz yolları, Eğilip Arazdan su içmek ister, O ciyəriyanmış Tebriz yolları" ("Gecikmiş gam" [6]) gibi mısralar şairin vatandaşlık lirikasının esas felsefesini oluşturmaktadır.

Azərbaycan şiirində "Araz dili" nde en çox, üç şair danışır və "Araz dili" nde daha mecazi danışan ("Araz yadıma düşdü", "Yine Arazı gördüm ...", "Araz üstə çınar gördüm" vb.) M .Arazın vatandaşlık lirikasında "Araz" ("Araz, dilin olsa sözün, sohbetin Bin yıl yazılması bir destan olur" ("Araz'ın neğmesi" [1]), "Sudan çıkan balık tek ölürüm ben Araz, Tayı kaybolmuş ceyran tek melerem ben Araz" ("Ben Araz şairiyem" [1]), "Gözümə bir Araz şırımını çarptı, Yüz Araz döküldü gözümədən benim" ("Mehmet Arslan'a" [1]) "taş" ("Bu toprağın taşı olup qalaydım, Yok özge umacağım" (" Yok özge umacağım "[1])," Gözünü yoğun, hangi taşta su yansa, O taş altında Mehmet Araz yaşıyor (" Ana yurdum ... "[1])," ... diyorum keşke: İşte böylece taş dönmə yavaş yavaş ... taş ayaklı, taş elli bir insan gibi Enib taşdan taş düşəm ... Onda beni-bir küçük taş askeri koyar galibə katılmayı bu cərgəyə ... Onda Vətən sənir beni bir küçük vətən taşı, Vətən taşı olmayandan olmaz ülke vətəndaşı (" İnsan kayalar "[1])," Tarih alfabəsi taşdan başlanır ... Başdı- taş olubdu, daşdı- baş olup, Bunları seçmək də hünərdir indi ("Tarihçi alimə "[1]); "Kaya" ("Azərbaycan-kayalarda bitən bir çiçək, Azərbaycan -çiçəklərin içində kaya") ("Azərbaycan- dünyam benim" [1]); "Təleyimi kayaların kəderinə bağlasan ben ... Kayaların keçmişini kayalara xatırladım, Deyəm: bir zaman insanoğlu insan olup bu kayalar ... İnsanların neresindən doğub bu kayalar ... Kaya kimi dayanak olup, yumruk olup, ok olmuşlar, Qayadöşlü kahramanlar qayalıqda yox olmuşlar ... ("İnsan kayalar "[1])," Vətən bana oğul desə nə dərdim, Məmir olup Kayası bitərdim ("Vətən bana oğul desə "[1]) arxetipləri məxsuslaşaraq, sosial içərikli yeni poetik "qövs- qüzeh" oluşturur və eğer "Azərbaycan - mayası nur, gəyesi nur ki, Her taşından atəş dilli ok olubilir, Azərbaycan dendiğinde ayağa dur ki, Ana yurdun kalbine dokunubilir ("Azərbaycan-dünyam benim "[1]), "Nə kaldın, ihtiyar volkan, sənirleyim, Ayağa dur, Azərbaycan, sənirleyim! ("Ayağa dur, Azərbaycan! "[1]) şiirsel çağırılar ilə Vətənə "Kəderin hükmünü kəndin imzala,"- diyən M.Araz yaratıcılığında vatandaşlık lirikasının anlam və mahiyyətini, onun felsefesini özetlemek isteseydik, fikrimizin ən akıcı ifadəsi şairin "Xətainin kılıcını suvardım, Mehmet Araz kərəndaşı göyərdir" ("Göyərdir" [1]) mısraları olmuş olurdu.

Asi ruhlu bir çox şiirlərin ana xəttini oluşturan "Ver dilimi, al canımı!" [2] çağırısı Güney Azərbaycan'da xalq mücadələsinin başlıca güdüsünün dil olduğundan soraq veriyordu. Çünkü ilk olaraq dil "hür" sonra bağımsız dövlətin kurulmasından söz konusu olubilir. 1945 yılında Pişəvəri hökuməti fəaliyyətlərinə öncəliklə Azer-

baycan Türkçesinin devlet dili ilan edilmesi ile başlamıştır. Bundan sonra kadınlara özgürlük, 8 saatlik iş günleri, eğitim özgürlüğü, para biriminin devreye bırakılması, halka toprak dağıtımı vb. hakkında kanunlar kabul edilmiştir; diğer tüm özgürlükler dilin özgürlüğünden neşet bulur.

Homeros'un "İliada" ve "Odiseya" sından hacimce neredeyse üç kat daha büyük (70 bin misraya yakın) "Baba" destanı ile (21 ile yazılmış bu eserde bir kelime de yabancı, gelme söz yoktur) kendi tebirince desek, yaratıcılığına son noktayı koymuş S. Tahirin vatandaşlık lirikasının esas felsefi anlamı onun henüz gençlik yıllarında yazdığı "Ben", "dönmüştür sängərimə", "Özgürlük", "Zindanda tutuklu", "Tebrizi geziyorum" ve diğer şiirlerinde açıkça yer buluyor. Yaratıcılığa başladığı çağlardan "Şərəfsiz hayatta bir insan olsa, bilin, o, şerefle ölmek içindir" ("Zindanda tutuklu" [2]), "Ölüme gidiyorum ben de korkmadan, Çünkü böyle ölüm mücadeledir" ("Ölüm karşısında" [2]) düşüncesini ortaya koymuş şairin "Senin zirvən özgürlüktür, o zirvənə varırım, Savalanım, Savalan" ("Savalanım, Savalan" [2] diye haykıran mısraları bir manifest gibi geliyor.

"Tebrizi geziyorum" şiirinde mübariz şair şehrin yaşadığı faciaları göz önünde şöyle canlandırıyor: "Tırnak-tırnak qopartdılar, Nohut-nohut çeynədilər, Tuğla-tuğla göturdüler ..."

Şiir böyle bir sembolü sonluqla bitiyor:
duruyorum
devrimle saltanatın
Kesiştiği Mezarlığı. [2]

"Yol arkadaşlığı" kesinlikle mümkün olmayan "devrim" la "saltanat" sadece papaza olabilir! Devrim oldu, ama bu, S.Tahir devrimi değildi. Yoksa, Söhrab Tahir- AzərAzər olmazdı, şair bir isimde iki "Azər" daşımazdı.

"XX yüzyıl Azərbaycan şiirinde sesi, soluğu, üslubuylar herkesten seçilip-ayrılan, hiç kimseyle ortak" malı "olmayan, baştan başa içindeki kum saatinden süzülen kaderini yazan, şiirinde her türlü" yazı tekniğinin "aleyhine işleyen nefesi duyulan şairlerden olan" [14] Mehmet İsmail önünde M.Arazı, S.Tahiri görmüştü. M.İsmayıl kendi yakın selefleri sürekli "müşterek makamdan "konuşma yapmıştır ve bugün yarattıkları "gurbet aşaması" ndadır ("İşdi yalan söylersem, çıkarma yalanı, gurbet, Birce ana- vətənmiş, Yerde kalanı, - gurbet ..." ("Gurbet" [5]).

Asıl şair aydınlar aydınıdır ve M.İsmayıl göre: "Aydın'ın görəvi karanlıkları aydınlatmaqdır ... Dərdi yalnızca para olan bir yığından milletvekili olmaz, olsa da ayakta kalması mümkün ... Satqınlığın baş alıp gittiği coğrafi məkanlarda toplumlar milli lallığını, karlığını yaşıyor ... "

"Bu da böyle bir ömürdü yaşadım" (M.Araz) yaygın deyimi ile uyumlu olan M.İsmayılın "Yaşadım" [5] ("Dalga gibi dert döydükcə düşüne, Tenha könlüm üşüm-üşüm üşünər, Ömür deme, gün tutulur," gök kişner, bulut ağlar "bir bayatı yaşadım") ve kendi "Ağaçkakan, döy kapımı" [6] ("Den geziyorsun saçlarımın dənində") şiiri ile belli assosiasiya doğuran "Ey güvercin" [5] şiirinde ("Den gezi-

yorsun, yoksa, öyle gətirmisən den bana? ") aslında, gurbet duygularının hakim olduğunu görüyoruz.

M.Araz yaratıcılığında vatandaşlık lirikasının felsefesine "anahtar kelimeler" kaya, taş, Araz (sınır) idiyse, S.Tahirdə bu işlevi daha çok dil, özgürlük, Vatan, sınır (Araz), M.İsmayıl ise gurbet, Vatan, Araz (sınır) məhfumları yerine getirir; her üç sanatçının ortak yönü (Araz, Vatan) ortadadır. Vatandaşlık lirikasının özgü örnekleri sayılmaya hak olan "Ayağa dur, Azərbaycan", "Taş Çığılığı", "Profesör Gül'e mektup", "Bizi Vatan çağırır", "İnsan kayalar", "Benden otdu kardeşime çarptı", "Ana yurdum, her taşına yüz koyayım", "Vatan ödülü", "Bu millete ne verdik", "Azərbaycan-dünyam benim", "Vatan bana oğul dese" vb. (M.Araz); "Azərbaycanım", "Benim", "Konuşuyor Vatan", "Ben ateş oğlu Azeriyem", "Vatan", "Tebrizi geziyorum", "Savalan" vb. (S.Tahir); "Böyle mi oldu", "Merhaba, Bakü", "ulaşacağıma bir arzu var", "Bir ikiye bölünmez" ve b. (M.İsmayıl) şiirlerin felsefi gücü bu şiirsel metinlerin sosyal içerik taşıyıcısı olmasını gösteriyor.

Yaradıcılıklarının mihenk taşı özgür vatandaşlık lirikası sayılan M.Araz, S.Tahir ve M.İsmayıl Azərbaycan şiirinde bütün Azərbaycan idealine hizmet eden, Azərbaycan'ın bütünlüğü için şiirin geçerli "cephe hattı" ni çekmiş mübariz şairlerdir. Özellikle, 90'lı yıllarda Vatanın bölünmezliği, bütünlüğü uğruna mücadeleye şiirsel çağırışların dönemin edebi, sosyal-siyasi talepleri seviyesine kaldırılmasında onların aktif katılımı inkar edilemez. M.Araz "İstiklal Marşı", "Asker yemini", "Bizi Vatan çağırır", "Asker oğlum", "Ata millet, ana millet, ağlama", "Düşman önünden kaçan" erkekler", "Kelbecer qaçqınlarına" vb. ; S.Tahir AzərAzər "Ana yurdum", "Söz veriyorum", "dönmüştür səngərimə", "Bir avuç toprak" ve i.a. ; M.İsmayıl "Odlar diyarı" silsile şiirlerinde bağımsız Azərbaycan'ın bütünlüğü ve bölünmezliği görüşünün, bağımsızlık ve topraklarımız uğruna düşmana karşı ölüm kalım mücadelesinin, hayatta birinci olmak demek olan "Vatan yolunda birinci ölmek" (M.Araz) düşüncesinin ve Vatanın ağır günlerinde milleti ayağa kaldırmakta birinciliği üstlenmek misyonunun üstünlüğünü ön plana çıkarır.

Bu şairlerin eserlerindeki sosyal güç lirik kahramanın şiirsel "ben" inin arzu ve isteklerini okuyucunun kendisinde görmesi ve kendini yeniden tapmasındadır. M.Araz kaleminin ürünü olan "Nişancı özümüz, hedef özümüz", "Tarihçi alime", "Vatan desin", "Bu milletin derdi-seri", "Nobel Ödülü", "İlhamım" ve başka şiirlerin Azərbaycan'da sosyal düşüncenin dirçelişinə önemli etki gösterdiği bilimsel filoloji tahlile (ve onaya) ihtiyacı olan şiirsel olgudur. Bahsettiğimiz şairlerin şiirsel deyim tarzlarındaki sosyal çalarlar da onların topluma, yaşam olaylarına azerbaycançılık kavramından hareket ederek yaklaşımların ileri gelmiştir. Dünyaya Azərbaycan dünyasından, azerbaycançılık prizmasından bakan her üç şairin sanatında lirik "ben" in sosyo-politik ortamın ədalətsizliklərinə itirazı ve milli düşüncəyə, azerbaycançı davaya sahip olması, Sovyet döneminde imparatorluk politikasına karşı şiirsel sembollerle şu veya bu derecede çıkması, tayfabazlık, yerlibazlık gibi negatif durumlara karşı ulusal birliğe çağırılar onların şiirsel mirasının toplumsal ağırlığını daha da artırmış olur.

Böylece, yirminci yüzyılın ikinci yarısında edebiyata gelen şairlerin, özellikle, ulusal mefkurenin şekillenmesinde önemli katkıları olan M.Araz, S.Tahir, M.İsmayıl gibi sanatçıların vatandaşlık lirikası "parçala, yönet" siyasetine karşı bedelsiz silah olmuş, imparatorluk adamlarının yürüttüğü siyaset aleyhine halkın manevi degradasiyasının önlenmesinde eşsiz pol oynamıştır. Bu şairlerin eserleri toplumun gen temizliğinin ve kan hafızasının korunmasına önemli katkıda bulunmuştur. Azerbaycan'ın bağımsızlığa gittiği yolda M.Araz, S.Tahir ve M. İsmail'in şiirleri az iş görmemiştir. Bu şiirler uzun yıllar vatansever insanları daima ayakta tutmuş, halkın özgürlüğü uğrunda son kritik mücadeleye hazırlamıştır. Bu söz ustaları kendi yaradıcılıqları ile vatan tarihindeki coğrafi-siyasi parçalanmanın, tüm ulusal-fiziksel ayrılıkların doğurduğu vahim komplikasyonlar halkımızın kaderinde daha ağır sonuçlara yol açmaması için milli-manevi birliğimizin saklanmasına yardımcı olmuşlardır.

Duyduk, duymadık demeyin
Türk'ün toyu başlamıştır.
Herkese haber eyleyin
Türkmen toyu başlamıştır.
Vatanımız servetlidir
Ulusumuz gayretlidir
Bütün dünya davetlidir
Türk'ün toyu başlamıştır.
Töremiz, dinimiz ulu,
Ulu babaların yolu
Gözün aydın Mahtumkulu
Türkmen toyu başlamıştır.
Türkmen cigitler atlanır
Düşmanlar kaçıp saklanır
Axaltekeler şahlanır
Türkmen toyu başlamıştır.
Burda zaman olmaz heder
Gelen dostlar memnun gider
Zeynel hoca ilan eder
Türk'ün toyu başlamıştır.

Ana yurttan ata yurdum Türkmen'e
Yetmiş dokuz milyon candan selam var.
Deryada balıktan, meşede şirdin
Semada kartaşahandan selam var.
Sevinç sedaları yükselsin göye
Bu duygular çağalara hediye.
Başkanının Berdi Muhammed Beye
Liderimiz Edoğan'dan selam var.
Yaşa ey ulusum, hep azad yaşa!
Birlik ol, fermanın işlesin taş.

Yediden yetmişe Türkmen gardaşa
Zeynel adlı bir ozandan selam var.

Türk'üm, bükülmez bileyim
Her gönülde bir dileyim,
Vasfın nice söyleyeyim
Çok güzeldir Türk illeri
Şekerden şirin dilleri,
Oğuz babam temel atmış
Korkut babam burda yatmış
Tanrı çok özel yaratmış
Ne güzeldir Türk illeri
Her mevsim açar gülleri.
Bu illerde kurduk çadır,
Bu iller bize yaraşır,
Türk illeri bir başkadır
Ne güzeldir Türk illeri
Yaşatır bunca elleri.
Bir cennettir baştan başa
Türk illeri bir tamaşa.
Bakın şu toprağa taşa
Çok güzeldir Türk illeri
Baldan tatlıdır dilleri.
Vatan Zeynel'in penahı
Onsuz açılmaz sabahı.
Hem vallahi, hem billahı
Güzeldir Türk'ün illeri
Eşsizdir Türk'ün illeri.

Tam yirmi dört boyuz, soyumuz birdir
Matemimiz birdir, toyumuz birdir,
Azadlık yolunda oyumuz birdir
Tarih, böyle tanımlıyor Türkleri.
Bu millet cihanın şah damarıdır,
Namusudur, gayretidir, arıdır.
Senetli, subutlu itibarıdır
Tarih, böyle tanımlıyor Türkleri.
Mazlumun yanında, zalime karşı
Barışa çağrıdır ilk milli marşı.
Kafası kızarsa titretir arşı
Tarih, böyle tanımlıyor Türkleri.
Hak iin durarlar haklı yanında
Alınları aktır Hak divanında.
Yenilmek bilmezler er meydanında

Tarih, böyle tanımlıyor Türkleri.
Ulusumuz her şeyiyle güzeldir,
Her er ferdimiz bir dünyaya bedeldir.
Bu tanım, Zeynel'e özgü değildir
Tarih, böyle tanımlıyor Türkleri.

Çenlibel başında esremiş bir ner
Ayvaz, gelip alar Koroğlu seni.
Yıkar kayaları, atar dağları,
Kemindine salar Koroğlu seni.
Yigitlikde vardır elde adımız
Aşığ, bize Teke Türkman deyerler.
Hara varsak qabağımız alınmaz
Aşık, bize Tete-Terkman deyerler.
Dinip danışmağı davadır, dovdu
Söndüren rüzgardır, yandıran qovdur,
Alemleri bürüyen sönmez alovdur
Alovlara qalar Koroğlu seni.
Düşman gözün oyum oyum oyaram
Mansur kimi derisini soyaram,
Koroğlu'nu kızıl kana boyaram
Aşığ, bize Teke Türkman deyerler.
Dava günü kulaç kollar qayıtmaz
Na'rasından gece iğitler yatmaz.
Yerde olsun, göyde olsun, unutmaz
Deme gözden salar Koroğlu seni.
Köhlen minip çıkar olsam yoluma
Kim yapışar rikabıma, koluma?
Koroğlu sağıma, Hasan soluma
Aşığ, bize Teke-Türkman delerler.
Dağların başında yel kimi eser
Bir vuruşda yetmiş yeddi baş keser
Terlan gemişdirip Çenli'de küser
Geler kıya, çalar Koroğlu seni.
Türkmanların say-seçmesin yığaram
Bulut olup Çenlibel'e yağaram,
Koroğlu'nu özüm tutup boğaram
Aşığ, bize Teke-Türkman deyerler.
Cünun Koroğlu'ya birsadık nöker
Düşmanın üstüne göyden od döker.
Şığıyıp Kırat'ın terkine çeker
Aziz-halef kılar Koroğlu seni.
Haykırıp meydanda açsam kol kanat
Katı düşman qabağında olar mat.

Ayvaz'ı korkutmaz Koroğlu, Kırat
Aşıq, bize Teke-Türkman deyerler.

KAYNAKLAR

1. Araz M. "Seçilmiş eserleri", (şiiirler ve poemalar), Bakı, "Halk Bankası", 2010, 656 s.
2. AzərAzər S. T., "Seçilmiş eserleri", (şiiirler), Bakı, "Doğu-Batı", 2005, 272 s.
3. Belinski V.Q., Rus edebiyatı klasikleri hakkında, B., Uşaqgencneşr, 1954,369 s.
4. Aliyev R. "Edebiyat Teorisi", Bakı, Mütercim, 2008, 360 s.
5. İsmail M., "70'den sonra" (şiiirler), Bakı, "Bilim ve eğitim", 2014, 478 s.
6. İsmail M. "Qoymayın dünyayı adıləşməyə", Bakı, "Genclik", 1978, 150 s.
7. Kerim E. "Seçilmiş eserleri", (2 cilt), I c. (Şiiirler), Bakı, Azərneşr, 1974, 408 s.
8. İhtiyar F. "Seçilmiş eserleri" (10 cilt) I c (şiiirler), Bakı, "Uni Print", 2015, 392 s.
9. Mirehmedov E. "Ədəbiyyatşünaslıq terimleri sözlüğü", Bakı, Maarif, 1978, 200 s.
10. Müşfik M., "Ebediyet neğmesi", (şiiirler ve poemalar), Bakü, "Yazıcı", 1978, 310 s.
11. Tahir S. "Gel görüşelim", Bakı, Genclik, 1968, 100 s.
12. Ulutürk X. R. "Devam ediyor 37", Bakı, Genclik, 1992, 528 s.
13. Vahabzade B., Seçilmiş eserleri (2 cilt). I c. (Şiiirler), Bakı, "Önder", 2004, 328 s.
14. Yusifli C. "Bəxtimə düşən gün ...", Azərbaycan j., 2010, №11.

**FUZULİ ŞİİR PARÇALARI VE KURAN'IN
DÜZGÜN KIRA'ATI
("Hata" Sızlık)**

**FÜZULİ QİTƏSİ VƏ QURANIN DÜZGÜN QİRAƏTİ
("xəta" sızlıq)**

**KITA OF FIZULI AND CORRECT READING OF KORAN.
("Xəta" Sizliq-(Innocuous))**

**КЫТА ФИЗУЛИ И ПРАВИЛЬНОЕ ПРОЧТЕНИЕ КОРАНА.
("Xəta" Sızlıq-(Негрешность))**

Mahirə QULİYEVA *

Öz

Kuran, Müslümanın kutsal kitabı olmasının yanında; onların kültür, edebiyat ve güzel sanatlarını da etkilemiştir. Müslüman halkları Kuran'ın söz-anlam güzelliğinden, olgunluğundan doğan mucize karşılığında kendi edebi yaratıcılığını parlatmış, onun fethettiği yüceliğin hayali ile sözü güzelleştirme bakımından da zenginleştirmiştir.

Kuran-ı Kerim bütün insanlar için hidayet kitabıdır ve yalnızca okunmak için indirilmemiştir. Onu okumakla birlikte, kutsal ayetler hakkında düşünmeli ve orada buyrulmuş olanlara amel edilmelidir. Allahın sözünün düzgün okunması Müslüman için en vacip meseledir.

Kendi sözlerini Kuran nuru ile parlatan ve değerlendiren Fuzuli kıtalarının (şiir parçalarının) xeta (yanlışsızlık, zararsızlık) meselesine değinilir.

Şairin sanatında "xeta"; Kuran'a bağlı olanlar (telaffuz, kıraat, yazı), bilinç ve aşk cazibesinin etkisi, "Salikin xetası" (tarikət yolunda olanların yanlış) olarak kendini gösterir. Şahsın avazı (kıraatı) da önemli sorunlardandır. Çünkü onun sesinin ahengi kalpleri yumuşatır, ruhları Kurana doğru çeker.

Anahtar Kelimeler: Kuran, Doğu Müslümanları, ilahi aşk, hata, günah, büyük hata, küçük hata.

* AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu. Bakı/AZERBAIJAN
(mahirahamid@mail.ru)

Xülasə

Quran müsəlmanın müqəddəs kitabı olmaqla yanaşı, onların mədəniyyət, ədəbiyyat və incəsənətinə nüfuz etmişdir. Müsəlman xalqları məhz Quranın sözməna gözəlliyindən, kamilliyindən doğan möcüzə müqabilində öz ədəbi yaradıcılığını cilalamış, onun fəth etdiyi zirvənin xəyalı ilə sözü bəlağətlik baxımından zinətləndirmişlər.

“Qurani-Kərim” bütün insanlar üçün hidayət kitabıdır və təkcə oxunmaq üçün nazil olunmamışdır. Onu oxumaqla yanaşı, müqəddəs ayələr haqqında düşünməli və orada buyurulmuş göstərişlərə əməl edilməlidir. Allahın kəlamının düzgün oxunulması müsəlman üçün ən vacib məsələlərdəndir.

Öz sözlərini Quran nuru ilə cilalayan və dəyərləndirən Füzuli qitələrinin ində bu məqama (“xəta” məsələsinə) toxunur.

Şairin sənətində “xəta” Qurana bağlı xətalər (tələffüz, qiraət, yazı), şur və eşq cazibəsinin təsiri ilə “salikin xətası” – kimi özünü göstərir. Fərdin (qarenin) avazı da önəmli məsələlərdəndir, çünki onun səsinin ahəngi qəlbləri yumşaldır, ruhları Qurana doğru cəlb edir.

Açar Sözlər: Quran, Müsəlman Şərq, İlahi eşq, bəşəri eşq, xəta, günah, ləhn, böyük xəta, kiçik xəta.

Abstract

Koran is sacred book for all Moslems, and in the same time it had greatest influence on literature, art, all culture of Moslem world. Moslem peoples improved their artistic creativity, basing on miracles, coming from wordy and semantic beauty of this divine book, enriched their eloquence in desire to be closer to it's peak.

Koran is the light for all peoples, it isn't sent for reading only. While reading Koran one must think deeply about the sense of sacred “ayahs” and follow all directions, contained in them. Correct reading of Koran is one of most important duties for each moslem.

Great poet Mohammad Fizuli always addressed to Koran in his works. In one of his poetic works- “kita”- poet touched very important issue- “problem of delusion”. In Fizuli's creativity all forms of delusions, such as pronunciation, reading and writing- are considered as “delusion of faithful”, happened as result of influence of love and sense beauty. The voice of reader is also of great importance here, because the voice beauty has also beneficial influence on listeners, mollifies their heart, brings their spiritual beginning nearer to Koran.

Keywords: Koran (Qur'an), Moslem East, divine love, universal love, sin, the great delusion, small delusion.

Резюме

Являясь священной книгой мусульман, Коран также оказал огромное влияние на культуру, литературу, искусство всего мусульманского мира. Мусульманские народы совершенствовали свое художественное творчество в свете чудес, исходящих из словесной и смысловой красоты этой божественной книги, обогащали свое красноречие, желая приблизиться к ее вершинам.

Коран является книгой-светочем для всех народов и ниспослана свыше не только для чтения. Читая Коран, необходимо глубоко вдумываться в смысл священных аятов и следовать всем указаниям, данным в них. Правильное прочтение Корана - слова Аллаха- является одной из важнейших обязанностей каждого мусульманина.

Великий поэт Мухаммед Физули, всегда опиравшийся на священную книгу, в одной из своих «кыта» затрагивает очень серьезный вопрос – т.н. «вопрос заблуждения». В творчестве поэта все формы «заблуждений, преткновений», связанные с Кораном, а именно произношение, чтение, написание- представлены как «заблуждения правоверного», случившиеся в результате влияния, оказываемого очарованием любви и сознания. Голос каждого чтеца также является важным компонентом в данном вопросе, поскольку именно красота голоса человека, читающего вслух священную книгу оказывают благотворное влияние на слушателей, смягчают их сердца и приближает их духовное начало к Корану.

Ключевые слова: Коран, мусульманский Восток, божественная любовь, общечеловеческая любовь, грех, великое заблуждение, малое заблуждение.

Giriş

Müsəlman Şərqi mədəniyyətində sözün və söz sənətinin xüsusi yeri vardır və bəşər tarixində türkdilli, farsdilli və ərəbdilli ədəbiyyata istər ideya-məzmun dərinliyi, istərsə də söz-üslub gözəlliyi baxımından alternativ yoxdur. Bu da onun iki əsas mötəbər qaynağından irəli gəlir:

1. Yerli folklor və bədii dil-üslub ənənələri;
2. İslam mədəniyyəti və özəlliklə də, Qurani-Kərimin bəlağət möcüzəsi.

Şərqdə klassik irsin qeyri-adi söz-məna incəliyi, bənzərsiz poetik düzəni, bu düzənin qəliblənmiş nizamlı kateqoriyalı ilk növbədə dünya mədəniyyətinin söz abidəsi olan Qurandan qaynaqlanır. Müsəlman xalqları məhz Quranın söz-məna gözəlliyindən, kamilliyindən doğan möcüzə müqabilində öz ədəbi yaradıcılığını cılamış, onun fəth etdiyi zirvənin xəyalı ilə sözü gəlin kimi zinətləndirmişlər. Qurani-Kərim bədii söz sənəti üçün örnək olaraq XX əsrin əvvəllərində öz təsirini davam etdirmişdir (Quliyeva, 2008: 18).

Tədqiqatçılar bu mövzuya müxtəlif cəhətlərdən yanaşmışlar. Zənnimizcə, burada iki istiqamət diqqəti daha çox cəlb edir:

1. Quranın mövzu və məzmun gözəlliklərinin bədii söz sənətinə təsiri.

2. Quranın bəlağət, bədiyyat və üslubi qurumunun söz sənətinə təsiri (Quliyeva, 2008: 48).

Əbədi və əzəli İlahi eşq və bu eşqin çeşidli növlərini öz yaradıcılığında əks etdirən Füzuli sənəti qeyd etdiyimiz məzmun çalarlarının qaynağı olmaqla yanaşı bədi estetik duyğu yaradan ahəngdar düzən və harmoniyanın vəhdətidir.

İslamda aləmin təsviri sözlə-Quranın poetik düzümlü, səs ahəngi və emosional-estetik təsiri ilə başlandı (Göyüşov, 2011: 60). Bu da Quranın ecəzkar məzmun və söz dəyərinin vəhdət şəklində sənətkarların yaradıcılıq bəlağətinin meyarı kimi çıxış etməsi ilə nəticələndi. Quranın rəngarəng söz, üslub, məna və poetik möcüzələri ədəbiyyata geniş şəkildə sirayət etdi.

Klassik ədəbiyyatda Quran ayələrindən həm İslamın müqəddəs kitabı, həm möhtəşəm sənət abidəsi, həm əxlaqi-mənəvi qaynaq, həm də yığcam, ibrətamiz ifadələr şəklində istifadə edilmiş, bununla da, şairlər öz sözlərinin etibarını artırmağa çalışmışlar. Qurandan istifadə sadəcə şair və ədibin Tanrı kəlamına xas olan rəğbətini bəyanı deyil, həm də sənətkarın ifadə etdiyi düşüncələrin daha təsirli və məzmunlu olmasına xidmət edir (Quliyeva, 2008: 140).

Alman alimi Q.E.fon Qrunebaum “Концепция плагиата в арабской теории” adlı məqaləsində qism alimlərin fikrinə cavab olaraq Qurandan “təzmin” vasitəsi ilə istifadəni plagiat deyil, şairin fikrinin tamamlanması və ya təsdiqlənməsi kimi dəyərləndirir. Bu da sənətkar qarşısında sözün dəyərini, sözün seyrini, ecəzkarlığını, yeni-yeni məna çalarlarından istifadəni vəzifə kimi önə çəkir.

Məhəmməd Füzuli şeiri daima tərəvətlidir. Şairin hər misrasının, hətta ayrı-ayrı kəlmələrinin arxasında arif və kamil insanın dərin elmi biliyi dayanır. Tanınmış türk alimi prof., Dr.Alu Nihad Tərlanın sözləri ilə desək: “Füzuli devrinin sayılı alimlərindəndir. Edebiyatın en dərin və en incə noktalarına qədər inən zəkaya sahibdir. Samimi lirizm və həssasiyyət içində sürüklenir kimi gördüğümüz şair, arada öylə zəka parıltısı göstərir ki, insan, san`atkarın bu dərəcə kəndindən keçmiş halde iken nasıl zəkasını böylə keskin hale getirebildiyinə hayret eder. Lakin bu zəka, öylə gizli işlər ki, asırlar bunun farkına varmamış və onu daima dərin aşkının atəşləri içində yanan samimi aşık olaraq tanımışdır” (Tərlan, 2005: 14).

Klassik ədəbiyyatda İlahi eşq

Füzuli yaradıcılığı İlahi eşqin: Allahın liyinin, mütləq iradə və qüdrətinin, Hz.Məhəmməd və ona olan sevginin, axirət həyatının, Cənnət və cəhənnəmin, İslam mütəsəvviflərinə aid qissələrin, Allahın zikrinin və bu kimi mövzuların tərənnümçüsüdür. Şairin yaradıcılığında İlahi eşqlə yanaşı bəşəri eşqin çeşidli növləri də öz əksini tapıb.

İlahi eşq İlahinin bəşəriyyətə sevgi ilə göndərdiyi misilsiz ətəsidir. Bu baxımdan da ilk növbədə Allahı tanımaq, İlahi eşqin məşuqu olmaq, Ona ürəkdən sarılmaq, əməli salehlik uğrunda mübarizə aparmaq lazımdır. Əks təqdirdə “Ümmul-kitab”ın möhtəşəmliyini anlamaq mümkün olmaz. Məhz elə buna görə də klassik əsərlərdə İlahi eşqin vəsfı geniş yer tutur. Müxtəlif dövr şairlərinin

əsərlərinə nəzər salsaq klassik ədəbiyyatın ənənəvi və qəliblənmiş mövzularından olan İlahi eşqin bu ədəbiyyatdakı önəmli yerini görürük:

Yunis sen kendini görme ibadet et mahrum kalma
Qayri şeyə gönül verme Allah sevgisi var ikən.

(Yunus Emre, 1983: 182)

* * *

Aşk oduna yanar isem, dahi şirin gelir bana
Canım feda olsun, beni bu aşk oduna atana.

(Yunus Emre, 1983: 217)

Və ya:

Məhəbbət şahının mövlasıdır eşq,
Həqiqət mülkünün əlasıdır eşq.

Nə əvvəl var, nə axir mülki-Həqqə,
O mülkü-qüdrətin binasıdır eşq.

Müqəddəs beyti-məmurun əzəldən,
Ədəbsiz bəcəhət binasıdır eşq.

(Gülşəni, 2006: 168)

Füzuliyə gəlinəcə o, eşqi sonu olmayan zövq kimi dəyərləndirərək yazır:

Eşqdir ol-nəş`eyi-kamil kim, ondandır müdam,
Meydə təşviri-hərərət, neydə təsiri-səda.

* * *

Ey Füzuli, intihəsiz zövq buldum eşqdən,
Böylədir hər iş ki, həqq adilə qılsan ibtida.

(Füzuli, 1958: 51)

Məhz bu intihəsiz eşqin nəticəsidir ki, şair Qurani-Kərimin qiraətinin xətasızlığını nəzmə çəkərək İslam əhlinin nəzərinə şeirin ahəngdarlığı ilə çatdırır. “Xəta” ərəb mənşəli sözdür. Etimoloji mənasına gəlinəcə:

1. “səhv etmək”; 2. “yolunu azmaq” anlamına gəlir (Баранов, 1985: 225).

Təsəvvüf anlamı kimi xəta – şur və eşq cazibəsinin təsiri ilə salikin xətası kimi izah edilir (Göyüşov, 2001: 200).

Məhəmməd Füzuli yaradıcılığında “xəta” özünü iki şəkildə göstərir:

1. Qurana bağlı xətalər (tələffüz, qiraət, tərtib, yazı).
 2. Bəşər övladının davranışına bağlı xətalər (günah, səhv, yalan və s.).
- inci bölməni də öz növbəsində aşağıdakı hissələrə bölə bilərik:
1. Allah kəlamının vahid, səhih mətninin kitab daxilində tərtibi;
 2. Quranın təcvid qaydalarına əsasən tilavəti;

3. Quranın avazla qiraəti;

4. Fərdin (qarenin) avazı.

Quran – səcli nəsrdir. Bu baxımdan da hərflərin səsi, ahəngi, müsiqililiyi onun bəlağət gözəlliyini təmin edən əsas amillərdəndir. Quran hərfləri səs baxımından elə sıralanmışdır ki, hər hərfin səsi musiqi kimi gəlir, bu musiqinin təsiri qəlbləri yumşaldır, ruhları Qurana doğru cəlb edir. Bu avazın bəlağət və ecəzi, sözsüz ki, fərdin qabiliyyətinə - avazına bağlıdır.

Əsas mətn.

Ey xəta ləfzilə Quranın şükuhun sındıran,
Möcizi-ayəti-Qurandan həzər qılmazmısan?
Hər əlif xəncəri-xunrizi-burrandır sənə,
Xəncəri-xunrizi-burrandan həzər qılmazmısan?
Həkim-i-kamilin darüş-şəfayi-hikmətin,
Etmək istərsən xərab, ondan həzər qılmazmısan?

(Füzuli, 1958: 379)

Füzuli yaradıcılığında Allaha, Peyğəmbərə, insanı haqq yoluna aparan qanun və ehkamlara böyük sevgi, hörmət və ehtiramla yanaşır. Sözlünün qüdrəti ilə oxucusunu da buna dəvət edir. Şair qeyd etdiyimiz qitədə Quranı səhvlərlə oxuyanlara, onun şükuhunu, əzəmətinə sındıranlara qarşı çıxır, üzünü həmin adamlara tutaraq Şərq və Qərbin ən nəhəng dahilərinin nur aldığı, aqıl adamların faydalandığı Quranın möcüzəvi, təkrarolunmaz ecəzkar ayələrini xətalara oxumaqdan həzər qılmalarına çağırır. Müəllif “Qurani-Kərimin möcüzəvi ayələri” – ifadəsi ilə müqəddəs kitabın bütün məna çalarlarına – ibrət, hikmət və nəsihətlərinə işarə etməklə, fikrini insanı daha çox düşündürməyə vadar edən tərzdə, həm də Quran üslubuna xas poetik forma – istifhəm üstündə nəzmə çəkərək oxucusunu “xəta” sözü ilə üzləşdirir, bu sözün məna qatları ilə bizlərdə xüsusi hiss və duyğular oyadan Allah-təala kəlamının Ona nazil olduğu ərəb dilində səsləndirilməsi yollarına – Qurani-Kərimin tilavətinə işarə edir.

Ərəb əlifbasının inci hərfi olan “əlif” həm sıra yerinə görə, həm qamətinin düzlüyü baxımından ədəbiyyatda Allahın rəmzi işarəsi kimi çıxış edir. Mənbələrdə bu hərfin məna yükü ilə bağlı müxtəlif fikirlər qeyd edilir: “Ərəb əlifbasının ilk hərfi, “Allah” sözü bu hərflə başlayır. Əlif varlığın başlanğıcı və Tanrıya işarədir. Haqqın adları əlifdə cəmləşib və bu rəmlə yeganə varlığın substansiyasını ifadə etmək olur. Deməli, əlif əzəl anlamına və Haqqın əhədiyyət mərtəbəsinə işarədir” (Göyüşov, 2011: 76).

Təşbeh üstündə qurulmuş növbəti misrada əlif xəncəri-xunrizi-burranla müqayisə edilir. Müəllif əlif hərfinin qüdrətini qabarıq şəkildə oxucusuna çatdırmaq üçün bu ifadəni sual üstündə, özü də yeni məntiqi vurğu ilə təkrarlayaraq xətanın adı “xəta” olmadığını və Quran oxuyanların bundan həzər qılmalarını təkidləyir.

Qurani-Kərimin mətnində təkrir olduqca geniş şəkildə işlədilmişdir. İbn Qüteybə qeyd edir ki, Quran, hədis və qissələrdə olan təkrar deyimlər insanları qəflətdən ayılmaq üçündür (Quliyeva, 2008: 58). Füzuli də məhz fikrinin insanlarda təsir gücünü artırmaq üçün Quran bəlağətinin əsas üslubi xüsusiyyətlərindən olan təkrirdən istifadə etmişdir.

Allahın “Əsmaül-hüsna” adlanan adlarından inə (həkim – hikmət sahibi) müraciət edən Füzuli kamil həkimin hikmətli şəfaət evini – Allahın hikmət xəzinəsini xarab edənlərə daha müraciət edərək onların bu xətdən daşınmalarını tövsiyyə edir.

Sadrul – İslam dövrünün cəmiyyətə ən böyük ətəsi olan Qurana dərinədən bələd olan şair “xəta – ləfz” ifadəsi ilə nələrə işarə etmiş olur? Sözsüz ki, “xəta” sözü altında ilk işarə – Allah kəlamının vahid və səhih mətninin kitab daxilində tərtibinədir.

Qurani-Kərimin “Ön söz”ündə qeyd edildiyi kimi: “Peyğəmbər” əleyhissalamın çox əshabəsi Qurani-Kərimi əzbər bilər, hər hansı ayənin nazil olma səbəbini, hökmünü, dəqiq mənasını ondan soruşub öyrənərdilər. Müxtəlif ərəb qəbilələrinə mənsub olan bu əshabələrin hər i mətni sabit saxlamaq şərti ilə Allah kəlamını öz ləhcəsinə müvafiq tərzdə oxuyardı. Bu zaman qiraətdə müəyyən fərqlər əmələ gəlirdi. Məhəmməd əleyhissalamın özü buna izn verərək belə demişdi: “Quran yeddi ləhcədə nazil olmuşdur. Sizin üçün hansı ləhcədə mümkündürsə, həmin ləhcədə də oxuyun”.

Yeddi rəqəmi bildiyimiz müəyyən sayın ədədi deyil, qədim ərəblərdə işlənən intəhasız çoxluq mənasındadır (Bünyadov; Məmmədəliyev, 1997: VIII).

Yuxarıda qeyd etdiyimiz rəqəm ədəbiyyata da sirayət edilərək nəzmə çəkilmişdir ki, bunu çox klassiklərin, o cümlədən, Gülşəninin yaradıcılığında da görürük:

Yedi müşəf kimi vəchündən oxur,
Kəlamı-eşqi ayət-ayət. (Gülşəni, 2006: 43)

Lakin Peyğəmbərin vəfatından sonra vəziyyət dəyişməyə başladı. Quranın qiraətindəki savti fərqlər bəzən ləfzi fərqlərə gətirib çıxarırdı, bəzi sözlərin yaxın və oxşar səs tərkibli başqa sözlərlə əvəz edilməsinə səbəb olurdu (Bünyadov; Məmmədəliyev, 1997: VI). Nəticədə, müsəlman icmasının müxtəlif firqələrə bölünməsi, müqəddəs kitabın təhrif olunması təhlükəsi yarandı. Ümmətin ağıllı başçıları bu barədə düşünməyə, yaranmış vəziyyətdən çıxış yolu axtarmağa məcbur oldular (Bünyadov; Məmmədəliyev, 1997: VI).

Quranın yenidən vahid sistem əsasında toplanılmasının başqa səbəbi də vardır. Bu haqda Cəlaləddin Süyuti belə yazmışdır:

و قد كان القرآن كتب كله في عهد رسول الله (ص) لكن غير مجموع في موضع واحد.

“Quran Peyğəmbərin (s) zamanında yazılmışdı. Lakin yerdə və surələri ardıcıl şəkildə deyildi (İsmayılzadə, 2006: 344).

Görünür, Füzuli “xətaləfz” anlamı altında ilk öncə Quranın vahid sistem halına salınmasına işarə etmişdir ki, bu da ədəbiyyatda “Cəmul-Quran”, yəni Quranın toplanması adı ilə tanınır (İsmayılzadə, 2006: 343).

Nəticədə, Quranın qiraət variantları, avazla oxunması, təfsiri, surə, ayə, söz və hərflərinin sayı böyük diqqətlə öyrənilməyə başlandı. Həmin dövrdə bu tərəfdən Allah kəlamını düzgün oxuyub, düzgün izah etmək, digər tərəfdən isə İslam dinini möhkəm qorumaq, onun təhrif edilməsinə yol verməmək sahəsində görülən ən zəruri iş hesab olunur (Bünyadov; Məmmədəliyev, 1997: VII).

Qeyd etmək lazımdır ki, xəlifə Osmanın göstərişi ilə toplanmış Quranın digər Quranlarla fərqi onun vahid qiraət əsasında olmaması, həmçinin, surələrin tərtibi baxımından fərqli olmasında idi.

Bu gün bizim əlimizdə mövcud olan müqəddəs Quran da həmin üslub və tərtib əsasında (İsmayılzadə, 2006: 347).

Quranın düzgün oxunuşunu təmin edən amillər

Mənbələrdə Quranı düzgün oxumaq üçün aşağıdakı üç qaydadan istifadə edilməsini vacibliyi də qeyd edilir:

1. Quran oxunmazdan öncə riayət edilən qaydalar;
2. Quran oxunarkən riayət edilən qaydalar;
3. Quran oxundan sonra riayət edilən qaydalar;

Füzulinin qitəsinə əsasən biz ikinci bölməni açıqlamaq istərdik.

Quranı oxumaq istəyən şəxs Məbudun hüzurunda minacata durmaq istəyir. Belə olan halda o, dilini təmizləməyə möhtacdır. Dil lüzumsuz söz və böhtan kimi kəlmələrlə günahkar hala gəlir. Bu isə Allaha sığınma ilə təmizlənir (Ramazanoğlu, 2009: 7).

Haqq aşıqları bu kəlmə ilə könül fərəhliyinə nail olurlar. Quran oxumağa başlayanlar aləmlərin Rəbbinin “Nəhl” surəsindəki “Quran oxumaq istədiyən zaman məlun şeytandan Allaha sığın!” - əmrinə riayət etməlidirlər.

Sığınma sözləri üç qisimdir:

1. “Sifatiyə” – “Sənin qəzəbindən rizana sığınırım”;
2. “Əfaliyə” – “sənin qəzəb və əzabından əfvinə sığınırım”;
3. “Zatiyə” – “Səndən sənə sığınırım” (Ramazanoğlu, 2009: 9).

Önemli məqamlardan i və ən incisi, Quranı (əzbər deyil) üzündən oxumaqdır. Hz.Peyğəmbərin sözləri ilə desək: “Ümmətin ən üstün ibadəti Quranı üzündən oxumaqdır (İsmayılzadə, 2006: 543).

İmam Sadiqə görə “Quran tez-tez və surətlə deyil, tərtil (asta-asta) oxunmalıdır (İsmayılzadə, 2006: 543).

İmam Sadiqə gəlincə, o, belə buyurmuşdur: “Həqiqətən də Quran hüznə nazil olmuşdur. Elə buna görə də onu hüznə oxuyun (İsmayılzadə, 2006: 544).

Ayələrin ində isə “Quran oxunarkən onu dinləyin və sükut edin” (Əraf: 204) – fikri öz əksini tapmışdır.

Peyğəmbərin (s.a.s) aşağıdakı fikri xüsusilə maraqlıdır: “Quranı elə oxu ki, səni çəkindirsin” (Qaradağlı, 2011: 4).

Quranın avazla oxunması da önəmli məsələlərdəndir. Hz.Peyğəmbər (s.a.s) belə buyurmuşdur: “Quranı öz (gözəl) səsinizlə gözəlləşdirin” (İsmayılzadə, 2006: 544).

Qurani-Kərimin tilavət edilməsi haqda Peyğəmbərdən (s.a.s) çoxlu hədislər vardır: “Quranı məharətlə oxuyan, hörmət sahibi olan əməlisalehlilərlə məqamdadır, Quranı höccələyə-höccələyə oxuyan, lakin oxumağa böyük həvəsi olanın isə mükafatı ikiqatdır” (Qaradağlı, 2011: 4).

... Qurani-Kərimi oxuyarkən, ... lazımlı yerlərdə dayanın... Hərflərin öz məxrəc hüdudundan kənar çıxmasından həzər et” – buyurur İmam Cəfər əs-Sadiq (Qaradağlı, 2011: 4).

Hz.Peyğəmbər (s.a.s) digər hədisdə buyurur: “ çox Quran oxuyanlar vardır ki, Quran onlara lənət edir (İsmayılzadə, 2006: 547).

Məhəmməd Füzuli bu qitəsinin məzmunu və “xəta” sözünün arxasındakı mənə qatları ilə insanları, xüsusən, qareləri düzgün tilavətə çağırır.

Tilavət – ibadətin formasıdır, çünki Allah-təala özü Qurani-Kərimin əl-Müzzəmmil surəsinin 20-ci ayəsində:

... فَأَقْرَأُوا مَا تيسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ...

“... Qurandan sizə müyəssər olanı oxuyun...” – buyurur (Qaradağlı, 2011: 4).

Qurani-Kərimin təcvidinə gəlincə, onunla tanış olmaq istəyən hər kəs əvvəlcə “ləhn” istilahı ilə tanış olmalıdır ki, bu da “xəta” mənasındadır.

Bu xətlər da öz növbəsində açıq-aşkar və ya kobud xəta, gizli və ya kiçik xəta növlərinə bölünür (Qaradağlı, 2011: 100).

Kobud xəta Quranın mətninə əlavə etmə, çıxarma və ya əvəz etmə, sözlə - Quran mətninə dəyişiklik etmək nəticəsində baş verir, bu da bağışlanmaz xətdir.

Kiçik xəta qarelərin idğam, izhar, ixfa, təfxim, tərqi və başqa bu kimi fonetik hadisələri yerinə yetirmədən oxumaq nəticəsində əmələ gələn xətdir (Qaradağlı, 2011: 100, 103).

Bəşər övladının davranışına bağlı “xəta”ların Füzuli yaradıcılığında bəzi məqamları

Füzuli yaradıcılığında insanın davranışı ilə bağlı “xəta” sözünün bütün mənə çalarlarından – səhv, yalan, təqsir, günah və s. istifadə edilmişdir. Biz şairin yaradıcılığında “xəta”nın “günah” anlamında işlənilməsini izləyəcəyik.

Mişki-Çin zülfün ilə eyləsə dəva, nə əcəb,

Nə olur üzü qara qulda xətadan qeyri? (Füzuli, 1958: 313)

“Çin müşkü saçınla mübahisə etsə, üzü qara qulda xətdən başqa heç şey ola bilməz – deyən Füzuli istifhəm üstündə yazılmış bu beyti ilə qulun acizliyinə, miskinliyinə, hər şeydən məhkum olmuş insana işarə edir. Haqq-hüququnu qoruya bilməyən insan, xətasız olsa belə, cəmiyyətin bütün xətlərinə – yalan, səhv, təqsir, günah və böhtanlara düşərdi. Onun xilaskarı cəmiyyət deyil, o Allahdır. Bu beytdə xəta, daşdığı bütün mənə çalarları ilə nəzmə çəkilmişdir.

Füzuli, aşiqə onlar ki, derlər tərki-eşq eylə,
Deməzlərmi xəta, təgyir qıl hökmi-qəza derlər.

(Füzuli, 1958: 128)

Füzuli beyti məntiqi baxımdan qüvvətləndirmək üçün Şərq poeziyasında geniş yayılmış və Quran üslubuna xas olan xitabın “təcridi-qeyri-məhz” növündən istifadə edərək özünə müraciət edir, bununla da müxatibinin nəzər-diqqətini şeirin məğzinə yönəltmiş olur.

Eşq-ilahi nurdur, təlimlə deyil, Haqq tərəfindən verilir. Aşiqə belə eşqi tərki et! – demək olarmı? Qəzanın hökmünü dəyişmək istəyənlər (xəta) günah etməzlərmi? – deyən Füzuli beytdə özünə müraciət etməsinə baxmayaraq xalqı qəflətdən oyatmağa çalışır, digər tərəfdən, insanları düşünməyə və deyilənlərdən öz nəticələrini çıxartmağa vadar edir. Şair beytin yazılmasında istifhəm sənətindən istifadə edir ki, bu da şeiri bəlağətlik baxımından daha da təsirli edir. Füzuli növ Ulu Tanrının “bağışlayan” adı ilə ona sığınmağa çalışan günahkar qulunu Onunla üzləşdirir.

Beytdə söhbət ilahi eşqin tərkindən, qəzavü hökmün dəyişməsindən gedirsə, sözsüz ki, “xəta” sözü burada “günah” anlamında işlədilmişdir.

İnsan övladının davranışına bağlı xətlər də şairin yaradıcılığında önəmli yer tutur:

Dəftəri-əmalımın xətti xətdəndir siyah,
Qan tökər çeşmim, xəyal etdikcə hövli-məhşəri. (Füzuli, 1958: 303)

İnsanın bütün həyat yolu mələklər tərəfindən yazılır. İnsan axirət dünyasını məhz bu dəftərdəki əməlləri nəticəsində qazanır.

“Əməl dəftəri”nin yazısı xətdən qaradır, məhşərin dəhşətini gözümün önünə gətirdikcə, gözüm qan tökür” – deyən Füzuli insanın lövhi-məhfuzuna işarə edir. Bütün həqiqətlər Haqqın yanında görünən lövhəyə yazılır. Həmin yazıya pozu yoxdur. İlahi sirlərə yaxın olan insanın qəlbi həmin lövhə kimidir.

Bu beytdə işlədilən “xəta” sözü altında insanın yanlışlıqlardan uzaq durmasına işarə ilə yanaşı, “xəta” sözü altında dinin əhkam və qanunlarına qarşı çıxan insanların günahları, həyatdakı bütün xətlər – yalan, səhv, təqsir, böhtan və digər çalarlar məcmu halında işlədilmişdir. Bu xətlərin əhv olunanları da var, heç bağışlanmayanları da...

Sözlərin müxtəlif düzüm və çeşidli tərzdə işlənməsi, incə mənə fərqləri göstərir ki, işlənmə xüsusiyyətindən asılı olaraq onların məzmun və təsiri çoxşəhəlidir. Zahirən eyni görünən sözlərin bu sayaq fərqlərini araşdırmaqla mənə incəliklərini üzə çıxarmaq olar. Həmin incə fərqlərin mahiyyəti bəlağət elmi ilə aşkar edilir.

Məhz elə Füzuli də, klassiklərin qismi kimi, sənətində ecazkar bəlağətin tərənnümçüsüdür.

Nəticə

1. Müsəlmanların səmavi kitabı olan Qurani-Kərim təkcə ərəb-islam mədəniyyətində deyil, bütün dünyada bənzərsiz və ən bəlağətli söz abidəsi kimi tanınır. Min ildən çoxdur ki, dünyanın böyük alimləri bu zəngin elm, hikmət və əxlaq xəzinəsini öyrənməyə ömürlər sərf etmiş, təkcə təfsir və kəlam mütəxəssisləri deyil, ədib, şair və söz sərrafları onun incilərindən bəhrələnmişlər. Bizi həyatımızda düzgün yolun karvançısı edən bu müqəddəs kitabın düzgün qiraətinə yalnız mütəxəssis deyil, kitabın mahiyyətinə dəyər verən hər İslam əhli riayət edərək oxumalıdır.

2. Bəşər övladı “xəta”sızlığını təmin etmək üçün “Hər kəs xəta və ya günah edib onu günahsız adamın boynuna atarsa, şübhəsiz ki, öz boynuna böhtan və açıq-aşkar günah götürmüş olar” (“Günah üstündən günah qazanar”) – ibrətli “Nisa” surəsinin 112-ci ayəsi və bu kimi ayələrin məzmununa riayət edərək ömür yolunu davam etdirməlidir.

QAYNAQLAR

Tarlan, A. N. (2005). Füzuli Divanı Şarhi. Ankara: “Ağcağ”

1. Göyüşov, N. (2011). Füzuli: Düşüncə və ruhun poetikası. Bakı: “Elm və təhsil”

2. Quliyeva, M. (2008). Quran bəlağəti və Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı: “Nafta-Press”

3. Грюнебаум, Г. (1981). Основные черты арабо-мусульманской культуры. Москва, «Наука»

4. Quliyeva, M. (1999). Klassik Şərq bəlağəti və Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı: “Ozan”

5. Баранов, X. (1985). Арабо-русский словарь. Москва: «Русский язык»

6. Quliyeva, M. (2010). Şərq poetikasının əsas kateqoriyaları. Bakı: “Maarif”

7. Füzuli, M. (1958). Əsərləri, c.1. Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası

8. İsmayılzadə, İ. (1426/2006). Quran elmləri ensiklopediyası. Müqəddəs Qum şəhəri: Məhəmməd Hadi Mərifət

9. Qaradağlı, V. (2011). Təcvid. Bakı: “Elm”

Bünyadov, Z; Məmmədəliyev, V. (1418/1997). Qurani-Kərim. Ankara: “Kozan Ofsət”

10. Göyüşov, N. (2001). Təsəvvüf anlayışları və dərvişlik rəmzləri. Bakı: “Tural – Ə”

11. Gülşəni, İ. (2006). Divan. Bakı: “Avrasiya press”

12. Ramazanoğlu, M. (2009). Fatihə surəsinin təfsiri. Bakı: “İpək yolu”
13. Yunus, E. (1983). Divan və Risaletün-Nushiyye. İstanbul: “Gümüş”

Haber/ News/Новости

**UNESCO YAŞAYAN İNSAN HAZİNESİ
GÖLGE OYUNU/KARAGÖZ SANATÇISI ORHAN KURT'UN
ARDINDAN**

**AFTER UNESCO LIVING HUMAN TREASURE SHADOW GA-
ME/KARAGÖZ ARTIST ORHAN KURT**

**ЖИВАЯ СОКРОВИШНИЦА ЧЕЛОВЕЧЕСТВА ВСЕМИРНОГО
НАСЛЕДИЯ ЮНЕСКО – ТЕАТР ТЕНЕЙ “КАРАГЁЗ” И
ПРОИСХОДЯЩЕЕ ПОСЛЕ АКТЁРА ОРХАНА КУРТА**

Nail TAN*

Öz

Türkiye'nin en önemli gölge oyunu/Karagöz sanatçılarından, “UNESCO Yaşayan İnsan Hazinesi” unvanlı Orhan Kurt 26 Mart 2017 tarihinde İstanbul'da vefat etti.

Eski Karagöz oyunlarını en iyi oynatanlardan biri olmasının yanı sıra tasvir yapımında da ustaydı. 2015 yılında yayımladığı *Karagöz'ün Kuralları* adlı kitap sanat birikimini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Orhan Kurt, Karagöz, Yaşayan İnsan Hazinesi, tasvir.

Abstract

Orhan Kurt, who has the title of "UNESCO Living Human Treasure", died in Istanbul on March 26, 2017 is the Turkey's most important the shadow play/Karagöz artists.

In addition to being one of the best players of the old Karagöz plays, he was also good at making the depictions. His book, *Karagöz'ün Kuralları (The Rules of Karagöz)*, published in 2015, reveals the artistic accumulation.

Keywords: Orhan Kurt, Karagöz, Living Human Treasure, portrait.

* Kültür ve Turizm Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Em. Genel Müdürü. Halk Bilimci. Ankara/TÜRKİYE

Türkiye'nin ünlü gölge oyunu/Karagöz sanatçılarından, KTB UNESCO Yaşayan İnsan Hazinesi (YİH) unvanlı Orhan Kurt, 26 Mart 2016 Pazar günü İstanbul'da hayata gözlerini yumdu. Cenazesi, 27 Mart 2016 Pazartesi günü Zincirlikuyu Camisi'nde kılınan öğle ve cenaze namazlarının ardından Feriköy Mezarlığı'ndaki aile kabristanında toprağa verildi. Orhan Kurt, söz konusu unvana sahip üç Karagöz sanatçısından biriydi. Arkadaşı Tacettin Diker'i 31 Mart 2014 tarihinde sonsuzluğa uğurlamıştı. Metin Özlen ise sağdır. Kurt'un kaybı dolayısıyla Kültür ve Turizm Bakanı Prof. Dr. Nabi Avcı kamuoyuna bir başsağlığı mesajı yayımladı. Ayrıca, ailesine de başsağlığı diledi.

Kaynak taraması ve eşi Hayret Kurt ile Hayalî Mustafa Mutlu'dan edindiğimiz ek bilgilere dayalı olarak rahmetlinin hayatını, Türk gölge oyunu Karagöz'e hizmetlerini dile getirmeye çalışacağız.

Orhan Kurt, 1930 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Piyade Albay Gazi Ş. Sırrı Kurt, annesi ise Fevziye Hanım'dır. Eşi Hayret Hanım da İstanbulludur.

Babasının mesleği dolayısıyla çocukluğunu, gençliğini Anadolu'nun birçok il ve ilçesinde yaşadı. İlkokul ve ortaokulu Kastamonu'da bitirdi. İstanbul Pertevniyal Lisesinden sonra Yıldız Teknik Okulunu bitirerek inşaat mühendisi oldu (1952). İstanbul Belediyesi Yapı Tamirat Şubesinde 29 yıl hizmet verdikten sonra emekliye ayrıldı (1981). Eski eser onarımı, restorasyon alanında uzmanlaşmıştı. Emeklilik döneminde kendini tamamen Karagöz sanatının yaşatılıp tanıtılmasına adanmıştı.

İyi bir Karagöz/gölge oyunu sanatçısı/hayalî olabilmek için kişide tiyatronun yanı sıra mutlaka müzik ve resim yeteneğinin de bulunması gerekir. Orhan Bey,

Allah vergisi resim ve müzik yeteneğini küçük yaşlardan itibaren geliştirmeye başladı. İstanbullu olmanın, İstanbul'da yaşamanın avantajlarını değerlendirdi. Bes-tekâr Selanikli Ahmet Bey'in öğrencisi Şükrü Derya'dan TSM makam ve usullerini, hanendeliği öğrendi. Üç yıl kadar Beşiktaş'taki İleri Türk Musikisi Konservatuvarına devam etti. İstanbul Radyosundaki koro ve solo programlarında yer alacak kadar kendisini yetiştirdi. Hanendeliğinin yanı sıra tambur çalmayı da biliyordu.

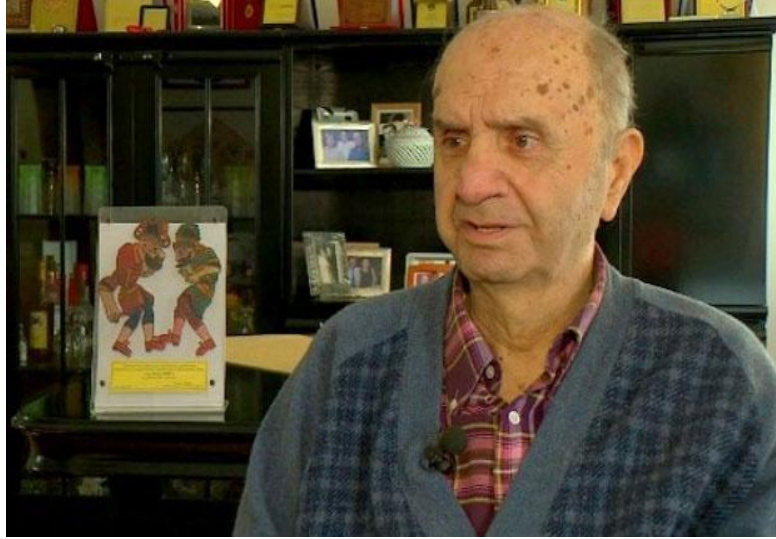
Karagöz'le 12 yaşındayken tanıştı. Babasının arkadaşı Bnb. Niyazi Bey'in evlerindeki Karagöz temsilini seyredince, bu sanatı öğrenmeye heveslendi. Niyazi Bey'den Karagöz oynatma tekniği ve tasvir yapımı konularında ilk bilgileri edindi. 1954 yılında, 24 yaşında tanınmış Karagözcü Ragıp Tuğtekin'le (1891-1985) tanışınca yolu âdeta aydınlandı. Tuğtekin; Nafiz Efendi, Tecelli Bey, Arap Abdullah, Kâtip Salih ve Memduh Bey gibi ünlü hayalîlerden ders almış, onların yordaklığını da yapmış bir sanatçıydı. Hem Karagöz oynatıyor hem de mükemmel tasvirler yapıyordu. Sanatını kolay kolay kimseye öğretmezdi. Orhan Bey, onu ikna edip çırağı olmayı başardı. Önce tasvir yapımını öğrendi hocasından. Sıra oynatmaya gelince, Tuğtekin'le birlikte dönemin diğer ünlü Karagözcülerini, Hayalî Küçük Ali'yi/Muhittin Sevilin (1886-1974) dikkatle izledi. Müdürü bulunduğu Millî Folklor Enstitüsünün İstanbul AKM'de 1972 yılında açtığı ve Nureddin Sevin'le Ragıp Tuğtekin'in ders verdiği Karagöz Kursu'nda oynatma eğitimini tamamladı. Tacettin Diker'le birlikte diploma aldı. Sesinin ve tasvirlerinin güzelliğiyle kısa sürede gölge oyunu sanatçıları arasında saygın bir yer edindi. Eski, klasik Karagöz oyunlarını, usulüne uygun bir şekilde, dilini yenileştirerek oynatmaya önem verdi.

Orhan Kurt, sahip olduğu tasvir koleksiyonu ve yabancı dil (İngilizce, Fransızca) bilmesi dolayısıyla Kültür ve Turizm Bakanlığının yurt dışı tanıtım faaliyetlerinde tercih edilen bir sanatçı oldu. Bochum Festivali'nden (1975) itibaren birçok ulusal ve uluslararası festivale gönderildi. Hem oyun oynattı hem de tasvir sergisi

açtı. Karagöz temsili verdiği, sergi açtığı başlıca ülkeler şunlardır: Almanya, Hollanda, Belçika, Danimarka, Romanya, Bosna Hersek ve Yunanistan. Ayrıca Ankara ve İstanbul'da çok sayıda yabancı büyükelçilikte ve konsoloslukta gösteriler yaptı, sergiler açtı (Fransa, Avusturya, İtalya, Japonya, İngiltere, ABD gibi.) 1999 yılında Köstence Festivali'nde birinci oldu. Kültür ve Turizm Bakanlığının 1983'te ilkinin düzenlediği Geleneksel Tiyatro Festivallerinde ve yine ilkinin 1993'te başlattığı Uluslararası Geleneksel Tiyatro Festivallerinin tamamında görev aldı. Tanıtım faaliyetlerinin yanı sıra Kültür ve Turizm Bakanlığı MİFAD, HAGEM kuruluşlarıyla UNIMA'nın eğitim faaliyetlerinde ders verdi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesinde aynı konuda bir yıl kadar öğretim görevlisi sıfatıyla derslere girdi. TRT başta olmak üzere (1974) birçok TV kuruluşunun hazırladığı Karagöz belgeselinde Karagöz oynattı, oynatım tekniği ve tasvir yapımı konularında bilgi verdi.

2003 yılında AKDITYK Atatürk Kültür Merkezinin UNESCO'ya sunduğu meddahlık projesinde görev alıp anlattığı meddah hikâyesi DVD'ye kaydedildi. Meddahlık geleneği, UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası'nın Temsilî Listesi'ne ilk giren, kabul edilen halk kültürü değerimizdir. Karagöz ise 2009 yılında listeye dâhil edilmiştir.

2006-2011 yıllarında UNESCO'ya bağlı UNIMA (Uluslararası Kukla ve Gölge Oyunu Birliği) Türkiye Millî Komisyonu, Mevlüt Özhan'ın başkanlığı döneminde Kültür ve Turizm Bakanlığının maddi desteğiyle yaşayan ünlü gölge oyunu sanatçılarından klasik Karagöz oyunlarını kamerayla tespit etti, derledi. 2012 yılında sekiz DVD'den oluşan bir set yayımladı. Bu dizide Orhan Kurt'tan kaydedilen şu oyunlar yer almaktadır: 1. Âşıklar Oyunu, 2. Cazular Oyunu, 3. Kanlı Kavak Oyunu, 4. Kanlı Nigâr Oyunu, 5. Ters Evlenme Oyunu, 6. Tımarhane Oyunu, 7. Cinli Yazıcı Oyunu, 8. Yalova Sefası Oyunu.

Orhan Kurt'un yaptığı ustası Ragıp Tuğtekin tekniğindeki Karagöz tasvirleri başta KTB Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü Arşivi ve Bursa'daki Karagöz

Müzesi olmak üzere birçok müzede, koleksiyonda yer almaktadır. Söz gelimi, Osaka'daki Etnomüzikoloji Müzesinde 114 tasviri bulunmaktadır. 2011 yılında Barış Avşar'la yaptığı söyleşide, 1980'den itibaren tasvirleriyle ilgili kayıt tutmaya başladığını açıklamış, 1980-2011 arasında 15.760 tasvir yaptığını belirtmiştir. Bende de armağanı bir Karagöz'le Hacivat tasviri vardır.

Kendisine verilen plakelerin, teşekkür ve takdir belgelerinin sayısını belirlemek mümkün değildir. Aldığı ödüller içinde Folklor Araştırmaları Kurumunun 1990 İhsan Hınçer Türk Folkloruna Hizmet Ödülü, 1996 UNIMA Geleneksel Tiyatro Hizmet Ödülü, 1999 Köstence Festivali Birincilik Ödülü en önemlileridir denilebilir. Ancak, ona verilen en büyük ödül bizce 2008 yılında verilen UNESCO Yaşayan İnsan Hazinesi unvanıdır. KTB Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğünde oluşturulan yedi kişilik Uzmanlar Kurulunun kararı ve Bakan onayıyla verilen bu unvanın ödül töreni 14 Ocak 2010 tarihinde Lütfi Kırdar Kongre ve Sergi Sarayı'nda yapılmış, Orhan Kurt'a Tacettin Diker ve Metin Özlen'le birlikte YİH Belgesi takdim edilmiştir.

Rahmetlinin Türk gölge oyunu Karagöz'e son büyük hizmeti *Karagöz'ün Kuralları* kitabıdır (İstanbul 2015, 225 s., Lale Yayıncılık). Kitapta, oynatma ve tasvir yapımı konularında edindiği bilgi ve tecrübeyi yeni nesillerle paylaşmaktadır. Barış Avşar'la 2011 yılında yaptığı söyleşide hayatı, sanatı, sanat anlayışı ve anıları konularında geniş bilgi bulunmaktadır (s. 11-23). Nefis baskısıyla Kurt'un tasvirleri bütün güzelliğiyle gözler önüne serilmiştir.

Zaman zaman yardaklığını da yapan fedakâr ve cefakâr eşi Hayret Hanım'la evliliğinden oğulları Matematik Mühendisi Cenk Kurt ile Kamu Yönetimi Uzmanı Akın Kurt bulunmaktadır. Akın Kurt'u tasvir yapımı ve oynatma konusunda yetiştirmiştir. Kendi ifadesine göre; yetiştirdiği öğrencilerinden Erdinç Demiray, Murat Hutun, Alpay Ekler, Şinasi Çelikkol ve Ahmet Karakman'a güvenmektedir. Erdinç Bey, ne yazık ki genç yaşta vefat etmiştir.

Orhan Kurt'u saygıyla anıyoruz. Hizmetleri hiçbir zaman unutulmayacaktır. Mekânı cennet olsun.

YARARLANILAN KAYNAKLAR:

Avşar, Barış (2015), “Karagöz Hayatı Anlatır/Orhan Kurt'la Söyleşi”, *Karagöz'ün Kuralları*, İstanbul, s. 11-23, Lale Yayıncılık.

Hınçer, İhsan (1976), “Karagöz Oynatım ve Figür Sanatçısı Orhan Kurt”, *TFA*, S 320, 3/1976, s. 7595-96.

Kurt, Orhan (2015), “Bir Hayalînin Otobiyografisi”, *Karagöz'ün Kuralları*, İstanbul, s. 25, Lale Yayıncılık.

Mutlu, Mustafa (2002), *Karagöz Sanatı ve Karagöz Sanatçıları*, Ankara, s. 45-50, KTB Yayınları: 2791.

BİLİMSEL EKSEN DERGİSİ

ISSN: 1309-5811

Yayın İlkeleri

- 1) Bilimsel Eksen Dergisi yılda dört kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
- 2) Bilimsel Eksen Dergisinde *[iletişim, arkeoloji, sosyoloji, felsefe, tarih, antropoloji, etnoloji, psikoloji, onomastik (ad bilimi), sanat tarihi, hukuk]* alanında makalelerin yanı sıra bu konularda; söyleşi (sohbet, röportaj), eleştiri, tanıtım ve haberler yer alabilmektedir.
- 3) Bilimsel Eksen Dergisinde yayımlanacak yazılar, daha önce herhangi bir yayının organında, sosyal medyada (internette) yayımlanmamış olacaktır.
- 4) Bilimsel Eksen Dergisinin dili; Türkiye Türkçesi, Türk dilinin diğer lehçeleri (Azeri Türkçesi, Kazak Türkçesi, Özbek Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Kırım Türkçesi vb.), İngilizce ve Rusça'dır.
- 5) Bilimsel Eksen Dergisinde, 4. maddede belirtilen dil ve lehçelerde yayımlanacak yazı ve makaleler; Lâtin, Kril ve Arap elifbası ile kaleme alınabilir. Ancak, makalede (yazıda); Türkçe öz ve anahtar kelimeler, İngilizce öz (abstract) ve anahtar kelimeler (Keywords) ile genel kaynakça Lâtin harfleri ile yer alır.
- 6) Türkiye Türkçesiyle kaleme alınan yazılara, Türkçe öz ve Türkçe anahtar kelimeler ile İngilizce öz ve İngilizce anahtar kelimeler mutlaka eklenecektir.
- 7) Türkiye Türkçesi dışında; Türk dilinin diğer lehçelerinde kaleme alınmış yazılara, Türkçe öz ve Türkçe anahtar kelimeler, İngilizce öz ve İngilizce anahtar kelimeler ile o lehçeyle öz ve o lehçeyle anahtar kelimeler mutlaka eklenecektir.
- 8) İngilizce kaleme alınmış yazılara, İngilizce öz ve İngilizce anahtar kelimeler ile Türkçe öz ve Türkçe anahtar kelimeler mutlaka eklenecektir.
- 9) Rusça kaleme alınmış yazılara, Rusça öz ve Rusça anahtar kelimeler, İngilizce öz ve İngilizce anahtar kelimeler ile Türkçe öz ve Türkçe anahtar kelimeler mutlaka eklenecektir.
- 10) Özler, hangi dilde ve hangi lehçede olursa olsun; 100-250 kelime arası ve tek paragraf olmalıdır. Tek cümlelik özler kesinlikle kabul edilmeyecektir. 100 kelimenin altında veya 250 kelimenin üstündeki özler de kabul edilmeyecektir.
- 11) Özler; hangi dil ve hangi lehçede olursa olsun, makaledeki bilginin kısaca bir tanımıdır. Makalenin ana kısımlarının (giriş, bulgular ve yöntem, sonuçlar, tartışma ve öneriler) her birinin kısa bir özünü içermelidir. Okuyucunun makalenin içeriğini; kısa zamanda ve hassasiyetle belirlemesine, kendi ilgi alanlarıyla ilişkisini saptamasına ve böylece makaleyi bütünüyle okumaya ihtiyaç duyup duymayacağına karar vermesine imkân vermelidir.

12) Özlerde; araştırmayı yapılmaya değer kılan neden ve çözülmeye çalışılan problem belirtilir. Araştırma sürecinde kullanılan yöntem, kapsam, zaman, yer ve verilen özellikler belirtilir. Kapsama alınan ve kapsam dışı bırakılan değişkenler açıklanır. Elde edilen en önemli sonuçlar sunulur. Bulgular rakamsal olarak ortaya konulur. “Çok, az, büyük, biraz” vb. gibi belirsiz ifadeler kullanılmaz. Elde edilen sonuçların önemi ve araştırma alanına kattığı bilginin önemi belirtilir. Sonuçların potansiyel olarak genellenebilir olup olmadığı ya da belirli bir duruma bağlı olarak ortaya konulup konulmayacağı belirtilir. Bilgiler genellikle birer cümle olarak verilir, bulgu ve sonuç kısmı birkaç cümleden oluşabilir. Uygun bağlaçlar kullanılarak bütünlük sağlayacak şekilde düzenlenir. Cümleler açık ve anlaşılır olmalıdır. Cümlelerde geçmiş zaman kipi kullanılır. Özte; tablo, şekil, atıf ve referans kullanılmaz.

13) Anahtar kelimeler (Keywords), yayının elektronik ortamda taranmasına, dizinlenmesine yardımcı olduğu gibi yayına hazırlama süreçlerinde hakem ve editörlere katkı sağlamaktadır. Anahtar kelimeler, ilişkili terimler dizini (gö-mü=thesaurus), dizin (index) vb. araçlardan seçilmeli, rastgele verilmemelidir. Bilgiye erişimde anlamlı olabilecek darlık ya da genişlikte seçilmelidir. Terimlerin ve kavramların seçimi mümkün olduğunca erişimi anlamlı kılacak biçimde yapılmalıdır. Anahtar kelime sayısı makalenin erişimine imkân verecek alanları içerecek sayıda (en fazla 5) olmalıdır. Özellikle edebiyat alanında makalede incelenen yazar ve eser adlarının erişim ögesi olduğu unutulmamalıdır.

14) Yazıların (makalelerin) başlıkları 12 kelimeyi aşmamalıdır. Başlık, makaleyi betimleyici olmalı, makalenin temel kavramlarını, tartışmalarını ve savını (tezini, iddiasını) yansıtmalıdır.

15) Bir makale hangi dilde ve lehçede kaleme alınmış olursa olsun; Türkçe başlık, İngilizce başlık, Rusça başlık mutlaka olmalıdır.

16) Makalelerin (yazıların) yazım sırası şöyle olmalıdır:

a)Yazının Başlığı

- Türkçe başlık
- İngilizce başlık
- Rusça başlık

Not: Yazı hangi dil ve lehçede yazılmış ise o başlık önce yazılmalıdır.

b) Özler

- Türkçe öz ve anahtar kelimeler
- İngilizce öz (abstract) ve anahtar kelimeler (Keywords)

Not: Yazı hangi dil ve lehçede yazılmış ise o dildeki öz ve anahtar kelimeler önce yazılmalıdır.

a) Makale Metni

b) Kaynakça

c) Ekler (varsa)

d)Geniş öz (summary) (isteniyorsa)

17) Yazılar, (Microsoft World) programıyla gönderilecektir. Yazı, Türkçe veya İngilizce ise, Times New Roman; Azeri lehçesinde ise, Times Roman Azlat (veya benzeri); Rusça ise Times Cyr (veya benzeri) olmalıdır. Gönderilen yazının yanında, yazının fontları mutlaka olmalıdır. Yazının içinde resim, nota vb. var ise baskıya uygun yüksek çözünürlükte gönderilmelidir.

18)Yazılar (makaleler), başlıklar, özetler, metin, dipnotlar, kaynakça vb. dahil minimum 2000 kelimeden az olmamalıdır. Yani, Bilimsel Eksen dergisinin sayfa standardına göre 5 sayfadan daha az olmamalıdır.

19) Makale metninin içindeki alıntılar ve göndermeler; yazar soyadı, yayın yılı, sayfa numarası biçiminde parantez içinde belirtilecektir. Mesela; (Boratav 1987:9)

20) Dipnotlar yalnızca açıklamalar için kullanılacak ve aynı yazı karakteriyle daha küçük punto ile yazılacaktır.

21) Metin içinde belirtilen alıntılar ve göndermelerin yeri; “KAYNAKÇA” başlığı altında soyadı başta olmak üzere alfabetik sıraya göre sıralanacaktır. “KAYNAKÇA” yazının (makalenin) en sonunda ve eklerden önce verilecektir.

a) Kitaplar için;

[KÖPRÜLÜ,M.Fuat: (2009). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, Akçağ Yay.,s.209-210.]

b) Makale ve bildiriler için;

[ASAN, Veli: (1995).”Tahtacı Türkmenleri-IX: Tahtacılar da Musahiplik”, *Cem*, V(49), s. 44-45]

22) Yazılar dergiye ait olan e-posta (e-mail) ile dergiye ulaştırılacaktır. Yazılar; derginin www.bilimseleksen.com sitesinde “makale gönder” tıklararak mevcut “Makale Gönder Formu” doldurulacak bu formla birlikte iletilecektir. İletim e-posta (e-mail) olarak mutlaka (bilimseleksendergisi@gmail.com) aracılığıyla gönderilecektir.

23)Dergi Temsilcileri aracılığıyla gönderilen makaleler, yine mutlaka (bilimseleksendergisi@gmail.com) e-postası kanalıyla iletilecektir.

24) Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar; hakem heyeti içinde yer alan konuyla ilgili en az iki uzmana gönderilecek ve yazılar gelecek raporlara göre yayımlanacak veya yayımlanmayacaktır. Düzeltmeler varsa yazı sahiplerine düzeltmelerin yapılması amacıyla geri gönderilecektir. İncelenmek üzere yazı gönderilen uzmanların (hakemlerin) adları yazarlara, yazarların adları, uzmanlara (hakemlere) kesinlikle bildirilmeyecek, gizli tutulacaktır. Çift taraflı körleme ilkesi (double blind referee) bozulmayacaktır. Hakemlerin yazı ile ilgili verdiği karar Yayın Kurulu’nda değerlendirilecektir. Yazıların yayımlanıp yayımlanmayacağı veya değişikliklerin neler olması gerektiği Yayın Kurulu tarafından kararlaştırılacaktır.

25) Türkiye Türkçesiyle kaleme alınan yazılar, TDK imlâ kurallarına uygun yazılacaktır.

26) Dergimize gönderilen yazılara yayımlandığında herhangi bir telif ücreti ödenmeyecektir.

SCIENTIFIC AXIS JOURNAL

ISSN: 1309-5811

Publication Principles

- 1) *Scientific Axis* published four times a year is an international peer reviewed journal.
- 2) *Scientific Axis* journal includes scientific articles about folklore, linguistics, music, literature, Turcology and mythology. In addition, interview (chatting, conversations), critique, book-review and news are available for publishing in this journal.
- 3) Previously unpublished articles should be submitted to the *Scientific Axis* journal: at the any printed, net and magnetic facilities.
- 4) The languages of the *Scientific Axis* journal are Turkey Turkish, the other dialects of Turkish (dialects of Azerbaijani, Kazakh, Uzbek, Kyrgyz, Crimean Tatars etc.), English and Russian.
- 5) Writtings and articles which will be published (with 4th article will be mentioned in the specified languages and dialects) is to be written in Latin, Cyrillic and Arabic alphabet. The article (writting) should be include abstract, and Keywords Turkish and English and also general bibliography in Latin letters.
- 6) The article in Turkey Turkish should be include Turkish and English abstract and Keywords.
- 7) The article in other dialects of Turkic language should be include abstract and Keywords in Turkish, English and language of main text abstract and Keywords.
- 8) The article in English should be include English and Turkish abstract and Keywords.
- 9) The article in Russian should be include Russian, English and Turkish abstract and Keywords.
- 10) Abstract should include at least 100 upmost 250 words and in form of one paragraph in any language. Abstracts as only one sentence not be accepted. Abstract, the top of less than 100 words or 250 words will not be accepted.
- 11) Abstract, no matter in which language and dialect; is a brief description of knowledge in the article. Abstracts should also include a brief abstract of each main part in the article (introduction, findings and methods, results, discussion and proposals). Therefore abstracts should be comprehensible enough for the readers to have an idea about the article with precision in a short time and to determine the relationship between their own interests. So that, the abstract should enable the readers to decide about the necessity to read the entire text.

12) In abstracts; reason that is worth investigating and the problem to be solved are indicated. In the research process; method, scope, time, place and the specified properties are also indicated. Included and excluded variables are explained. The most significant results are presented. Results can be demonstrated numerically. Non-specific statements such as “So, little, big, little” etc. are not used. The importance of the results and their contribution to the research area are indicated. There are also indications about whether these results can be generalizable or potentially generalizable or whether to be put forward due to a particular situation. Information is usually given in one sentence. Some of the findings and conclusions may consist of a few sentences. Sentences are arranged so as to ensure integrity using appropriate connectors. Sentences should be clear and understandable. Past tense is used in sentences. In abstract; tables, figures, cited and references are not used.

13) Keywords also make contributions to the referees and editors in publication process as well as to the publications scanned in electronic media and indexing process. Keywords should be chosen from associated terms index (burial = thesaurus), index and so on but not chosen randomly. For accessing to information they should also be selected having significantly stenosis or sizes. The choice of the term and concept of access as possible should be done in a way that makes sense. The number of Keywords that will allow the article to include access to a number of areas (up to 5) should be. Especially in the field of literature, the names of authors and works analyzed in the article should be noted as an item for the access to the work.

14) The titles of articles (writings) should not exceed 12 words. The title should be descriptive for the article and should reflect the article's basic concepts, discussions and arguments (thesis, the claim).

15) Regardless in which language and dialect the article is written; there must be Turkish, English and Russian title located.

16) Title of article must be in order as follow:

a) Writings the title

- Turkish title
- English title
- Russian title

Note: The text should be written in which language and dialect is written before that title.

b) Abstracts

- Turkish abstracts and Keywords
- English abstracts (summary) and Keywords

Note: The text must be written in languages and dialects, which was written in the abstract and Keywords in that language before.

c) Article Text

d) Bibliography

e) Appendices (if applicable)

f) Large abstract (summary) (if required)

17) Articles will be sent to the MS Word program. Text, in Turkish or English should be in Times New Roman; In the Azerbaijani dialect, in Times Roman Az-lat (or similar); in Russian in Times Cyr (or similar). Besides the type sent, type of fonts should also be included. In the article if there are pictures, musical notes etc. they should be submitted with high resolution in accordance with printing.

18) Writings (articles), titles, abstracts, text, footnotes, bibliography etc. including not less than a minimum of 2000 words. So, according to the standards of *Scientific Axis* journal, writings (articles) should not be less than 5 pages.

19) Citations and references in the article text; author's name, year of publication, page number format will be indicated in parentheses. For example; (Boratav 1987: 9)

20) Footnotes will be used for illustration only and will be written with the same font and smaller font size.

21) Location of quotations is specified in the text under the title of "**Bibliography**". Those are listed in alphabetical order in that the surname of the author mainly located. "**Bibliography**" will be given at the end of the text (article), before appendices.

a) For the books;

In the bibliography: [KÖPRÜLÜ, M. Fuat: (2009).. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, Akçağ Yay.,vs. 209-210.]

b) For the articles and proceedings;

In the bibliography: [ASAN, Veli: (1995). "Tahtacı Türkmenleri-IX: Tahtacı-larda Musahiplik", *Cem*, V(49), s. 44-45]

22) Articles will be delivered to the e-mail of journal through the journal's website of www.bilimseleksendergisi.com by clicking "article Send" in which "Submission Form" is available to be filled. So the articles attached with this form will be sent to the journal through e-mail (bilimseleksendergisi@gmail.com) to the absolute way.

23) However articles submitted to the Journal of Representatives, will also be sent to the current e-mail channel. (bilimseleksendergisi@gmail.com.)

24) Articles submitted for publication to the Journal will be delivered by at least two referee experts related to the subject penned in the texts thus according to the reports of these experts articles will be published or not. In case of corrections articles will be returned to the owners in order to make those corrections. The name of experts and the name of authors will not be divulged each other and will be kept confidential. Double-sided blinding principle (double-blind referee) will be kept. Decisions of the arbitrators over the articles shall be assessed on the Editorial Bo-

ard. The Editorial Board will decide whether these articles will be published or what changes should be made.

25) Writtings (articles) sent to our journal, will not be paid any royalties when published.

ЖУРНАЛ “НАУЧНЫЙ МЕРИДИАН

Научный Меридиан”

ISSN: 1308-5811

Требования по изданию

1) Журнал “Научный Меридиан” является реферированным журналом и выходит в год четыре раза.

В журнале “Научный Меридиан”, наряду со статьями из области [Социальные науки, Археология, Социология, Философия, История, Антропология, Этнология, Этнография, Ономастика, Искусствоведение, Юриспруденция] будут издаваться статьи из сферы (разговорной речи, репортажей), критики, презентации и информирования.

2) Статьи, которые будут печататься в журнале “Научный Меридиан”, не должны быть изданы в других органах печати и социальной сети (интернет).

3) Статьи, в журнале “Научный Меридиан”, будут печататься на современном турецком языке, английском, русском языках и на разных диалектах турецкого языка (Азербайджанский, Казахский, Узбекский, Киргизский, Крымский и т.п).

4) Во всех статьях, издаваемых в журнале “Научный Меридиан” в указанном в 4-ой статье языках, можно использовать латинский, арабский шрифт письменности и кириллицу. Однако, аннотации (abstract) и ключевые слова (Keywords) должны быть латинскими буквами.

5) Статьи, издаваемые на современном турецком языке, с аннотацией и ключевыми словами, обязательно должны иметь аннотацию и ключевые слова на английском языке.

6) Кроме статей на современном турецком языке, все статьи издаваемые на диалектах турецкого языка, должны иметь аннотацию и ключевые слова на современном турецком , английском языках и на указанных диалектах.

7) Статьи, издаваемые на английском языке, совместно с аннотациями и ключевыми словами на английском языке, должны иметь аннотаций и ключевые слова и на турецком языке.

8) Статьи, издаваемые на русском языке, совместно с аннотациями и ключевыми словами на русском языке, должны иметь аннотаций и ключевые слова на турецком и английском языках.

9) Все аннотации, на всех языках и диалектах, должны состояться из 100-250 слов без абзаца. Категорически не будут приниматься аннотации с одним предложением и менее 100 или более 250 слов.

10) Все аннотации, на всех языках и диалектах, должны содержать краткий смысл самой статьи. В нём должны быть выделены основные черты введения, новинки, методов исследования, диспута, предложений и результатов. Аннотация должна заинтересовать читателя. По нему читатель должен определить, стоит ли ему дочитывать до конца всю статью и связана ли она с его специальностью.

11) В аннотациях правильно должна быть поставлена проблема и указана путь его решения, чётко должны быть определены методы, сфера, время, место и данные исследования, уточнены разницы между выдвинутой проблемой и похожими ему, указаны самые значительные итоги, открытия должны быть определены в цифрах, неопределённые выражения, подобные как “много, мало, большой, немножко” не должны приниматься, отчётливо должны определены значительные итоги и их вклад в науку. Информация должна быть уложена в одном предложении, а новинка и итог можно сформулировать в нескольких предложениях. Предложения должны быть чёткими и ясными. В них должна приниматься форма прошедшего времени. В аннотациях не принимаются картины, рисунки, ссылки и рекомендации.

12) Ключевые слова помогают членам редколлегии и научному совету в процессе издания, в поисках по интернету и индексации. Ключевые слова должны определены строго из числа применяемых терминов (thesaurus), (index) и т. п. Принципом их отбора должна быть упрочение доступности главного смысла статьи. Количество ключевых слов должно быть не более пяти. В статьях из сферы литературы следует соблюдать доступность к заглавию и автору произведения.

13) Заглавие статьи не должна превышать 12 слов. Оно должно включать в себя основные понятия, идеи и обсуждение статьи.

14) Все статьи, без исключения, должны иметь заглавия на турецком, английском и русском языках.

15) Правила писания статьи

а) Заглавие статьи

-Заглавие на турецком языке

-Заглавие на английском языке

-Заглавие на русском языке

Примечание: сначала пишется заглавие на том языке, на котором написана статья

б) Аннотации

-Аннотация на турецком языке и ключевые слова

-Аннотация на английском языке и ключевые слова

Примечание: сначала пишется аннотация и ключевые слова на том языке, на котором написана статья

с) Текст статьи

д) Источники

е) Приложения (если имеются)

ф) Обширная аннотация (по требованию)

16) Статья должна высылаться по программе (Microsoft Word). Статьи на турецком и английском – по программе Times New Roman, на азербайджанском диалекте - Times Roman Azlat (или т.п.), на русском - Times Cyr (или т.п.). Вместе со статьёй должны высылаться фонты. Рисунки, ноты и т.п. из статьи должны высылаться соответственно с высокой растворимостью.

18) Статья, включая заглавие, аннотация, текст, сноски, источники и т.п. должна состояться не менее из 2000 слов, т.е. по стандартам журнала “Научный Меридиан” не менее 5 страниц.

17) Заимствования в тексте пишутся в скобках следующим образом (фамилия автора, год издания, номер страницы. К примеру (Boratav 1987:9)

18) Сноски должны приниматься только для разъяснений. Они пишутся малым шрифтом, а основной текст крупным шрифтом.

19) Место заимствований и препровождений в тексте; В “источниках” сначала указывается фамилия автора и список определяется по алфавиту. “Источники” пишутся в конце статьи, перед примечаниями.

а) для монографий

[KÖPRÜLÜ, M. Fuat: (2009). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, Akçağ Yay., s.209-210.]

б) Для статей и докладов

[ASAN, Veli: (1995).”Tahtacı Türkmenleri-IX: Tahtacılar da Musahiplik”, *Cem*, V(49), s. 44-45]

20) Статьи должны отправляться по **e-posta (e-mail)**. На электронной странице www.bilimseleksen.com кликая над “makale gönder” надписью и заполняя форму “Makale Gönder Formu”. Готовая статья, вместе с заполненной формой исключительно должна отправляться по адресу (bilimseleksendergisi@gmail.com)

21) Представителям журнала статьи должны отправляться тоже исключительно по адресу (bilimseleksendergisi@gmail.com)

22) Каждая статья, принятая для публикации, будут отправляться двум специалистам, членам совета редколлегии для рассмотрения и она будет

печататся на основе заключения указанных специалистов. В случае отрицательного заключения статья не будет опубликована. Для исправления ошибок статьи будут отсылаться к авторам. Члены совета редколлегии не будут осведомлены по именам и фамилиям авторов статей, информация будет конфиденциальной. Принцип двусторонней конфиденциальности (double blind referee) будет сохранён. Заключение специалистов будут переданы членам редколлегии. Окончательное решение о публикации статьи будет приниматься редколлегией.

23) Авторы статей не будут вознаграждаться

ISSN: 1309-5811

Bilimsel EKSEN

Kış-Bahar/Winter-Spring

Зима-Весна 2017

Yıl/Year/Год 7

Sayı/Number/Число 20

SCIENTIFIC AXIS НАУЧНЫЙ МЕРИДИАН

DÖRT AYDA BİR YAYIMLANAN ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ
[İletişim-Arkeoloji-Sosyoloji-Felsefe-Tarih-Anthropoloji-Etnoloji-Onomastik-Sanat Tarihi-Hukuk]

FOUR MONTH INTERNATIONAL PEER-REVIEWED JOURNAL
[communication- archeology -sociology- philosophy- history-anthropology- ethnology - onomastic-art history-law.]
РЕФЕРИРУЕМЫЙ ЖУРНАЛ ИЗДАВАЕМЫЙ ОДИН РАЗ В ЧЕТЫРЕ МЕСЯЦА
[Социальные науки- Археология- Социология- Философия- История- Антропология- Этнография- Ономастика-
Искусствоведение- Юриспруденция]

**Astronom, Fizikçi, Matematikçi, Jeolog, Filozof
Beyrunî (973-1051)**

MANAS

- Altay Dağlarının Kaplanı -

(Mitolojik Destan Roman)

Puşkin Edebiyat Ödüllü

Ortaya çıkışının 1000 yılların ötesine vardığı kabul edilen, Gök Tanrı inancı ile Şamanist izleri taşıyan, birçok mitolojik unsuru bünyesinde barındıran Manas destanı, sadece Kırgızların değil, tüm Türk halklarının en büyük destanıdır. Varyantlarıyla birlikte bir milyon mısralık genişlikte bulunan bu destan; gelenek-görenekleri ve binlerce folklorik unsuru da yansıtmaktadır.

Mitolojik destan roman haline getirilen bu kitap, Edebiyatçı-Yazar Hayrettin İvgin tarafından kaleme alınmıştır.

Bu mitolojik destan roman, Hayrettin İvgin'e 2009 yılında Moskova'da Puşkin Edebiyat Ödülünü kazandırmıştır.

Konur Sokak Nu: 66/7
Bakanlıklar/ANKARA
Tel: 0.312.4259353 (Pbx)

KİTABEVLERİNDE